

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 55 (7-10)

**КИЇВ
2025**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення про включення до Реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів Суб'єкту у сфері друкованих медіа від 05.09.2024 №2694 (перереєстрація у зв'язку зі зміною підпорядкування)

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"

з Педагогіки та Філософії
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*
(протокол №4 від 30.10.2025 року)

*відповідно Наказу МОН України №949 від 25.10.2022 р. про реорганізації Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Шеф-редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Співредактори: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Нікітенко В. О., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2025. – Випуск 55 (7-10). – 106 с.

© Редакційна колегія, 2025

© Авторі статей, 2025

© Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2025

© ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2025

DRAGOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 55 (7-10)

KYIV
2025

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Decision of the National Council on Television and Radio Broadcasting of Ukraine on the inclusion into the Media Subject Registry of a Subject in the Printed Media Sphere from 05.09.2024 No.2694 (re-registration due to change in subordination)

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy**

(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University *
(protocol № 4 from October 30, 2025)

* In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 949 dated October 25, 2022, on the reorganisation of the National Pedagogical Dragomanov University

Honored Editor-in-Chief: Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Co-Editor-in-Chief: Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)
Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vitalina Nikitenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Slabko Volodymyr, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2025. – Volume 55(7-10). – 106 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Радіонова Н. В.	Жахливе у соціокультурних синтезах доби раннього модерну: епідемії, війни та технічна творчість як виклик людству	7
Чикало О. В. Сіماشко І. В.	Етика та права людини у цифровому суспільстві	14
Кивлюк О.П. Хлонь О.М.	Теоретико-методологічні проблеми психологічного дослідження особистості на прикладі вивчення конфлікту альтер еґо і супер еґо у внутрішньо-особистісному спілкуванні	24
Триняк М. В.	Інтеркультурна компетентність як основа життєтворчості української молоді в умовах війни	34
Сагайдак І. В.	Економічна безпека в умовах геополітичних викликів: ризики та стратегії протидії	42
Левчук О. О.	Механізми державної та громадської протидії екстремізму в період демократичних трансформацій	52
Кивлюк І. М.	Від університету як храму знань до університету як мережевого центру інновацій	62
Корнієнко С. Г.	Технічна творчість як мистецтво бути: до питання національно-патріотичного виховання (філософсько-екологічний аспект)	70

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Луценко І. О.	Комунікативний супровід застосування цифрових технологій в закладі дошкільної освіти	81
Жорнокуй У. В.	Категорія сліпоты: зміна інтерпретативних моделей (штрихи до аналізу роману Е. Портер “Світанок”)	91

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Nataliia Radionova	The horrific in the sociocultural syntheses of the early modern era: epidemics, wars, and technological creativity as a challenge to humanity	7
Olena Chykalo Inna Simashko	Ethics and human rights in the digital society	14
Olga Kyvliuk Oleksandr Khlon	Theoretical and methodological problems of psychological research of personality on the example of studying the conflict between the alter ego and the superego in intrapersonal communication	24
Maya Trynyak	Intercultural competence as the basis of the life creativity of ukrainian youth in war conditions	34
Illia Sahaidak	Economic security in the context of geopolitical challenges: risks and counteraction strategies	42
Oleksandr Levchuk	Mechanisms of state and civil counteraction to extremism during democratic transformations	52
Ihor Kyvliuk	From the university as a temple of knowledge to the university as a networked center of innovation	62
Svitlana Korniinko	Technical creativity as the art of being: towards the issue of national-patriotic education (philosophical and ecological aspect)	70

INNOVATIONS IN EDUCATION

Iryna Lutsenko	Communicative support for the application of digital technologies in preschool education	81
Uliana Zhornokui	Category of blindness: shift in interpretive mod (outlines for the analysis of E. Porter's novel "Dawn")	91

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-1
УДК 130.2 '15/17' : 316.7 (204.4 : 614.4)

ЖАХЛИВЕ У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СИНТЕЗАХ ДОБИ РАНЬОГО МОДЕРНУ: ЕПІДЕМІЇ, ВІЙНИ ТА ТЕХНІЧНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ВИКЛИК ЛЮДСТВУ

Н. В. Радіонова

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Сучасне українське суспільство переживає одночасно кілька масштабних викликів – пандемію, війну та прискорений розвиток технологій, спричинених пандемією, війною та стрімким розвитком технологій. Ці процеси радикально змінюють ландшафт культурного і соціального буття української людини. Феномен жахливого, попри його явний деструктивний потенціал, має амбівалентний характер. Досвід переживання людиною жахливого (епідемії, війна, технічний прогрес) в добу раннього модерну набуває нової актуальності у світлі глобальних викликів пандемії COVID-19, а також поширення інформаційних криз та прискореного розвитку технологій, зокрема, III.

Постановка проблеми. Здійснити філософсько-антропологічний аналіз феномена жахливого як складової соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства в умовах війни, пандемії та прискореного технологічного розвитку, з урахуванням історичного досвіду доби раннього модерну, коли війни, епідемії та технічні інновації визначали траєкторію розвитку європейських суспільств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом посилюється інтерес до різних проявів культурної репрезентації страху та жахливого, (Р. Гаттон, Ю. Крістева, Ю. Абашик та ін.), пропонуючи евристичні аналогії для дослідження пандемії як каталізатора соціокультурних змін (С. Гелловей, Ф. Закарія, М. Хонігсбом та ін.), а також коригує уявлення про “жахливе” як політику знищення смислів (В. Агеева, М. Бойченко, Є. Бистрицький, С. Пролеєв та ін.).

Постановка завдання. Проаналізувати амбівалентність жахливого як джерела руйнації й культурно-технологічного поступу в Європі доби раннього Модерну.

Виклад основного матеріалу. Тридцятирічна війна, релігійні конфлікти, епідемії й голод були головними чинниками, що формували колективний досвід переживання жахливого у добу раннього модерну. Сучасність, потри значні соціокультурні прориви, відтворює подібні реакції у відповідь на пандемію, війни, технологічні та кліматичні загрози. Проведена паралель між добою раннього модерну та сучасною українською реальністю, логіка якого ускладнюється пандемією та війною, доводить, що жахливе є структурною константою людського буття.

Висновки. Таким чином, в історико-культурному контексті доби раннього модерну чіткіше постає стійке відчуття жаху, що визначає сучасний стиль життя, як структурний, організуючий принцип досвіду і поведінки. Дослідження конструктивного потенціалу феномену жахливого дозволить прогнозувати шляхи інтеграції технологій у життя суспільства, що сприятиме продуктивній мобілізації інтелектуальних і технічних ресурсів, а також дозволить оцінити ефективність політик у сфері соціальної підтримки, культури та освіти.

Ключові слова: людина, соціокультурні практики, пандемія, епідемії, прогрес, технічна творчість, життєвий простір, жахливе, страх, війна, філософсько-антропологічний аналіз, модерн.

THE HORRIFIC IN THE SOCIOCULTURAL SYNTHESSES OF THE EARLY MODERN ERA: EPIDEMICS, WARS, AND TECHNOLOGICAL CREATIVITY AS A CHALLENGE TO HUMANITY

Nataliia Radionova

Abstract.

Relevance of the research. Contemporary Ukrainian society is confronting several large-scale challenges simultaneously—pandemic, war, and the accelerated advance of technology spurred by these crises. Together they are radically reshaping the cultural and social landscape of life in Ukraine. The phenomenon of the horrific, despite its evident destructive potential, is fundamentally ambivalent. The experience of the horrific (epidemics, war, technological progress) in the Early Modern era has renewed relevance in light of the global challenges posed by COVID-19, the proliferation of information crises, and rapid technological development, particularly in artificial intelligence (AI).

Problem statement. To carry out a philosophical-anthropological analysis of the phenomenon of the horrific as a constitutive component of the sociocultural transformations of contemporary Ukrainian society amid war, pandemic, and accelerated technological development—taking into account the historical experience of the Early Modern period, when wars, epidemics, and technological innovations set the trajectory of European societies.

Analysis of recent research and publications. Recent years have seen a growing interest in cultural representations of fear and the horrific (R. Hutton, J. Kristeva, Yu. Abashnik, et al.), which offer heuristic analogies for examining the pandemic as a catalyst of sociocultural change (S. Galloway, F. Zakaria, M. Honigsbaum, et al.) and invite a revision of the “horrific” as a politics of the destruction of meaning (V. Ageieva, M. Boichenko, Ye. Bystrytskyi, S. Proleiev, et al.).

Research task. To analyze the ambivalence of the horrific as a source of destruction and cultural-technological progress in Early Modern Europe.

Main material presentation. The Thirty Years’ War, religious conflicts, epidemics, and famine were the principal forces shaping the collective experience of the horrific in the Early Modern era. Despite significant sociocultural advances, the present reproduces similar responses to pandemics, wars, and technological and climatic threats. The parallel drawn between the Early Modern period and contemporary Ukrainian reality—whose internal logic is compounded by pandemic and war—demonstrates that the horrific is a structural constant of human existence.

Conclusions. In the historical-cultural context of the Early Modern era, the persistent sense of dread that characterizes contemporary life emerges more clearly as a structural, organizing principle of experience and behavior. Exploring the constructive potential of the horrific may help forecast pathways for integrating technologies into social life, facilitate the productive mobilization of intellectual and technical resources, and provide a basis for evaluating the effectiveness of policies in social support, culture, and education.

Keywords: human being; sociocultural practices; pandemic; epidemics; progress; technological creativity; lifeworld; the horrific; fear; war; philosophical-anthropological analysis; modernity.

Актуальність теми дослідження. Пандемія, війна та стрімкий технічний розвиток постають для сучасного українця як потрійне втілення жахливого. Однак, ці жахи не лише провокують відчуття небезпеки та втрати стабільності, але й змушують переосмислювати межі людських можливостей в дусі питання поставленого у діапазоні екзистенційно-антропологічного повороту сучасної філософської думки – скільки ще випробувань може витримати людина. Безперечно, ці жахи мають різну природу, але єдині у своєму деструктивному потенціалі та здатності кардинально змінювати соціальний, культурний та демографічний ландшафт України. Як і в добу раннього модерну, коли епідемії та воєнні конфлікти супроводжувалися винахідництвом та новими цивілізаційними проривами, в сучасних українських реаліях технічна творчість, інтегруючи інновації у щоденне життя, стає не лише інструментом виживання та протидії повітряному й наземному терору, але й джерелом соціокультурних змін, які резонують з викликами сучасності.

Звернення до досвіду переживання жахливого у добу раннього модерну відкриває нові можливості у прогнозуванні суспільної реакції на виклики війни та пандемії, що в свою чергу дозволить виробити більш стійкі культурні і соціальні стратегії самозбереження людства.

Постановка проблеми. Війна, пандемія та технологічні прориви радикально трансформують соціальний, культурний і політичний простір сучасної України. Досвід доби раннього модерну, коли подібні виклики змінювали європейські суспільства, допомагає зрозуміти амбівалентну природу феномену жахливого, який одночасно виступає деструктивною силою та стимулом технічної творчості і прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних історико-культурних, культурно-антропологічних, філософсько-соціальних та філософсько-освітніх дослідженнях посилюється інтерес до різних проявів культурної репрезентації страху та жахливого, (Р. Гаттон, Ю. Крістева, С. К'єркегор, М. Фішер та ін.), пропонуючи евристичні аналогії для дослідження пандемії як каталізатора соціокультурних змін (С. Гелловей, Ф. Закарія, М. Хонігсбом та ін.), а також коригує уявлення про “жахливе” як політику знищення смислів (В. Агєсва, М. Бойченко, Є. Бистрицький, С. Пролеєв та ін.). Окремі дослідження українських науковців присвячені амбівалентності технічного прогресу від підвищення обороноздатності до продукування нових етичних і гуманітарних ризиків (А. Єрмоленко, Воронкова, М. Култаєва, О. Кивлюк, С. Корнієнко, С. Доценко, О. Дольська, С. Бакуменко та ін.).

Потри очевидну актуальність постановки проблеми у її комплексності, в українському філософському дискурсі досі бракує системних досліджень, що інтегрують культурно-антропологічний аналіз феномена жахливого у контексті війни, пандемії та прискореного розвитку технологій III.

Постановка завдання. Проаналізувати амбівалентний характер феномену жахливого та виявити баланс між деструктивним і прогресивним потенціалом жахливого на прикладі Європи доби раннього модерну, що дає змогу зрозуміти сучасні виклики та дозволить окреслити культурні і соціальні механізми адаптації та стійкості українського суспільства в умовах війни, пандемії та прискореного розвитку надскладних технологій.

Виклад основного матеріалу. Тридцятирічна війна, релігійні конфлікти, епідемії й голод були головними чинниками, що формували колективний досвід переживання жахливого у добу раннього модерну. Повномасштабна війна, спричинені нею руйнування і масова травматизація населення, а також пандемія COVID-19, подібно до ранньомодерних суспільств, перетворюють відчуття особистісного екзистенційного страху на джерело колективного жаху, який водночас стає ресурсом для спротиву та символічного опрацювання.

Логіка жаху, згідно з концептами Танатосу та Еросу (З. Фройд) акцентує увагу на фундаментальній основі людського буття – діалектиці життя і смерті. Саме тому, з метою уникнення лінійного спрощення взаємоперетинання історичного досвіду і сучасних соціокультурних практик у цій статті в якості методологічного інструментарію використовується мозаїчний метод, який допомагає виділити декілька взаємопов'язаних блоків (війна, епідемії, технології), які через “логіку жаху” інтегруються в єдину систему. Тим самим, мозаїчна схема “логіки жаху” дозволяє цілісно розглянути ключові елементи доби раннього модерну у трансформаціях життєвого світу українців в умовах війни.

Зміст цього досвіду є однаковим з погляду усіх епох, термінологічно його можна визначити як когнітивну втому або когнітивне відчуження, коли складається враження, що замість залитого сонцем українського ландшафту гоголівських “Вечорів біля Диканьки” ми перенеслися до похмурої буденщини “Вибраних місць із листування з друзями”. Гоголівський досвід переживання жахливого посилює свою

актуальність у сьогоденному протистоянні українського світу жахливий “мертвенності” та “мерзотності” російського світу [10]. З позиції Тонатосу мотив “повсякденної дрібноти” (М. Гоголь) набуває змісту активної деструктивної сили, що народжується з відсутності духовної роботи, а життя позбавлене духовного зусилля і високої мети, стає внутрішньо спустошеним. Перебуваючи у такому стані, як зазначає М. Фішер: “ми самі перетворюємося на взірцеве уособлення моторошного: агент, що діє крізь нас (несвідоме, потяг до смерті), виявляється не там і не в тих формах, на які ми очікували” [13, с. 130]. Онтологічний жах, навколо якого обертається світ “живих душ” М. Гоголя є суттєвою характеристикою доби раннього модерну в українському інваріанті. Саме XIX століття було періодом інтенсивних наукових пошуків, світоглядних ризиків, легітимації нових культурних форм на засадах несумісної цілісності позитивістських, матеріалістичних, натуралістичних, релігійних, спіритуалістичних та магічних настанов [9]. Такий світоглядний плюралізм, викликаючи моторошний ефект в суспільстві, потребував культурного посередництва.

Свого часу Ф. Бекон наголосив, що такі три речі як друк, компас та порох назавжди змінили стан і вигляд речей по всьому світу (“Новий Органон” 1620 р.). Значущість цього твору для сучасної доби не заперечна не тільки тому, що закладає основи наукового світогляду, але й тим, що Ф. Бекону, який ще сам однією ногою стояв в добі Відродження, вдалося відчутти й передати народжуваний дух модерної епохи. Тож, цілком справедливо його праця “Новий Органон” у сучасному філософському дискурсі позиціонується як методологічна передумова проєктів модернізації європейського суспільства [2, с. 26]. Метафорично добу Нового часу можна назвати лабораторією сучасності, бо саме тоді наука почала розглядатися як інструмент панування над природою, а технології як спосіб перетворення світу. Технічні інновації, медичні відкриття та соціальні реформи, вдосконалення зброї й організація масових армій дозволили європейським державам значно розширити владу та вплив.

Тож, згадувані Ф. Беконом усі три відкриття XV-го століття визначили подвійну логіку вихідних засад ранньомодерного проєкту. Оптимістичний пафос Нового часу – орієнтація на прогрес, універсальність розуму та здатність науки перетворити світ із самого початку був співприсутніми із жахливим досвідом воєн, епідемій, соціальних криз. Модерний суб’єкт спрямований на підкорення природи, розширення свободи, створення нового світу без догматизму і традиційних обмежень, уже на етапі раннього модерну мав здатність до самокритики. Зокрема, відкриття Колумбом Нового Світу поставило перед європейською елітою неоднозначне запитання, якщо стародавні мудреці не знали про цілих два континенти, то що ще вони пропустили [8, с. 141]. Вже Ф. Бекон збагнув, що модерний суб’єкт уособлює амбівалентність епохи: він водночас творець, підкорювач, винахідник, критик і сумнівний спостерігач. Людина, яка вірить у свою здатність змінювати світ повинна усвідомлювати тягар власної відповідальності перед ним. Саме тому він звертав увагу на обмеженість людського пізнання, що підкреслює необхідність постійного очищення розуму від упереджень.

Невипадково, метафора дзеркала набуває у Бекона специфічної методологічної функції та стає образом критичного розуму у культурі Просвітництва, але дзеркало виявляє множинність, ілюзорність й навіть “чужість” образу людини. Саме таку багатопланову роль дзеркало відігравало у життєвому просторі людини XVI століття. Воно слугувало не лише побутовим і декоративним предметом, але й символом самопізнання, поглядання власного зображення в дзеркалі чи на портреті змінило ставлення людини до самої себе, що заклало підґрунтя поширенню ідеї індивідуалізму в європейському культурному просторі. Можна навіть стверджувати, що саме завдяки дзеркалам виникає новий жанр образотворчого мистецтва такий як

автопортрет. Загалом, портретний живопис у життєвому світі тогочасного європейця набуває особливої популярності: “Що частіше поважні люди зверталися до художників, щоб ті їх намалювали, то більше глядачів бачило ці портрети і то більше людей прагнуло мати свої власні” [8, с. 133].

На відміну від мистецької творчості, яка на той час вже органічно була вплетена в систему церковних і світських цінностей, технічна творчість часто сприймалася як потенційно небезпечна (пригадаємо Галілея, який був звинувачений та засуджений інквізицією), оскільки виходила за межі звичайного людського досвіду і порушувала традиційне уявлення про божественний порядок, що викликало страх перед людським втручанням у природу, відповідно, й страху перед відьомством. Саме Ф. Бекон одним із перших в європейському науковому просторі ретельно обґрунтував, що природа – це об’єкт раціонального пізнання, а не демонізму та містичних страхів. Це ознаменувало суттєві зміни у мисленні тогочасних європейців, але для того щоб наукове знання стало вирішальним в суспільстві потрібно було майже три століття. Як зазначає англійський історик І. Мортімер: “Хоча багато звинувачень у відьомстві були спричинені сексизмом або простою ненавистю, уявлення про відьомство росло разом з вірою, що існують невидимі та незрозумілі сили в природі” [8, с. 189]. Варто зазначити, що за уявний злочин відьомства в Європі з 1424 р. до 1782 р. було законно страчено від сорока до шістдесяти тисяч людей [3, с. 43]. Лише наприкінці XVII століття, коли наукові відкриття перестали сприйматися як щось надприродне, а європейській науковій спільноті вдалося стабілізувати громадянську думку, структура з переслідування відьом та чаклунів перестала функціонувати [8, с. 189].

Важливу роль у формуванні характерної для модерної Європи культури мислення відіграв винахід технології друку (Й. Гутенберг). Зокрема, Н. Фергюсон у книзі “Цивілізація. Як захід став успішним” називає винахід друкарського верстака найважливішою технологічною інновацією напередодні промислової революції [12, с. 100]. Книги почали циркулювати в усіх прошарках суспільства, що дало поштовх поширенню грамотності та розвитку освіти, що сприяло Реформації, формуванню національних держав і становленню нової буржуазної культури, а також масове відтворення наукових праць створило європейську “республіку вчених”. Завдяки друкованій книзі поступово відбувалися зміни у стилі життя європейців, зростала роль особистих щоденників, листування та приватної інтелектуальної діяльності, ключовою подією стало видання Біблії місцевими мовами [7, с. 145].

Попри епохальні географічні відкриття, друк та технічні винаходи, зміни в картині світу повсякденне життя людей у XV – XVII століттях було наскрізь пронизане логікою воєн, епідемій, хвороби та смерті. Як справедливо зазначив І. Мортімер, у століття Гутенберга і Колумба, Бекона і Декарта вирішальним джерелом змін стають епідемії та війни, що визначає ритм політичних, економічних, соціальних і культурних трансформацій [8, с. 119-121]. Ці явища здавна супроводжують людське існування, набуваючи статусу своєрідних аксіом буття – смерть, свобода, ізоляція відсутність сенсу [6, с. 33], в яких розкривається драматизм людської присутності в світі. Оскільки їхня аксіоматичність полягає у неможливості бути усуненими з горизонту людського існування, протягом історії людина повинна була примиритися з ними та навчитися сприймати не лише як негативні факти, що підривають стабільність соціального і біологічного буття, а й як смислотворчі константи. Тож, незважаючи на те, що у XVI столітті епідемії ширились більш повільно, як зазначає М. Хонігсбом, віспи, кору та іншим патогенам Старого Світу треба було кілька тижнів, щоб дістатися Нового Світу, а сьогодні вірус може опинитися не більше ніж за сімдесят дві годин у будь-якій країні [14 с. 386], універсальний характер людського існування зумовлює повторюваність екзистенційних дилем та рефлексій спільних для різних епох і соціокультурних

контекстів.

По мірі того як наукові знання просуваються у повсякденне життя, істотно змінюється ландшафт людського існування. Наукова революція XVI століття яскраво засвідчує як змінюється структура повсякденності європейських суспільств: з'являються скляні вікна, димоходи, олов'яні ложки та ліжка з перинами, подушками та лляними простирадлами в оселях звичайних людей; заможне населення на бенкетах обговорює дизайн будівлі та саду та вибір способу життя [8, с. 144]. У книжці “Есеї або поради, громадянські та моральні” Френсіс Бекон у відповідь на потреби часу стверджує, що “існує мудрість, яка виходить за межі правил медицини: власні спостереження людини за тим, що їй на користь, а що на шкоду, є найкращим засобом збереження здоров'я” [1, с. 147]. Медична революція XVII століття значно вплинула на ставлення людей до лікарів та лікування, але сама по собі медична наука не могла “розчаклувати” світ як це зробили технічні відкриття XV-XVI століття. Тож, “дивовижний парадокс, коли технології дозволяли успішно запобігати віспі ще на початку XIX ст., але непопулярність щеплення унеможлиблювала істотний поступ у боротьбі з хворобою упродовж сотні років” [11, с. 13–14], повторюється у XXI столітті.

Сучасні метаморфози стилів життя українців демонструють аналогічну логіку, яка зумовлюється комбінацією пандемії COVID-19, війни та технічних інновацій. За слушним спостереженням М. Маклюена: “Культурні моделі та схильності стають особливо відчутними, коли ми опиняємося в перехідному просторі між тою чи тою домівною формою свідомості” [7, с. 109]. У цьому сенсі жахливе є своєрідною матрицею для розуміння людської крихкості, обмеженості знань і залежності від непередбачуваних подій. Як в добу раннього модерну так і сьогодні досвід страху і невизначеності спонукають до переосмислення фундаментальних засад людського буття та суперечностей світу.

Наостанок, хоча остаточно й не поділяючи оптимізм С. Гелловея, щодо прогнозів посткоронного світу, варто дослухатися до його слів: “будь яка криза – це нові можливості, і що серйознішою та деструктивнішою буде криза, то більше можливостей вона нам надасть” [4, с. 10].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, соціокультурний досвід раньомодерного суспільства в європейській та українській варіаціях виразно демонструє, що страх здатний як паралізувати суспільні структури та індивідуальну активність людини, так і діяти як потужна сила здатна стимулювати до пошуку нових рішень, сприяти переоцінці цінностей, пришвидшувати інноваційні процеси, інтегрувати технологічні інновації з гуманістичними цінностями, утворюючи нові соціокультурні синтези. Логіка жахливого є методологічним принципом, що виявляє тривкі культурні коди, які виходять за історичні рамки певної епохи, повторюючись у нових формах, кожного разу доводячи, що модерний проект раціональності не гарантує безпеки.

У перспективі дослідження конструктивного потенціалу феномену жахливого дозволить прогнозувати шляхи інтеграції технологій у життя суспільства, що сприятиме продуктивній мобілізації інтелектуальних і технічних ресурсів, а також дозволить оцінити ефективність політик у сфері соціальної підтримки, культури та освіти.

Список використаних джерел:

1. Бекон, Ф 2024, *Есеї або поради, громадянські та моральні*, пер з англ. І. Карівець та І. Карівець, Львів : *Контур*, 248 с.
2. Бойченко, М 2021, “Новий Органон” Френсіса Бекона як методологічна передумова проєктів модернізації європейського суспільства, у кн. “Новий Органон” (1620) та університетська філософія. До 400-річчя виходу трактату “Новий Органон” Френсіса Бекона. Матеріали міжнародної наукової конференції, 18-19 грудня 2020 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, с. 26 – 32.

3. Гаттон, Р 2024, *Відьомство: Історія страху з давніх часів дотепер*, пер. з англ. К. Диса, Київ : *Стилєт і стилос*, 472 с.
4. Гелловей, Ск 2021, *Посткорона. Від кризи до нових можливостей*, пер. з англ. А. Акуленко, Київ : *Видавнича група КМ-БУКС*, 240 с.
5. Даймонд, Дж. 2023, *Зброя, мікроби і сталь: Витоки нерівностей між народами*, пер. з англ. Т. Цимбала, Київ : *Видавнича група КМ-БУКС*, 512 с.
6. Кауфман, С 2023, *За межами піраміди потреб. Новий погляд на самореалізацію*, пер. з англ. А. Марховська, 3-тє вид., Київ : *Лабораторія*, 400 с.
7. Маклюєн, М 2024, *Галактика Гутенберга*, пер. з англ. А. Галушка і В. Самойленко, Київ : *Лабораторія, Ніка-Центр*, 384 с.
8. Мортімер, І 2021, *Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас*, пер. з англ. Я. Машико, Харків : *Вид-во "Ранок" : Фабула*, 448 с.
9. Радіонова, Н 2008, *Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у XIX столітті*, Суми: *ВАТ СОД, Козацький вал*, 320 с.
10. Радіонова, Н 2025, 'Феномен жахливого у життєтворчості М. Гоголя: філософсько-антропологічний аналіз', *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць*, голов. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : *Видавничий дім "Гельветика"*, Випуск 23 (100), с. 101 – 107
11. Розчаклювання недуги, 2025, *Локальна традиція, "старі" хвороби та "нова" медицина в Україні XVIII – XIX століття*. Колективна монографія за ред. В. Маслійчука та І. Сердюка, Харків : *Видавець Олександр Савчук*, 352 с.
12. Фергюсон, Н 2023, *Цивілізація. Як Захід став успішним*, пер. з англ. В. Циба, 5-тє вид, Київ : *Наш формат*, 448 с.
13. Фішер, М 2025, *Химерне та моторошне*, пер з англ. Д. Пащенко, В. Подосіннікова, Львів : *Контур*, 208 с.
14. Хонігсбом, М 2021, *Століття пандемій. Історія глобальних інфекцій від іспанського грипу до COVID-19*, пер. з англ. М. Лузіної, Київ : *Yakaboo Publishing*, 432 с.

References:

1. Bekon, F 2024, *Esei abo porady, hromadianski ta moralni (Essays or counsels, civil and moral)*, per z anhl. I. Karivets ta I. Karivets, Lviv : *Kontur*, 248 s.
2. Boichenko, M 2021, "Novyi Orhanon" Frensisia Bekona yak metodolohichna peredumova proektiv modernizatsii yevropeiskoho suspilstva (Francis Bacon's Novum Organum as a methodological precondition for European modernization projects)', u kn. "Novyi Orhanon" (1620) ta universytetska filosofii. Do 400-richchia vykhodu traktatu "Novyi Orhanon" Frensisia Bekona. Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, 18-19 hrudnia 2020 r. Kharkiv : *KhNU imeni V. N. Karazina*, s. 26 – 32.
3. Hatton, R 2024, *Vidomstvo: Istoriia strakhu z davnikh chasiv doteper (Witchcraft: A history of fear from ancient times to the present)*, per. z anhl. K. Dysa, Kyiv : *Stylēt i stylos*, 472 s.
4. Hellovei, Sk 2021, *Postkorona. Vid kryzy do novykh mozhlyvostei (Post corona: From crisis to opportunity)*, per. z anhl. A. Akulenko, Kyiv : *Vydavnycha hrupa KМ-BUKS*, 240 s.
5. Daimond, Dzh. 2023, *Zbroia, mikroby i stal: Vytoky nerivnostei mizh narodamy (Guns, germs, and steel: The origins of inequality among peoples)*, per. z anhl. T. Tsymbala, Kyiv : *Vydavnycha hrupa KМ-BUKS*, 512 s.
6. Kaufman, S 2023, *Za mezhamy piramidy potreb. Novyi pohliad na samorealizatsiiu (Transcend: The new science of self-actualization)*, per. z anhl. A. Markhovska, 3-tie vyd., Kyiv : *Laboratoriia*, 400 s.
7. Makliuen, M 2024, *Halaktyka Hutenberha (The Gutenberg galaxy)*, per. z anhl. A. Halushka i V. Samoilenko, Kyiv : *Laboratoriia, Nika-Tsentr*, 384 s.
8. Mortimer, I 2021, *Yake stolittia bachylo naibilshe zmin i chomu tse vazhlyvo dlia nas (Which century saw the most change, and why it matters to us)*, per. z anhl. Ya. Mashyko, Kharkiv : *Vyd-vo "Ranok" : Fabula*, 448 s.
9. Radionova, N 2008, *Reprezentatsii filosofii v osvithnomu prostori Slobozhanshchyny u XIX stolitti (Representations of philosophy in the educational space of Slobozhanshchyna in the 19th century)*, Sumy : *VAT SOD, Kozatskyi val*, 320 s.
10. Radionova, N 2025, 'Fenomen zhakhlyvoho u zhyttietvorchosti M. Hoholia: filosofsko-antropolohichniy analiz (The phenomenon of the horrific in the life-creation of M. Gogol: A philosophical-anthropological analysis)', *HUMANITIES STUDIES: zbirnyk naukovykh prats*,

- holov. red. V. H. Voronkova, Zaporizhzhia : Vydavnychiy dim "Helvetyka", Vypusk 23 (100), s. 101 – 107
11. Rozchakluvanntia neduhy, 2025, Lokalna tradytsiia, "stari" khvoroby ta "nova" medytsyna v Ukraini XVIII – XIX stolittia (*Disenchanted disease: Local tradition, "old" illnesses, and "new" medicine in Ukraine (18th–19th centuries)*). Kolektyvna monohrafiia za red V. Masliichuka ta I. Serdiuka, Kharkiv : Vydavets Oleksandr Savchuk, 352 s.
 12. Ferhiuson, N 2023, Tsyvilizatsiia. Yak Zakhid stav uspishnym (*Civilization: How the West became successful*), per. z anhl. V. Tsyba, 5-te vyd, Kyiv : Nash format, 448 s.
 13. Fisher, M 2025, Khymerne ta motoroshne (*The weird and the eerie*), per z anhl. D. Pashchenko, V. Podosinnikova, Lviv : Kontur, 208 s.
 14. Khonihsbom, M 2021, Stolittia pandemii. Istoriia hlobalnykh infektsii vid ispanskoho hrypu do COVID-19 (*The pandemic century: A history of global infections from the Spanish flu to COVID-19*), per. z anhl M. Luzinoi, Kyiv : Yakaboo Publishing, 432 s.

Прорецензовано / Reviewed

22.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

11.09.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-2

УДК [17+342.7]:[004:316.3](045)

ЕТИКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ У ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

О. В. Чикало

І. В. Сіماشко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі цифрові технології стали невід'ємною частиною суспільного розвитку, охоплюючи практично усі сфери життя – від освіти й економіки до медицини та державного управління. Етика окреслює моральні межі їх застосування, а права людини забезпечують юридичні гарантії.

Дослідження даної теми потрібне для осмислення сучасних трансформацій і вироблення ефективної державної політики та суспільної саморегуляції.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація радикально змінює збирання й використання даних, публічні комунікації та ухвалення рішень, водночас посилюючи ризики порушення приватності, незаконного обігу персональних даних, маніпуляцій у медіа, корпоративно-державного контролю та цифрової нерівності.

На сьогодні, в умовах формування нових цінностей, етична проблематика є досить актуальною і необхідною, тому і постала проблема вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання етики, загальнолюдських норм, свободи, рівності, відповідальності та гідності досліджувалися такими науковцями як-от: Ж. Андрійченко, Н. Бааджи, Л. Вербівська, М. Дмитренко, Т. Забаштинська, О. Котенко, Т. Чубіна та інші розглядають цифрову етику як уточнення традиційних знань про етику з урахуванням розвитку комп'ютерних технологій і засобів міжкультурної комунікації.

Постановка завдання. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій цифрове виживання перетворилося на невід'ємну складову сучасного способу життя, що поставило на порядок денний нові виклики у сфері захисту прав людини. Зважаючи на зростаючий рівень професійного та жорсткого контролю у сфері цифрових технологій, важливим є утвердження принципу дотримання етичних норм у застосуванні цифрових технологій усіма учасниками цифрового середовища.

Метою статті є дослідження етичних викликів, які пов'язані з використанням цифрових технологій та визначення шляхів ефективного захисту прав людини у цифровому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження зосереджене на головних етичних проблемах цифрової епохи: від захисту персональних даних і приватності до впливу соцмереж, фейкових новин, кібервійн та штучного інтелекту. Етика даних передбачає відповідальний та комплексний підхід, що поєднує технологічні рішення, етичні засади та ефективні практики управління інформацією.

Висновки. Цифрові технології охоплюють приватну й публічну сфери, тож етика та права людини (гідність, свобода, рівність, недискримінація) лишаються базовими орієнтирами. Людиноцентричний підхід має забезпечувати суверенітет над даними і бути закріпленим у політиках та стандартах на всіх етапах життєвого циклу технологій — це основа довіри й захисту прав.

Ключові слова: права людини, цифрові технології, цифрова етика, інформаційна етика, штучний інтелект, аналітика даних, цифровізація, соціальні мережі, цифрове середовище.

ETHICS AND HUMAN RIGHTS IN THE DIGITAL SOCIETY

Olena Chykalo
Inna Simashko

Abstract.

Relevance of the research. In today's world, digital technologies have become an integral part of societal development, permeating virtually all spheres of life—from education and the economy to healthcare and public administration. Ethics delineates the moral boundaries of their use, while human rights provide legal safeguards.

Studying this topic is essential for understanding contemporary transformations and for developing effective public policy and societal self-regulation.

Problem statement. Rapid digitalization is radically transforming data collection and use, public communications, and decision-making, while simultaneously heightening the risks of privacy violations, illicit circulation of personal data, media manipulation, corporate–state control, and digital inequality.

Today, amid the formation of new values, ethical issues are particularly relevant and necessary, which is why this problem has come to the fore for study.

Analysis of recent research and publications. Issues of ethics, universal moral norms, freedom, equality, responsibility, and dignity have been examined by scholars such as Zh. Andriichenko, N. Baadzhy, L. Verbiuska, M. Dmytrenko, T. Zabashchynska, O. Kotenko, and T. Chubina, among others. They view digital ethics as a refinement of traditional ethical knowledge, taking into account the development of computer technologies and tools of intercultural communication.

Research task. In the context of the rapid development of digital technologies, “digital survival” has become an integral part of modern life, bringing new challenges to the forefront in the field of human rights protection. Given the increasing level of professional and stringent control in the digital sphere, it is essential that all participants in the digital environment uphold ethical standards in the use of these technologies.

The purpose of the article is to explore the ethical challenges associated with the use of digital technologies and identify ways to effectively protect human rights in the digital environment.

Main material presentation. The study focuses on the key ethical issues of the digital age—from the protection of personal data and privacy to the impact of social networks, fake news, cyber warfare, and artificial intelligence. Data ethics requires a responsible, comprehensive approach that combines technological solutions, ethical principles, and effective information-management practices.

Conclusions. Digital technologies encompass both the private and public spheres, so ethics and human rights (dignity, freedom, equality, non-discrimination) remain fundamental benchmarks. A human-centered approach must ensure data sovereignty and be embedded in policies and standards at every stage of the technology lifecycle—this is the basis for trust and the protection of rights.

Key words: human rights, digital technologies, digital ethics, information ethics, artificial intelligence, data analytics, digitalization, social networks, digital environment.

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі цифрові технології стали невід'ємною частиною суспільного розвитку, охоплюючи практично усі сфери життя – від освіти й економіки до медицини та державного управління. Така трансформація створює нові можливості для суспільного прогресу, але водночас породжує низку викликів, пов'язаних із дотриманням етичних норм і забезпеченням прав людини.

Проблеми захисту персональних даних, інформаційної безпеки, протидії маніпуляціям у цифровому середовищі, а також подолання цифрової нерівності стають дедалі актуальнішими. Недостатня регуляція цих процесів може призвести до порушення базових прав людини, посилення соціальної нерівності та зростання ризиків для демократичного розвитку суспільства.

Етика цифрового суспільства визначає моральні межі використання технологій, тоді як дотримання прав людини є забезпеченням правових гарантій для кожного індивіда. Саме поєднання цих двох складових є головним виміром формування збалансованої та безпечної цифрової екосистеми, що сприятиме сталому розвитку суспільства.

Отже, дослідження етичних аспектів та прав людини у цифровому суспільстві має важливе значення не лише для теоретичного осмислення трансформаційних процесів сучасності, але й для вироблення ефективних механізмів державної політики, міжнародного співробітництва та суспільної саморегуляції.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація соціальних процесів радикально змінює способи збирання, обробки та використання даних, структуру публічних комунікацій і механізми ухвалення рішень. Серед найбільш проблемних аспектів є зростання ризиків порушення права людини на приватне життя, незаконне використання персональних даних, поширення маніпуляцій у цифрових медіа, посилення контролю над індивідом з боку корпорацій чи держави, а також цифрова нерівність, що обмежує доступ окремих соціальних груп до новітніх технологій.

Наявні правові норми та етичні кодекси не встигають за темпом технологій, що знижує реальну дієвість гарантій приватності, недискримінації, свободи вираження та належної процедури. Проблема полягає у формуванні людиноцентричної етико-правової моделі, що забезпечує прозорість, контроль над даними й дієві механізми захисту прав людини в цифровому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання етики, загальнолюдських морально-етичних норм, свободи, рівності, відповідальності та людської гідності привертати увагу дослідників минулого і, сьогодні, вони є темою обговорень сучасних науковців. Значний внесок у цьому напрямку зробили Г. Йонас, Ч. Тейлор, М. Шелер, В. Франкл та інші мислителі. Прикладний вимір етики знаходить відображення у концепції дискурсивної етики, яку розробляли К.-О. Аппель та Ю. Габермас. У свою чергу, відомий філософ-футуролог Н. Бостром аналізує проблеми цифрової етики, зокрема моральні дилеми, що постають у процесі розвитку штучного інтелекту, робототехніки та новітніх технологій.

В Україні формування теоретичних та практичних основ цифрової етики здійснюють науковці як-от: Р. Андрюкайтене, Ж. Андрійченко, Н. Бааджи, Т. Близнюк, Г. Бондар, В. Бочковой, О. Бурикін, О. Буринська, Л. Вербівська, В. Воронкова, Н. Гусєва, М. Дмитренко, Т. Забаштинська, І. Кизименко, О. Кивлюк, М. Кириченко, О. Котенко, О. Красільнікова, А. Кравченко, О. Кривонос, В. Кузнєцов, К. Кузнєцова, Т. Кучмієва, Д. Матейчук, Н. Мельник, М. Майстренко, В. Нікітенко, Т. Пікуля, О. Проценко, В. Семанюк, О. Стойка, Т. Чубіна, М. Хаустова тощо. Так, М. Дмитренко, О. Проценко, та Т. Чубіна розглядають цифрову етику як уточнення традиційних знань про етику з урахуванням розвитку комп'ютерних технологій і засобів міжкультурної комунікації. Ж. Андрійченко, Т. Близнюк,

О. Майстренко, Л. Ремньова та Т. Забаштинська зосереджують увагу на вивченні диджитал-етикету, його специфіки та функцій як форми поведінкової культури у цифровому середовищі. В. Воронкова, О. Кивлюк та В. Нікітенко досліджують процеси формування цінностей цифрової людини та цифрового суспільства, тоді як Г. Бондар та А. Гаркуша аналізують питання інформаційної етики в умовах розвитку сучасних інформаційних технологій.

Постановка завдання. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій цифрове виживання перетворилося на невід'ємну складову сучасного способу життя, що поставило на порядок денний нові виклики у сфері захисту прав людини. Йдеться, зокрема, про забезпечення рівного доступу до цифрових технологій без дискримінації, недопущення їх використання для маніпуляцій над людьми, гарантування автономії та захисту персональної цифрової інформації й власності.

Зважаючи на зростаючий рівень професійного та жорсткого контролю у сфері цифрових технологій, захист прав людини у цифрову добу потребує від держави комплексних дій. Серед них необхідним є не лише встановлення правил і нормативних актів, що регламентують розвиток цифрових технологій, але й створення спеціалізованих органів для контролю діяльності компаній, які працюють із даними та онлайн-платформами; надання цільової підтримки вразливим групам користувачів; а також розробка й використання цифрових інструментів та соціальних мереж для формування культури комунікації. Водночас важливим є утвердження принципу дотримання етичних норм у застосуванні цифрових технологій усіма учасниками цифрового середовища.

Метою статті є дослідження етичних викликів, які пов'язані з використанням цифрових технологій та визначення шляхів ефективного захисту прав людини у цифровому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація формує нові умови для життєдіяльності суспільства, змінюючи характер комунікацій, способи обміну знаннями та інформаційні структури. Ці трансформації сягають такого рівня, що потребують переосмислення суспільного устрою та колективної свідомості, адже масове впровадження нових комунікативних норм дестабілізує усталені соціальні практики та традиції.

Дослідження зосереджене на головних етичних проблемах цифрової епохи: від захисту персональних даних і приватності до впливу соцмереж, фейкових новин, кібервійн та штучного інтелекту. Встановлення чітких етичних правил стає критично важливим для гарантії безпеки й справедливості у світі, який змінюється під тиском технологій. Існування людини у вимірі інформаційних/цифрових технологій – це існування “біологічної людини” з “цифровими атрибутами”, у результаті чого формується “інформаційна особистість”, яка є відображенням біологічної особистості в цифровому просторі [5, с. 10].

Цифрова інформаційна революція, уособлена штучним інтелектом, пришвидшує формування цифрового та інтелектуального простору. Застосування штучного інтелекту може призводити до значних етичних викликів, це і питання конфіденційності, а також упередженість щодо моральних наслідків автономного прийняття рішень. Кукельберг наголошує на уважному розгляді цих етичних аспектів та говорить про впровадження цінностей у дизайн та реалізацію технологій III [15, с. 26]. Такі явища, як цифрові платежі, споживання, виробництво, праця та обмін, стали ключовими елементами повсякденного виживання людини. О. Бурикін підкреслює, що “незважаючи на виклики, цифрові технології мають значний потенціал для інновацій у різних галузях, включаючи охорону здоров'я, освіту, фінанси та багато інших. Це створює можливості для сталого економічного зростання та соціального прогресу” [2, с. 63]. Використання цифрових технологій, підкреслюють Л. Вербівська та О. Буринська “забезпечує ефективне впровадження

інновацій у бізнес-процеси, а також – інтегрований розвиток нових бізнес-моделей, що базуються на цифрових програмних рішеннях” [3, с. 5]. “Цифрові технології відкривають можливості для вдосконалення освітнього процесу та підвищення рівня та якості сприйняття, розуміння та засвоєння знань” [13, с. 300]. Водночас інтелектуальні технології, інформаційні потоки, платформи даних та цифровий контент поширюються у глобальному масштабі, перетворюючись на складні та неосяжні феномени. Дослідники зазначають, що “цифрові технології” на сьогоднішній день розглядаються як “поєднання електронних, комп’ютерних, інформаційно-комунікаційних, інформаційних, та телекомунікаційних технологій” [8, с. 161].

Цифрове виживання поступово стає основною тенденцією сучасного життя, охоплюючи усі соціальні групи та підпорядковуючи їх власній логіці. Концепти “розумних” міст, держав і навіть глобальних систем зосереджені на розвитку мобільних інтернет-технологій, аналітиці великих даних, цифрових обчислень і штучного інтелекту. У результаті людство дедалі глибше занурюється у цифрову епоху, де цифрове виживання стає обов’язковою умовою існування людини.

Сучасні дослідники звертаються до теорії трьох поколінь прав людини. Вони зазначають, що “Теорія поділу прав людини за поколіннями походить від досліджень К. Васака, юрисконсульта ЮНЕСКО та вченого-правозахисника”, який вперше у 1977 році висунув теорію трьох поколінь прав людини. “Перше покоління прав людини – це громадянські та політичні права, включаючи права на життя, рівність, свободу слова, релігії, власності та права голосу, які в основному відображені у статтях з 3 по 21 Загальної декларації прав людини 1948 року”. “Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1953 р. та Європейська конвенція про права людини 1953 р. Права людини другого покоління - це економічні та соціальні права, у тому числі права на працевлаштування, права на соціальне забезпечення та права на добробут, які в основному відображені у статтях 22-28 Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Права прийняті в 1966 р. “Права третього покоління - це колективні права і права солідарності, такі як право на самовизначення, екологічні права, права дітей і корінних народів, які в основному відображені в міжнародних договорах, таких як Стокгольмська декларація Конференції Організації Об’єднаних Націй, прийнятої в 1972 р.” [5, с. 10]. Дана теорія показує послідовний розвиток і розширення концепції прав людини – від індивідуальних свобод до колективних прав, що охоплюють інтереси всього людства, та відображає етичну й правову еволюцію цивілізації. З появою цифрових технологій та глобальної мережі Інтернет теорія трьох поколінь прав людини зазнала суттєвого розширення та переосмислення. Як зазначають В. Бочковой та Н. Бааджи “більшість цифрових прав закріплені у різноманітних резолюціях Ради ООН з прав людини, і потребують систематизації у єдиний кодифікований акт – Декларацію цифрових прав людини із подальшим поштовхом для розробки “Конвенції про захист цифрових та інформаційних прав людини”, яка б містила практичні і дієві механізми захисту цифрових прав людини” [1, с. 232].

Цифровізація проявляється у повсякденному житті кількома ключовими способами: по-перше, це багатогранне використання цифрових технологій, які сьогодні застосовуються не лише у промисловості, а й в економіці, торгівлі, соціальних комунікаціях, політиці, державному управлінні та культурі; а по-друге, йдеться про їхню поширеність. Завдяки стрімкому розвитку комп’ютерів і мобільних телефонів, що є головними носіями цифровізації, цифрові технології стали універсальним інструментом для роботи й повсякденного життя. Якщо раніше комп’ютери використовувалися переважно спеціалізованими підприємствами чи відділами для обчислювальних завдань, то нині їх опанування є необхідною умовою для майже кожної професійної діяльності. По-третє, відчутна глибина проникнення

цифрових технологій у виробництво та побут. Віта Семанюк та Наталія Мельник зазначають, що “цифрові технології вимагають кількісної та якісної оцінки через вимірювання продуктивності та витрат на впровадження та експлуатацію. Виникає проблема вартості інформації, яка буде особливо актуальною в умовах тотальної цифровізації економіки” [12, с. 209]. Думка дослідниць підкреслює, що цифровізація не лише відкриває нові можливості для розвитку економіки, але й створює нові виклики, пов’язані з оцінкою ефективності цифрових технологій. Таким чином, проблема визначення вартості інформації стає центральною у добу тотальної цифровізації – вона формує нові підходи до управління ресурсами, прийняття рішень і розвитку цифрової економіки загалом. М. Кириченко пропонує “аналізувати найкращі традиції цифрового суспільства, представленого високоіндустріальними країнами, а також розширяти наукові знання філософії цифрового суспільства як нового наукового напрямку та постійно екстраполювати і упроваджувати у наше життя кращі традиції цифрових технологій, впливаючи на розвиток людського і соціального капіталу” [6, с. 125].

Цифрові технології не існують відокремлено від індустріалізації, а являють собою її новий етап розвитку. Підставою для такого твердження є те, що сучасний прогрес ґрунтується на індустріальній базі, а інформаційні технології використовуються для вдосконалення якості життя людини. По суті, цифровізація є інтелектуальною формою функціонування промислових технологій, яка забезпечує їх точнішу, ширшу та ефективнішу роботу. Із розширенням впливу цифрових технологій, таких як Інтернет, штучний інтелект на соціальне життя, проблематика прав людини в цифрову добу набуває дедалі більшої актуальності та стає предметом глибших дискусій. Наукова спільнота досягла певного консенсусу щодо окремих нових аспектів прав людини у цьому контексті, проте залишаються значні суперечки стосовно необхідності виокремлення нової категорії прав, які б відповідали цифровій добі та на яких вона має ґрунтуватися. Деякі науковці пропонують виокремити новий тип прав людини, що відповідає умовам цифрової доби, визначаючи їх як “цифрові права людини” [1, с. 232]. Вони розглядають це як четверте покоління прав, відмінне від попередніх трьох і засноване на феномені подвійної ідентичності, сформованій через біометричні дані.

Цифрові технології забезпечують користувачів більш ефективними інструментами для саморозвитку, проте водночас посилюють відставання тих, хто не має доступу до цих технологій, породжуючи явище “цифрового розриву”. На мою думку цей розрив є сучасним відображенням соціально-економічної нерівності, характерної для індустріальної доби, але зараз у цифровому вимірі. Він виявляється між тими, хто має ресурси та умови для використання цифрових технологій, і тими, хто їх позбавлений. У результаті формується не лише новий розрив між багатими та бідними, а й додаткова нерівність у можливостях базового виживання та розвитку у цифровому суспільстві.

Цифрові технології використовуються не тільки для вивчення природних процесів, але й для впливу на соціальні явища. І коли вони починають спрямовуватися на людину та її поведінку, з’являється ризик, що вибір і дії кожного можуть опинитися під контролем тих, хто володіє цими технологіями. Важливо, говорить Т. Кучмілова: “вміти використовувати різні цифрові технології для ефективної взаємодії та обміну інформацією у відповідних контекстах. Важливо бути посередником у спілкуванні, дотримуватися норм використання та обміну цифровим контентом, а також знаходити способи покращення та громадської участі за допомогою цифрових технологій” [10, с. 68]. Процеси обробки даних мають розроблятися як стійкі та відповідальні рішення, орієнтовані на благо людини й суспільства. Дотримання етичних принципів у роботі з даними сприяє зростанню довіри, наприклад, до організації та результатів її діяльності.

Сучасне розуміння персональних даних суттєво розширюється: до них відносять будь-яку інформацію, що дозволяє ідентифікувати конкретну особу – від імені, посади, адреси, телефону та електронної пошти до фінансових відомостей і медичної історії. Розширення поняття персональних даних зумовлює потребу у формуванні нових етичних підходів до роботи з інформацією. Саме тому, як зазначає Тетяна Пікуля, “інформаційна етика є важливим механізмом регулювання поведінки в інформаційному суспільстві. Вона поєднує філософські, правові та соціальні аспекти, формуючи моральні умови для відповідального використання інформації та цифрових технологій. Її значення полягає в забезпеченні гармонійного розвитку суспільства, де права, свободи та обов’язки індивідів і соціальних груп врівноважуються в межах цифрового середовища” [11, с. 5]. Важливо підкреслити, що етичний вимір цифрових технологій має враховуватися ще на початкових етапах їхнього створення. Саме тому, як зазначають В. Кузнецов та К. Кузнецова є потреба в етичній експертизі, що передбачає “участь міждисциплінарних команд, включно з фахівцями з етики, психології, права та соціології” [9, с. 123].

Етика даних передбачає відповідальний та комплексний підхід, що поєднує технологічні рішення, етичні засади та ефективні практики управління інформацією. Одним із ключових принципів є людиноцентризм, відомий ще з часів античної філософії. Сьогодні розвиток цифрових технологій сформував постать “цифрової людини” (*homo digitalis*), яка активно використовує інформаційні інструменти у своїй діяльності. Проте на відміну від минулого, інформаційне та реальне життя дедалі більше втрачають гармонійність, що створює загрози для людини у світі віртуальної реальності. Нове штучне середовище зводить індивіда переважно до інформаційного виміру, ставлячи його як цілісну істоту у стан кризи. Відтак, аби не поглиблювати кризу суб’єктності людини в штучному цифровому середовищі, потрібні виважені запобіжники та узгоджені правила впровадження технологій. Тому, як зазначає М. Хаустова, “для отримання позитивних рис від поширення цифровізації необхідними є особливий підхід до впровадження цифрових технологій в усіх сферах, з врахуванням особливостей процесів, що відбуваються та реального стану і особливостей розвитку (освітніх, економічних, політичних, соціальних, національних, культурних та інш.) всіх країн світу, а також взаємовигідна співпраця країн у поширенні та єдиному запровадженню цифрових технологій та здійснення контролю за цими процесами” [14, с. 758].

Людські інтереси мають домінувати над інституційними та комерційними. Саме тому під час створення технологій необхідно враховувати потреби користувачів, забезпечуючи зручність, ефективність та позитивний досвід взаємодії. Концепція людиноцентричного дизайну дає можливість розробляти технології, які легше засвоюються та сприяють підвищенню якості життя. Отже, орієнтація на потреби людини є ключовим чинником успішного розвитку цифрових технологій.

У цьому руслі людиноцентричного підходу природно розглядати штучний інтелект як інструмент, що підсилює людські можливості за умови відповідального використання. Саме це утверджують В. Воронкова, О. Кивлюк, Р. Андрюкайтене: “сучасний штучний інтелект є потужним інструментом для сприяння критичному мисленню та стимулюванню творчого самовираження, він не тільки дозволяє людям краще збирати інформацію, але й допомагає людям шукати відповіді на невідомі питання. Це не просто технологічний прогрес, але робота зі знаннями” [4, с. 30]. Дослідниці наголошують на тому, що необхідно “встановити відповідальні стандарти штучного інтелекту, щоб гарантувати, що створення та використання штучного інтелекту є відповідальним та етичним. Слід забезпечити, щоб штучний інтелект міг сприяти міжнародній конкурентоспроможності та національній безпеці, широко служити суспільству” [4, с. 30]. З огляду на вищезазначене вимога відповідальних стандартів штучного інтелекту безпосередньо переходить у завдання гарантувати

недоторканність свободи вибору: кожна людина має бути захищена від прихованого чи примусового впливу, що фактично розширює спектр традиційних громадянських та політичних прав у цифрову сферу.

Використання цифрових технологій для аналізу та дослідження людської поведінки є неминучим, однак, оскільки об'єктом вивчення виступає сама людина, необхідно встановити чіткі обмеження й заборони. "Оцифровування" індивідуальної поведінки можливе лише за умови врахування суспільних інтересів та обов'язкового інформування суб'єкта шляхом прозорого повідомлення. Якщо ж цифрові технології використовуються виключно з метою отримання корпоративного прибутку чи досягнення прихованих інтересів шляхом моніторингу та маніпулювання поведінкою без належного інформування осіб, це завдає серйозної шкоди їхній гідності. Держава має ухвалити відповідне законодавство, яке встановлюватиме суворі обмеження щодо використання цифрових технологій для стеження за людьми та передбачатиме юридичну відповідальність за маніпуляції їхньою поведінкою. Звідси постає потреба не лише у жорстких правових запобіжниках, а й у виробленні чіткої етичної мови для опису цих викликів.

"В науковій літературі, крім загально вживаних термінів "інформаційна етика", "цифрова етика", "комп'ютерна етика", набувають поширення такі терміни, як "етика даних" або "data-етика" [7, с. 219]. Беручи до уваги всеосяжний вплив соціальних мереж, постає ключова вимога: кожна особа повинна мати повний контроль над своїми даними та цифровими активами. "Соціальні мережі являють собою онлайн-платформи, які використовуються людьми для обміну інформацією та спілкування, розвитку соціальних та професійних контактів, а також для просування бізнесу. Сьогодні ці нові технології соціальних мереж вплинули та змінили політичні, соціальні та інформаційні практики людей і організацій у всьому світі, викликавши значний інтерес з боку фахівців з прикладної етики та філософії техніки" [7, с. 223].

Для подолання нових викликів і задоволення зростаючих вимог щодо захисту прав людини у цифрову добу необхідно посилити гарантії їхнього дотримання при використанні цифрових технологій. Інформація про людину не може використовуватися без її згоди, а, наприклад, її цифрові активи не можна просто так забрати чи вилучити. Це новий крок у розвитку класичних особистих і майнових прав, який посилює їхній захист у цифрову добу. Водночас, з огляду на стрімкий та дедалі складніший розвиток технологій і появу більш технічно витончених порушень, система захисту прав людини також має орієнтуватися на застосування "цифрових" механізмів. Необхідно створити спеціальне законодавство та нормативні акти, що регулюватимуть застосування цифрових технологій, аби максимально розкрити їхній потенціал на благо людства та водночас обмежити можливі загрози для реалізації прав людини.

Для забезпечення базового рівня захисту персональних даних слід ухвалити закони, які гарантуватимуть справедливість, законність і прозорість їхньої обробки. Особи, чиї дані опрацьовуються, повинні бути поінформовані про сам факт обробки, її середовище, характеристики та обсяг. Щоб уникнути довільного використання особистої інформації, будь-яка обробка персональних даних має ґрунтуватися на вільній, конкретній, поінформованій та чітко вираженій згоді суб'єкта, або на інших законних підставах, визначених правом.

Обробка персональних даних має здійснюватися відповідно до визначених принципів та законних цілей. Обсяг, тип і термін зберігання даних повинні бути обмеженими, а пріоритет слід надавати використанню методів "анонімізації" та "псевдонімізації". Зміна мети обробки без згоди суб'єктів даних є неприпустимою та, у разі необхідності, має обмежуватися виключно цілями, що відповідають початково задекларованим. Забезпечення комплексних заходів захисту персональних даних

повинно бути одним з головних завдань, особливу увагу слід приділяти конфіденційним відомостям, які вимагають підвищеного рівня безпеки.

Висновки. Цифрові технології, безпосередньо й опосередковано, пронизують майже усі сфери приватного та публічного життя, впливаючи як на окремі спільноти, так і на загальний добробут суспільства. У цифровому суспільстві етика та права людини набувають нових вимірів, але зберігають універсальний зміст: гідність, свобода, рівність і недискримінація залишаються базовими орієнтирами для оцінки впливу технологій. Цифровізація підсилює як потенціал розвитку (доступ до інформації, інклюзивні сервіси, громадянська участь у суспільному житті), так і ризики (масовий збір даних, алгоритмічна упередженість, платформна влада, кібератаки, дезінформація). Саме тому цифрові права доцільно розуміти як конкретизацію вже визнаних прав у новому середовищі, а не як їхню заміну.

Цифрова епоха радикально перебудовує простір етичної відповідальності та захисту прав людини. Від масового збору персональних даних і знеособлених алгоритмічних рішень до впливу соцмереж, дезінформації та кібервійн – сучасні технології створюють нові зони ризику, які безпосередньо торкаються гідності, приватності, свободи вираження поглядів, безпеки. За цих умов встановлення чітких етичних правил і процедур стає не просто бажаним, а критично необхідним для збереження справедливості й безпеки у суспільстві, що швидко змінюється під впливом інновацій.

Людиноцентрична цифрова система передбачає, що технологічний прогрес не лише підсилює свободи й можливості, а й гарантує суверенітет особи над власними даними й цифровими активами. Закріплення згаданих принципів у політиці держави й корпоративних стандартах, а також їх практичне втілення на усіх етапах життєвого циклу технологій – необхідна умова довіри суспільства та ефективного захисту прав людини у цифровому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Бочковой, ВА & Бааджи, НА 2024, 'Обмеження цифрових прав людини в умовах сучасних правових викликів', *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. Ужгород, № 84, Ч. 4 с. 228-233.
2. Бурикін, ОМ 2024. 'Аналіз форм і видів цифрових технологій та їх вплив на сучасне суспільство у динамічному ринковому середовищі', *Економічний вісник Дніпровської політехніки*, Дніпро, № 1, с. 54-64.
3. Вербівська, Л & Буринська, О 2024, 'Використання цифрових технологій у підприємницькій діяльності', *Економіка та суспільство*, № 61, с. 1-6. Доступно: <<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3814/3734>> [12 Серпень 2025].
4. Воронкова, В, Кивлюк, О & Андрюкайтене, Р 2023, 'Еволюція від активного відповідального громадянства до цифрового в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, Ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia: Publishinghouse "Helvetica", № 14 (91), с. 23-34. Доступно: <<http://humstudies.com.ua/article/view/277846/272597>> [12 Серпень 2025].
5. Кивлюк, ОП, Воронкова, ВГ & Нікітенко, ВО 2023, 'Цифрові права людини як вираження цифрових атрибутів: соціально-філософське обґрунтування', *Освітній дискурс: збірник наукових праць. Вид-во: Наук.-інформаційне агентство "Наука-технології-інформація"*, Київ, Вип. 44 (4-6), с. 7-22.
6. Кириченко, М 2019, 'Вплив цифрових технологій на розвиток людського і соціального капіталу в умовах діджиталізованого суспільства', *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*, № 1 (78), с. 108-129. Доступно: <<https://humstudies.com.ua/article/view/192020/192580>> [10 Серпень 2025].
7. Кравченко, АА, Кизименко, ІО, Красільнікова, ОВ & Гусєва, НЮ 2025, 'Етика в цифровому суспільстві: виклики та перспективи', *Культурологічний альманах*, Київ, № 1, с. 215-232.
8. Кривонос, ОМ & Котенко, ОД 2023, 'Використання цифрових технологій в освітньому процесі', *Наука і техніка сьогодні*, № 15, с. 161-175. Доступно: <<https://eprints.zu.edu.ua/35920/1/1%2815%29%20%Do%BD%Do%BE%Do%BC%Do%B5%D1%80%2>>

- o%D0%9D%D0%Bo%D1%83%D0%BA%D0%Bo%20%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%Bo-162-177.pdf> [13 Серпень 2025].
9. Кузнецов, В & Кузнецова, К 2025, 'Цифрова етика відповідальності у працях Л. Флоріді', *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Філософія. Філософські перипетії"*, Харків, № 72, с. 117-127.
 10. Кучмійова, ТС 2023, 'Вплив цифрових технологій на сучасне суспільство: трансформаційні аспекти', *Modern Economics*, № 41, с. 67-72. Доступно: <<https://modecon.mnau.edu.ua/issue/41-2023/kuchmiiova.pdf>> [12 Серпень 2025].
 11. Пікуля, Т 2025, 'Механізм правового регулювання цифрового середовища: філософсько-правовий аспект', *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, Київ, Т. 15, с. 1-10.
 12. Семанюк, В & Мельник, Н 2022, 'Вплив цифрових технологій на інформаційне середовище бізнесу в умовах п'ятої промислової революції', *Тернопільський національний економічний університет. Науковий журнал "Вісник економіки"*, Тернопіль, № 3, с. 203-212.
 13. Стойка, О & Матейчук, Д 2023, 'Сучасні підходи до впровадження цифрових технологій в освітній процес ЗВО', *Актуальні питання гуманітарних наук*, № 62, Т. 2, с. 297-301. Доступно: <https://www.aphn-journal.in.ua/archive/62_2023/part_2/48.pdf> [12 Серпень 2025].
 14. Хаустова, МГ 2023, 'Вигоди, ризики та проблеми цифровізації суспільства: загальнотеоретичний аспект', *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. Філософія права. Київ, с. 753-759.
 15. Coeckelbergh, M 2020, *AI Ethics*. Cambridge, Massachusetts, USA: The MIT Press.

References:

1. Bochkovoi, VA & Baadzhy, NA 2024, 'Obmezhennia tsyfrovyykh prav liudyny v umovakh suchasnykh pravovykh vyklykiv (Restrictions of digital human rights under contemporary legal challenges)', *Naukovyi visnyk UzhNU. Seriya: Pravo*. Uzhhorod, № 84, Ch. 4 s. 228-233.
2. Burykin, OM 2024. 'Analiz form i vydiv tsyfrovyykh tekhnolohii ta yikh vplyv na suchasne suspilstvo u dynamichnomu rynkovomu seredovyschi (Analysis of the forms and types of digital technologies and their impact on modern society in a dynamic market environment)', *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoi politekhniki*, Dnipro, № 1, s. 54-64.
3. Verbivska, L & Burynska, O 2024, 'Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii u pidpriemnytskii diialnosti (The use of digital technologies in entrepreneurial activity)', *Ekonomika ta suspilstvo*, № 61, s. 1-6. Dostupno: <<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3814/3734>> [12 Serpen 2025].
4. Voronkova, V, Kyvliuk, O & Andriukaitene, R 2023, 'Evoliutsiia vid aktyvnoho vidpovidalnoho hromadianstva do tsyfrovoho v konteksti krytychnoho myslennia: dosvid krain YeS (Evolution from active responsible citizenship to digital in the context of critical thinking: The EU countries' experience)', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, Ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia: Publishinghouse "Helvetica", № 14 (91), s. 23-34. Dostupno: <<http://humstudies.com.ua/article/view/277846/272597>> [12 Serpen 2025].
5. Kyvliuk, OP, Voronkova, VH & Nikitenko, VO 2023, 'Tsyfrovi prava liudyny yak vyrazhennia tsyfrovyykh atrybutiv: sotsialno-filosofske obgruntuvannia (Digital human rights as an expression of digital attributes: A socio-philosophical justification)', *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*. Vyd-vo: Nauk.-informatsiine ahentstvo "Nauka-tekhnolohii-informatsiia", Kyiv, Vyp. 44 (4-6), s. 7-22.
6. Kyrychenko, M 2019, 'Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na rozvytok liudskoho i sotsialnoho kapitalu v umovakh didzhytalizovanoho suspilstva (The impact of digital technologies on the development of human and social capital in a digitalized society)', *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*, № 1 (78), s. 108-129. Dostupno: <<https://humstudies.com.ua/article/view/192020/192580>> [10 Serpen 2025].
7. Kravchenko, AA, Kyzymenko, IO, Krasilnikova, OV & Husieva, NIu 2025, 'Etyka v tsyfrovomu suspilstvi: vyklyky ta perspektyvy (Ethics in the digital society: Challenges and prospects)', *Kulturolohichnyi almanakh*, Kyiv, № 1, s. 215-232.
8. Kryvonos, OM & Kotenko, OD 2023, 'Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii v osvitnomu protsesi (The use of digital technologies in the educational process)', *Nauka i Tekhnika Sohodni*, № 15, s. 161-175. Dostupno: <<https://eprints.zu.edu.ua/35920/1/1%2815%29%20%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%20%D0%9D%D0%Bo%D1%83%D0%BA%D0%Bo%20%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%Bo-162-177.pdf>> [13 Serpen 2025].

9. Kuznetsov, V & Kuznetsova, K 2025, 'Tsyfrova etyka vidpovidalnosti u pratsiakh L. Floridi (The digital ethics of responsibility in the works of L. Floridi)', *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii "Filosofia. Filosofski perypetii"*, Kharkiv, № 72, s. 117-127.
10. Kuchmiiiova, TS 2023, 'Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na suchasne suspilstvo: transformatsiini aspekty (The impact of digital technologies on modern society: Transformational aspects)', *Modern Economics*, № 41, s. 67-72. Dostupno: <<https://modecon.mnau.edu.ua/issue/41-2023/kuchmiiiova.pdf>> [12 Serpen 2025].
11. Pikulia, T 2025, 'Mekhanizm pravovoho rehuliuвання tsyfrovoho seredovyscha: filosofsko-pravovyi aspekt (The mechanism of legal regulation of the digital environment: A philosophical and legal aspect)', *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, Kyiv, T. 15, s. 1-10.
12. Semaniuk, V & Melnyk, N 2022, 'Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na informatsiine seredovyshe biznesu v umovakh piatoi promyslovoi revoliutsii (The impact of digital technologies on the business information environment under the fifth industrial revolution)', *Ternopilskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet. Naukovyi zhurnal "Visnyk ekonomiky"*, Ternopil, № 3, s. 203-212.
13. Stoika, O & Mateichuk, D 2023, 'Suchasni pidkhody do vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii v osvittii protses ZVO (Modern approaches to implementing digital technologies in the HEI educational process)', *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, № 62, T. 2, s. 297-301. Dostupno: <https://www.aphn-journal.in.ua/archive/62_2023/part_2/48.pdf> [12 Serpen 2025].
14. Khaustova, MH 2023, 'Vyhody, ryzyky ta problemy tsyfrovizatsii suspilstva: zahalnoteoretychnyi aspekt (Benefits, risks and problems of the digitalization of society: A general theoretical aspect)', *Elektronne naukove vydannia "Analitichno-poriivnialne pravozaustvo". Filosofia prava*. Kyiv, s. 753-759.
15. Coeckelbergh, M 2020, *AI Ethics*. Cambridge, Massachusetts, USA: *The MIT Press*.

Прорецензовано / Reviewed

29.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.09.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-3

УДК 159.9:001.8:159.923.2

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НА
ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТУ АЛЬТЕР ЕГО І СУПЕР ЕГО У
ВНУТРІШНЬО-ОСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ**

О.П. Кивлюк

О.М. Хлонь

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Вивчення внутрішньо-особистісного спілкування, зокрема конфлікту між альтер его та супер его суб'єкта, є надзвичайно актуальним у контексті сучасних суспільно-політичних і психосоціальних умов, що склалися в Україні. У часи війни, затяжної соціально-економічної нестабільності, загроз безпеці, масштабної міграції, втрат та колективної травматизації, психічне здоров'я нації стає одним із ключових ресурсів виживання та відновлення. Особливої ваги набуває розуміння механізмів саморегуляції, внутрішнього діалогу та особистісної інтеграції, де конфлікт між альтер его (як альтернативним образом "Я") і супер его (як внутрішнім моральним цензором) відіграє визначальну роль. Аналіз цього внутрішнього конфлікту дозволяє глибше зрозуміти природу стресу, почуття провини, внутрішнього тиску чи невдоволення собою, а також окреслити шляхи досягнення особистісної цілісності. Отже, розгляд теоретико-методологічних проблем дослідження внутрішньо-

особистісного спілкування через призму конфлікту альтер еґо і супер еґо є не лише науково обґрунтованим, але й соціально важливим кроком у напрямку розбудови системи психічного здоров'я в Україні.

Постановка проблеми. Проблема полягає в недостатній дослідженості цього феномена в науковому дискурсі, а також у відсутності цілісної методологічної моделі, що дозволила б глибше проаналізувати динаміку й наслідки такого конфлікту в сучасних умовах. Тобто у цьому контексті постає необхідність теоретичного осмислення та всебічного аналізу проблеми внутрішньо-особистісного спілкування та конфлікту між альтер еґо та супер еґо в рамках екзистенційної психології та діалогічної теорії Я.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. J. Rowan в своїх роботах вказував на важливу роль субперсоналітетів, як форм альтер еґо. А. Генру приділив значну увагу дослідженням автентичності в діалогічній особистості в рамках розвитку уявлень про діалогічну теорію Я. Серед вітчизняних дослідників феномену внутрішньо-особистісного спілкування слід відмітити О. Лазорко, Т. Комар, Т. Дуткевич.

Постановка завдання. Проаналізувати ключові концепти внутрішньо-особистісного спілкування в контексті діалогічної теорії; визначити, класифікувати та деталізувати механізми внутрішньо-особистісного конфлікту між альтер еґо (як контрпозицією) та супер еґо (як моральним інстансом), з урахуванням психоаналітичних і екзистенційних перспектив; дослідити роль інтроспекції як рефлексивного методу психологічного дослідження в процесі синтезу суперечливих бажань/прагнень та можливих терапій, як інструментарію вирішення складних психотерапевтичних проблем, що можуть виникати на цьому шляху.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічні проблеми внутрішнього спілкування кореняться в дисбалансі множинних Я-позицій, де конфлікт між альтер еґо та супер еґо посилює протиріччя бажань і прагнень, але систематична інтроспекція забезпечує ефективний синтез прагнень, перетворюючи конфлікт на ресурс зростання. На основі проаналізованих досліджень обґрунтовано механізми внутрішньо-особистісного конфлікту як онтологічного напруження суперечливих бажань та прагнень між свідомістю і підсвідомістю, з акцентом на роль супер еґо як бар'єру та альтер еґо як контрпозиції. Інтроспекція позиціонується як метод для синтезу прагнень. Екзистенційна психологія надає онтологічний фреймворк для розуміння цих процесів, з емпіричним ефектом на резильєнтність, особливо актуальним для травматичних контекстів. Загалом, інтегративна модель діалогічної теорії Я DST-екзистенції демонструє потенціал для подолання дуалізму свідомість/підсвідомість, з урахуванням культурних факторів.

Висновки. Дослідження підтверджує, що теоретико-методологічні проблеми внутрішнього спілкування кореняться в дисбалансі множинних Я-позицій, де конфлікт між альтер еґо та супер еґо посилює протиріччя бажань і прагнень, але систематична інтроспекція забезпечує ефективний синтез прагнень, перетворюючи конфлікт на ресурс зростання.

Ключові слова: альтер еґо, супер еґо, внутрішньо-особистісний конфлікт, інтроспекція, свідомість, підсвідомість.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF PERSONALITY ON THE EXAMPLE OF STUDYING THE CONFLICT BETWEEN THE ALTER EGO AND THE SUPEREGO IN INTRAPERSONAL COMMUNICATION

Olga Kyvliuk
Oleksandr Khlon

Abstract.

Relevance of the research topic. The study of intrapersonal communication, in particular the conflict between the alter ego and the super ego of the subject, is extremely relevant in the context of modern socio-political and psychosocial conditions that have developed in Ukraine. In times of war, prolonged socio-economic instability, security threats, large-scale migration, losses and collective traumatization, the mental health of the nation becomes one of

the key resources for survival and recovery. Understanding the mechanisms of self-regulation, internal dialogue and personal integration is of particular importance, where the conflict between the alter ego (as an alternative image of the "I") and the super ego (as an internal moral censor) plays a decisive role. The analysis of this internal conflict allows us to more deeply understand the nature of stress, feelings of guilt, internal pressure or dissatisfaction with oneself, as well as to outline ways to achieve personal integrity. Therefore, consideration of theoretical and methodological problems of studying intrapersonal communication through the prism of the alter ego and super ego conflict is not only scientifically sound, but also a socially important step towards building a mental health system in Ukraine.

Problem statement. The problem lies in the insufficient research of this phenomenon in scientific discourse, as well as in the absence of a holistic methodological model that would allow for a deeper analysis of the dynamics and consequences of such a conflict in modern conditions. That is, in this context, there is a need for theoretical understanding and comprehensive analysis of the problem of intrapersonal communication and the conflict between the alter ego and super ego within the framework of existential psychology and the dialogical theory of J.

Analysis of recent research and publications. J. Rowan in his works pointed to the important role of subpersonalities as forms of the alter ego. A. Henry paid considerable attention to the study of authenticity in the dialogical personality within the framework of the development of ideas about the dialogical theory of Y. Among the domestic researchers of the phenomenon of intrapersonal communication, it is worth noting O. Lazorko, T. Komar, T. Dutkevych.

Problem statement. To analyze the key concepts of intrapersonal communication in the context of dialogical theory; to identify, classify and detail the mechanisms of intrapersonal conflict between the alter ego (as a counterposition) and the super ego (as a moral instance), taking into account psychoanalytic and existential perspectives; to investigate the role of introspection as a reflective method of psychological research in the process of synthesizing contradictory desires/aspirations and possible therapies, as a tool for solving complex psychotherapeutic problems that may arise along the way.

Presentation of the main material. Theoretical and methodological problems of internal communication are rooted in the imbalance of multiple self-positions, where the conflict between the alter ego and the super ego intensifies the contradictions of desires and aspirations, but systematic introspection provides an effective synthesis of aspirations, transforming the conflict into a resource for growth. Based on the analyzed studies, the mechanisms of intrapersonal conflict as an ontological tension of contradictory desires and aspirations between consciousness and the subconscious are substantiated, with an emphasis on the role of the super ego as a barrier and the alter ego as a counterposition. Introspection is positioned as a method for the synthesis of aspirations. Existential psychology provides an ontological framework for understanding these processes, with an empirical effect on resilience, especially relevant for traumatic contexts. In general, the integrative model of the dialogical self-theory DST-existence demonstrates the potential for overcoming the dualism of consciousness/subconsciousness, taking into account cultural factors.

Conclusions. The study confirms that the theoretical and methodological problems of internal communication are rooted in the imbalance of multiple I-positions, where the conflict between the alter ego and the super ego intensifies the contradiction of desires and aspirations, but systematic introspection provides an effective synthesis of aspirations, turning the conflict into a resource for growth.

Keywords: alter ego, super ego, intrapersonal conflict, introspection, consciousness, subconsciousness.

Актуальність теми дослідження. Вивчення внутрішньо-особистісного спілкування, зокрема конфлікту між альтер еґо та супер еґо суб'єкта, є надзвичайно актуальним у контексті сучасних суспільно-політичних і психосоціальних умов, що склалися в Україні. У часи війни, затяжної соціально-економічної нестабільності, загроз безпеці, масштабної міграції, втрат та колективної травматизації, психічне здоров'я нації стає одним із ключових ресурсів виживання та відновлення. Особливої

ваги набуває розуміння механізмів саморегуляції, внутрішнього діалогу та особистісної інтеграції, де конфлікт між альтер еґо (як альтернативним образом “Я”) і супер еґо (як внутрішнім моральним цензором) відіграє визначальну роль. Аналіз цього внутрішнього конфлікту дозволяє глибше зрозуміти природу стресу, почуття провини, внутрішнього тиску чи невдоволення собою, а також окреслити шляхи досягнення особистісної цілісності.

Актуальність підкреслено і для посттравматичного відновлення в Україні. За даними досліджень, проведених А. Khan та А. Altable в Україні під час повномасштабного вторгнення, понад 60% дорослого населення переживають симптоми генералізованої тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу (посттравматичного стресового розладу), значна частина з яких пов'язана з внутрішніми конфліктами, що посилюються зовнішніми травмами [11].

Отже, розгляд теоретико-методологічних проблем дослідження внутрішньо-особистісного спілкування через призму конфлікту альтер еґо і супер еґо є не лише науково обґрунтованим, але й соціально важливим кроком у напрямку розбудови системи психічного здоров'я в Україні.

Постановка проблеми. Проблематика вирішення подібних проблем пов'язана не лише з відсутністю суто практичних напрацювань, але наявністю нерозв'язаних серйозних теоретико-методологічних проблем, які в цій сфері виникають перш за все через брак інтегративних моделей, які б ефективно поєднували, як класичні фрейдівські конструкти супер еґо так і діалогічні концепти альтер еґо.

В подальшому, а саме в практичному застосуванні в психотерапії це особливо гостро проявляється, зважаючи на те, що фрагментація теоретичного поля ускладнює розробку емпірично обґрунтованих інтервенцій. В свою чергу при детальному аналізі та уважному вивченні відповідної проблематики ми можемо прийти до висновку, що ключовим інструментом для досягнення психологічної резильєнтності, стає інтроспекція в наслідок якої відбувається синтез прагнень через систематичну дію, що дозволяє індивідам переосмислити протиріччя як ресурс для автентичного існування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Н. Hermans, який надав у своїй роботі розуміння теорії діалогічного “Я”, з погляду позиціонування та контрпозиціонування в суспільстві, що неухильно глобалізується, породжуючи все нові і нові правила та заборони [8, 9]. Р.К. Oleś та його однодумці присвятили свої роботи вивченню типів внутрішніх діалогів та функцій саморозмови, їх порівнянню, наслідків та аналізу множинних Я-позицій у конфліктах. Крім того, всебічно опрацьовано відповідну проблематику в наслідок чого в рамках розуміння діалогічної теорії Я сформувалися уявлення про терапію дисоційованих станів як психотерапевтичний метод для вирішення особливо важких випадків викликаних інтенсивними внутрішньо-особистісними конфліктами при яких відбувається робота з “частинами” особистості [12]. J. Rowan в своїх роботах вказував на важливу роль субперсоналітетів, як форм альтер еґо [13]. А. Непгу приділив значну увагу дослідженню автентичності у контексті діалогічної особистості, розвиваючи уявлення про діалогічну теорію Я як теоретичне підґрунтя для осмислення феномену внутрішньо-особистісного спілкування. Зокрема, його підходи є важливими для розуміння внутрішнього конфлікту між альтер еґо особистості та супер еґо, а також для розробки практичних інструментів його аналізу, зокрема методів інтроспекції [7].

Серед вітчизняних дослідників феномену внутрішньо-особистісного спілкування слід відмітити О. Лазорко [3], яка описує особливості вирішення проблемних психологічних ускладнення з позиції інтеграції екзистенційної психології та східних практик, а також роботу Т. Дуткевич [1] присвячену вивченню

проблем конфліктологія в психології управління, ділиться такою стратегією спрямовану на саму проблему, як об'єктивний аналіз ситуації і породження нового особистісного смислу.

Постановка завдання. Проаналізувати ключові концепти внутрішньо-особистісного спілкування в контексті діалогічної теорії; визначити, класифікувати та деталізувати механізми внутрішньо-особистісного конфлікту між альтер еґо (як контрпозицією) та супер еґо (як моральним інстансом), з урахуванням психоаналітичних і екзистенційних перспектив; дослідити роль інтроспекції як рефлексивного методу психологічного дослідження в процесі синтезу суперечливих бажань/прагнень та можливих терапій, як інструментарію вирішення складних психотерапевтичних проблем, що можуть виникати на цьому шляху.

Розв'язання цих завдань нашу думку зможе покращити профілактику психічних розладів в сучасному світі та дозволить узагальнити можливий психотерапевтичний інструментарій та терапії в контексті вирішення відповідної проблематики.

Методологію дослідження склали критичний огляд літератури, аналіз та синтез теоретичних концептів, а також емпіричних верифікацій. Додатково, вивчено дані недавніх досліджень, що підкреслюють важливу роль культурних і травматичних факторів сучасного світу, що досить актуально зважаючи на те, що сучасне суспільство вимагає дієвих терапевтичних стратегій для зменшення психопатологій, викликаних зростаючими випадками посттравматичних стресових розладів. В цьому контексті внутрішні конфлікти можуть блокувати когнітивну переробку травми, що посилює дезадаптацію. Проблема внутрішньо-особистісного спілкування тісно пов'язана з ключовими завданнями сучасної психології, зокрема з інтеграцією феноменологічних (екзистенційних) та емпіричних (когнітивно-поведінкових) парадигм для створення гібридних моделей, які б дозволити надати дієву допомогу особам, що відчувають ускладнення, які раніше в мирному житті у них би не загострювалися б. У контексті продовження війни в Україні, де посттравматичний стресовий розлад вражає до 40% населення, існуючі травми накопичуючись створюють проблему в цілому для суспільства і таким чином окремі індивідуальні проблеми набувають значної соціальної ваги [4, 11].

Виклад основного матеріалу. Проблема вивчення теоретико-методологічних проблем психологічного дослідження явищ, ускладнених у обрахунку в математичних величинах являється досить складною темою для опрацювання, оскільки важко встановити чіткі та валідні критерії, які б визначали можливість обрахунку вказаних явищ.

При цьому треба врахувати, що математичне обчислення відповідних феноменів можливе за рахунок суб'єктивного шкалювання певного явища, яке в свою чергу має свої переваги та недоліки.

В цілому ж методологічне дослідження складних для обрахування явищ до яких можна віднести і вивчення особливостей внутрішньо-особистісного спілкування доречно було б здійснювати із залучення ряду наукових методів, які б склали гармонійне поєднання науково-методологічного інструментарію, що дозволить всебічно опрацювати питання які вивчаються.

Одним із доречних методів, які можуть використовуватися при дослідженні вказаних явищ історично був метод інтроспекції. При поєднанні його із суб'єктивною шкалою оцінювання того чи іншого явища, метод інтроспекції може бути досить інформативним навіть у питаннях, які складно досліджувати класичними методами дослідження.

Так, зокрема, учасник дослідження, що стосується психологічних особливостей вивчення внутрішньо-особистісного спілкування може для себе визначити рівень формування у нього показників еґо, альтер еґо, супер еґо тощо.

В цілому проблема внутрішньо-особистісного спілкування в загальному вигляді полягає в фундаментальному напруженні між множинними Я-позиціями в структурі Я, де альтер еґо о як “інше Я” – альтернативна, часто маргіналізована перспектива – конфліктує з супер еґо, що функціонує як суддя, нав’язуючи моральні та соціальні обмеження. Це породжує внутрішньо-особистісний конфлікт, який проявляється як дисбаланс між суперечливими бажаннями (наприклад: імпульсивні, гедоністичні прагнення, репрезентовані альтер еґо, проти моральних заборон супер еґо, що блокує спонтанність) та прагненнями до цілісності та автентичності. Свідомість та підсвідомість тут виступають як основна арена протистояння: свідомість прагне раціональної інтеграції, тоді як підсвідомість зберігає архетипові конфлікти, роблячи процес непередбачуваним.

Внутрішньо-особистісне спілкування представляє собою складний і багатогранний механізм саморегуляції особистості, в рамках якого індивід у внутрішньо-особистісній дискусії, використовує особливий вид мовлення між супер еґо та альтер еґо. При цьому виникає діалог між відповідними внутрішніми інстансами такої особистості де альтер еґо – являє собою альтернативну позицію “Я”, що уособлює приховані, часто неусвідомлені аспекти життєвого досвіду, а супер еґо являється внутрішнім критиком, сформованим на основі засвоєних соціальних норм, моральних стандартів і культурних очікувань.

У теорії діалогічного Я розроблений Н. Hermans цей процес детально описаний [9]. Автор теорії передбачає існування множинності внутрішніх інстансів Я-позицій – динамічних внутрішніх голосів, що репрезентують різні аспекти досвіду та можуть обумовлювати внутрішньо-особистісний конфлікт через взаємодію суперечливих бажань та прагнень.

Спираючись на фундаментальні ідеї М. Гайдеґґера про Dasein як буття-в-світі та Ж.-П. Сартра про свободу як основу людського існування екзистенційна психологія, інтерпретує такі конфлікти не просто як психологічні феномени розвитку особистості, а як напруження онтологічні, тобто напруження, що виникає в наслідок конфлікту між фундаментальною свободою вибору та детермінацією, нав’язаною зовнішніми обставинами. Між свідомістю, що прагне автентичності, та підсвідомістю, що зберігає архетипові імпульси виникає внутрішньо-особистісний конфлікт [14].

Відповідно до діалогічної теорії Я Н. Hermans внутрішньо-особистісне спілкування, є динамічним, нелінійним процесом, в якому Я-позиції вступають у постійний діалог подібний до міжособистісної комунікації [9]. Альтер еґо з одного боку виступає як “мета позиція” для критичного дистанціювання, а з іншого функціонує як контрпозиція, дозволяючи індивідові переосмислити домінуюче Я, зменшуючи ризик ригідності. В свою чергу успадковане від фрейдівської структурної моделі супер еґо, репрезентує норми, створюючи напругу з підсвідомими імпульсами Id [6].

Існуючі дослідження в цій сфері фокусуються на діалогічних аспектах внутрішнього спілкування. Так, наприклад Р.К. Oleś та інші описують такі пов’язані з внутрішньо-особистісним конфліктом типи внутрішніх діалогів: конфронтаційні, інтегративні та підтримуючі. В їх дослідженні, з використанням емпіричних даних з удосконаленої Шкали внутрішньої діалогічної активності (IDAS-R) 654 учасників (449 жінок, 205 чоловіків) віком від 16 до 80 років, було встановлено, що внутрішня діалогічна активність має значну варіативність із поширеними функціями саморозмови. Іншими словами, у внутрішніх діалогах існує значний компонент саморозмови. Різні типи внутрішньої діалогічної діяльності, представляють

споглядальні аспекти внутрішньо-особистісного спілкування, такі як роздуми про себе або обговорення різних аспектів власної ідентичності. Типи внутрішніх діалогів ілюструють якості усвідомлення людської свідомості: уявлення про інших у власній свідомості, подолання самотності, підтримка зв'язків зі значущими іншими, боротьба за автономію та контроль [12].

У дослідженні J.Vanraalte специфічна для спорту модель саморозмови, підкреслює динамічні взаємозв'язки між: особистісними факторами, ситуаційними факторами, когнітивними механізмами, афектом, мотивацією та тривогою, поведінкою та саморозмовою. Наприклад, спортсмен, який промахується пасом, може мати саморозмови на кшталт “недостатньо добре, ти повинен змусити цю гру” та “не хвилюйся, ти можеш це зробити”. Перше твердження може відображати внутрішній голос критичного тренера чи батьків, а друге — наставника чи болівальника [16, 17].

У дослідженні K. Treadwell і P.Kendall розглянуто зв'язок між тривожними розладами у дітей, валентністю та змістом самотверджень, а також впливом лікування на внутрішній діалог. Серед учасників (151 дитина віком від 8 до 13 років) був 71 підліток з тривожними розладами та 80 учасників контрольної групи. Були досліджені позитивні та негативні самотвердження, а також співвідношення станів свідомості. Результати показали, що негативні самотвердження та співвідношення станів свідомості (але не позитивні самотвердження) дітей з тривожними розладами суттєво передбачали тривожність [15].

Копінг-стратегії в умовах збройного конфлікту можуть відображати глибокі внутрішні конфлікти, демонструючи дисбаланс між активним і унікальним стилями, посилюючись симптомами посттравматичного стресового розладу. З червня по серпень 2022 року в Україні було проведено онлайн-опитування у зв'язку з триваючим російсько-українським конфліктом. В опитуванні A. Khan і A. Altable використовувався метод квотної вибірки, охопивши 2664 особи (≥ 18 років). Із загальної вибірки було отримано 1833 валідні відповіді, що дало рівень відповідей 68,81% [11]. Депресію, тривогу та стрес вимірювали за допомогою шкали депресії, тривоги та стресу DASS-21, тоді як для оцінки симптомів безсоння використовувався Пітсбурзький індекс якості сну (PSQI). З 1833 дорослих українців 60,5% мали симптоми стресу; 62,4% з них повідомили про симптоми тривоги; та 58,2% повідомили про симптоми депресії. Критерії симптомів безсоння були виявлені приблизно у 21,8% досліджуваної вибірки. Дослідження стратегій подолання виявляє їх поділ на два основні типи: проблемно-орієнтований та емоційно-орієнтований. У сфері психології проблемно-орієнтований подолання стосується активних зусиль, спрямованих на усунення основної проблеми. Емоційно-орієнтований подолання стосується зусиль, спрямованих на пом'якшення дистресу шляхом модифікації сприйняття або оцінки проблеми.

У контексті війни травму, спричинену війною, слід розуміти як колапс живого світу, втрату узгодженості в самих структурах, які організують людський досвід. Цивільне населення в Україні не просто втратило домівки чи звичний розпорядок дня; воно втратило надійне відчуття часу, місця, майбутнього та міжособистісної довіри. Ця дезорієнтація проявляється як когнітивний туман, емоційна замкнутість та паралізуюче відчуття безпорадності, яке проявляється незалежно від віку, статі та регіональних кордонів [4].

Зв'язок вказаної проблематики з важливими науковими завданнями в психології полягає в необхідності розробки дієвих методів для подолання екзистенційних криз, які є невід'ємною частиною посттравматичного відновлення в умовах війни та інших криз. Всі ці факти, підкреслюють потребу в методологічних інноваціях для вимірювання та динаміки внутрішньо-особистісних конфліктів та нівелювання їх шкідливих психологічних ефектів. Наприклад, інтеграція діалогічна

теорії Я з екзистенційними підходами може значно підвищити ефективність надання психологічної допомоги.

Українська дослідниця О. Лазорко пропонує інноваційну інтеграцію екзистенційної психології з буддійськими принципами (чотири благородні істини) для посилення резильєнтності, де Дукха — це усвідомлення болю, втрати чи життєвої кризи як реального досвіду, що потребує не уникання, а прийняття — створення простору для безпечного визнання страждання. Самудая — дослідження витоків болю: прив'язаностей, нереалістичних очікувань, деструктивних переконань. Ніродха — відкриває можливість змін: визнання того, що страждання не є вироком. Це момент переходу від ролі жертви до авторства власного життя, актуалізація самоспівчуття, свідомості й відповідальності. Магга — це конкретні ціннісні дії: зміна поведінки, залучення до сенсової активності (волонтерство, творчість), тілесні та етичні практики, які допомагають відновити внутрішній баланс [3].

Інтроекспекція може відігравати ключову роль у забезпеченні синтезу прагнень де протиріччя перетворюються на джерело зростання. Саме такий класичний метод самоспостереження та рефлексії як інтроекспекція, що дозволяє інтегрувати фрагментоване Я в єдине, гармонійне ціле намагаючись досягти синтезу прагнень.

Свідомість та підсвідомість утворюють не жорстку бінарність. Переважання конфронтаційних діалогів, в яких голос супер еґо домінує, може породжувати тривогу. В свою чергу інтроекспекція, як рефлексивний акт, активує як процеси діагностики, так і інтегративні процеси пошуку нових рішень.

Емоції підказують нам, чи є щось хорошим чи поганим для нас, і спрямовують нашу поведінку. Рефлексія допомагає нам враховувати їхній вплив та оцінювати, чи слід нам діяти відповідно до них і як [3].

Стосується це не лише екзистенційної психології, але й організаційної, де внутрішні конфлікти можуть вплинути на продуктивність дій керівника у кризових ситуаціях. На цьому етапі важливим методичним прийомом діагностики та подолання негативних ефектів внутрішньо особистісного конфлікту може бути використання інтроекспекції, яка перетворюючи конфлікт на діалог в контексті вирішення завдань організаційної психології, може бути інструментом профілактики вигорання.

Внутрішньо-особистісний конфлікт виникає як результат зіткнення суперечливих бажань та прагнень: альтер еґо виражає альтернативні, часто творчі чи імпульсивні сценарії (наприклад, прагнення до кар'єрних змін попри стабільність), тоді як супер еґо блокує їх через моральні заборони, з дитинства. У екзистенційній психології це трактується як онтологічний конфлікт між свободою та детермінацією, де підсвідомість зберігає травматичні наративи [5].

Ветеран війни може вагатися між поверненням до цивільного життя та імпульсом до ізоляції; альтер еґо виражає прагнення до нормальності, супер еґо — вину за "зраду товаришів". Журналістка в зоні конфлікту може стикатися з етичним дилемою: опублікувати ризиковану історію; альтер еґо (творчий голос) підштовхує до сміливості, супер еґо (моральний) блокує через страх шкоди. Відповідні приклади є показовими адже конфлікт альтер еґо та супер еґо завжди присутній в кожній особистості, але він не завжди є усвідомленим і таким, що характеризується тим рівнем тривожності який би призводив до детальних обдумувань та суперечливих вагань. На цьому етапі інтроекспекція веде до компромісу оскільки інтегративні форми підвищують ефективність, доводячи адаптивність балансу.

Отже інтроекспекція, як рефлексивний метод самоспостереження, відіграє важливу роль у синтезі прагнень, дозволяючи зміну перспективи від конфронтації до інтеграції перетворюючи протиріччя на "шлях до процвітання".

Підкреслюючи роль діалогічної теорії Я, яка вказує на важливу роль динамічних Я-позицій, треба сказати і особливо складні випадки переживання внутрішньо-особистісних конфліктів. В цьому етапі потрібні більш дієві заходи. На цьому етапі ефективним може бути застосування деяких терапій. Так зокрема терапія дисоційованих станів може використовуватися для зменшення внутрішньо-особистісних конфліктів. У контексті війни в Україні посттравматичний контекст супер еґо може суттєво посилювати фрустрацію формуючи провину та блокуючи здоровий синтез думок. Когнітивний дисонанс, обумовлює механізми, де стратифіковані переконання провокують внутрішній діалог. На цьому етапі може включатися алгоритм, де альтер еґо блокується хронічним страхом, а супер еґо посилює гнів [4, 5]. Все це може призвести до серйозних психічних чи психологічних порушень.

Застосування різних терапій та методик є запорукою ефективності психологічної та соціальної роботи, в наслідок якої здійснюється протидія негативним факторам психологічної напруженості [10]. Терапія дисоціативних станів (особливо дисоціативного розладу ідентичності, раніше відомого як “множинна особистість”) – це спеціалізований напрям психотерапії, який працює з людьми, у яких психіка розщеплена на дві або більше окремих ідентичностей (альтер-особистостей), кожна з яких може мати власну пам’ять, поведінку, вподобання і навіть фізіологічні реакції. В рамках надання терапії існує три її фази. Фаза 1: стабілізація та безпека, де мета – навчити людину жити безпечно зараз, зменшити самопошкодження, уникати суїцидальні спроби, позбавитись флешбеків, сильної дисоціації в повсякденному житті. (заземленням, внутрішньою комунікацією між альтер-особистостями, співтерапією (співпраця всіх частин), зменшенням тригерів, створенням “безпечного місця” всередині). Фаза 2: опрацювання травматичного матеріалу, тобто поступове та дуже обережне згадування і переробка травматичних спогадів (використовуються техніки EMDR, сенсомоторна психотерапія, нарративна експозиційна терапія, фракційне опрацювання). Фаза 3: інтеграція та реабілітація, де успішно пройдена терапія запорука успіху у збереженні психологічного здоров’я [10].

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Перспективи подальших розвідок включають проведення рандомізованих контрольованих досліджень з цієї проблематики в Україні та надання в рамках аналізу таких досліджень допомоги ветеранам. Якісні дослідження забезпечать не лише всебічний огляд даної проблематики, але і вирішення проблеми ресоціалізації військовослужбовців.

Висновки. Дослідження підтверджує, що теоретико-методологічні проблеми внутрішнього спілкування кореняться в дисбалансі множинних Я-позицій, де конфлікт між альтер еґо та супер еґо посилює суперечливість бажань і прагнень, але систематична інтроспекція забезпечує ефективний синтез прагнень, перетворюючи конфлікт на ресурс зростання. Велике значення на цьому етапі відводиться розумінню супер еґо як внутрішньої потреби людини усвідомлювати норми та правила які панують в сучасному суспільстві, а отже усвідомлення людей існуючих норм та правил відмінних від їхніх уявлень та попередніх установок.

Список використаних джерел:

1. Дуткевич, ТВ 2005, *Конфліктологія з основами психології управління*. Навчальний посібник, Київ : Центр навчальної літератури, 456 с.
2. Комар, ТО 2021, ‘Психологічна характеристика внутрішньоособистісних конфліктів учасників АТО/ООС’, *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського Серія: Психологія*, Том 32 (71), № 2, с.129-134.
3. Лазорко, О 2025, ‘Від екзистенційної кризи до процвітання: чотири благородні істини як інтегративна рамка психологічної стійкості особистості в умовах війни’, *Psychological*

- Prospects Journal*. Доступно : <<https://doi.org/10.29038/2227-1376-2025-45-laz>>. [20 Серпень 2025].
4. Carter, W 2025, *War in the Mind: The Psychosocial Fallout of Russia's Invasion of Ukraine*, Preprints.org. Available from : <<https://doi.org/10.20944/preprints202507.1724.v1>>. [20 August 2025].
 5. Festinger, L 1957, *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
 6. Freud, S 1961, 'The Ego and the Id', In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, London : Hogarth Press, Vol. 19, pp. 12-66.
 7. Henry, A 2025, 'Exploring Authenticity in the Dialogical Self: A Conceptual Assemblage', *Journal of Constructivist Psychology*, pp. 1-21. Available from : <<https://doi.org/10.1080/10720537.2025.2456789>>. [25 August 2025].
 8. Hermans, H & Hermans-Konopka, A 2010, *Dialogical Self Theory: Positioning and Counter-Positioning in a Globalizing Society*, Cambridge University Press, pp. 120 – 199. Available from : <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511712142.004>>. [25 August 2025].
 9. Hermans, H 2020, *Dialogical self theory: Positioning and counter-positioning in a globalizing society*. Cambridge University Press. Available from : <<https://doi.org/10.1017/9781108670573>>. [25 August 2025].
 10. *International Society for the Study of Trauma and Dissociation* 2011, 'Guidelines for Treating Dissociative Identity Disorder in Adults', *Journal of Trauma & Dissociation*, third revision, Vol. 12:2, pp. 115-187.
 11. Khan, AR & Altalbe, A 2023, 'Potential impacts of Russo-Ukraine conflict and its psychological consequences among Ukrainian adults: the post-COVID-19 era', *Frontiers in Public Health*, Volume 11. Available from : <<https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1280423>>. [25 August 2025].
 12. Oleś, PK, Brinthaup, TM, Dier, R & Polak, D 2020, 'Types of Inner Dialogues and Functions of Self-Talk: Comparisons and Implications', *Frontiers in Psychology*, Volume 11. Available from : <<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00227>>. [25 August 2025].
 13. Rowan, J 2016, *The Reality Game: a guide to humanistic counselling and psychotherapy*, London & New York : Routledge, 256 p.
 14. (14) Sartre, J-P 1956, *Being and nothingness*, Philosophical Library. Available from : <<https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/being-and-nothingness.pdf>>. [25 August 2025].
 15. Treadwell, KRH & Kendall, PC 1996, 'Self-talk in youth with anxiety disorders: States of mind, content specificity, and treatment outcome', *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64 (5), pp. 941-950. Available from : <<https://doi.org/10.1037/0022-006X.64.5.941>>. [25 August 2025].
 16. Vanraalte, JL, Vincent, A & Dickens, YL 2019, 'Dialogical Consciousness and Descriptive Experience Sampling: Implications for the Study of Intrapersonal Communication in Sport', *Frontiers in Psychology*, Vol. 10. Available from : <<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00653>>. [23 August 2025].
 17. Vanraalte, JL, Vincent, A & Brewer, B 2015, 'Self-talk: Review and sport-specific model', *Psychology of Sport and Exercise*, Volume 22, pp. 139-148, Available from : <<https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2015.08.004>>. [23 August 2025].

Reference:

1. Dutkevych, TV 2005, *Konfliktolohiia z osnovamy psykholohii upravlinnia (Conflictology with the basics of management psychology)*. Navchalnyi posibnyk, Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 456 s.
2. Komar, TO 2021, 'Psykhologichna kharakterystyka vnutrishnoosobystisnykh konfliktiv uchasnykiv ATO/OOS (Psychological characteristics of intrapersonal conflicts of the participants of ATO/OCF)', *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho Serii: Psykholohiia*, Tom 32 (71), № 2, c.129-134.
3. Lazorko, O 2025, 'Vid ekzystentsiinoi kryzy do protsvitannia: chotyry blahorodni istyny yak intehratyvna ramka psykholohichnoi stiikosti osobystosti v umovakh viiny (From existential crisis to prosperity: four noble truths as an integrative framework of psychological stability of the individual in the conditions of war)', *Psychological Prospects Journal*. Dostupno : <<https://doi.org/10.29038/2227-1376-2025-45-laz>>. [20 Serpen 2025].
4. Carter, W 2025, *War in the Mind: The Psychosocial Fallout of Russia's Invasion of Ukraine*, Preprints.org. Available from : <<https://doi.org/10.20944/preprints202507.1724.v1>>. [20 August 2025].
5. Festinger, L 1957, *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.

6. Freud, S 1961, 'The Ego and the Id', In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, London : Hogarth Press, Vol. 19, pp. 12-66.
7. Henry, A 2025, 'Exploring Authenticity in the Dialogical Self: A Conceptual Assemblage', *Journal of Constructivist Psychology*, pp. 1–21. Available from : <<https://doi.org/10.1080/10720537.2025.2456789>>. [25 August 2025].
8. Hermans, H & Hermans-Konopka, A 2010, *Dialogical Self Theory: Positioning and Counter-Positioning in a Globalizing Society*, Cambridge University Press, pp. 120 – 199. Available from : <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511712142.004>>. [25 August 2025].
9. Hermans, H 2020, *Dialogical self theory: Positioning and counter-positioning in a globalizing society*. Cambridge University Press. Available from : <<https://doi.org/10.1017/9781108670573>>. [25 August 2025].
10. *International Society for the Study of Trauma and Dissociation* 2011, 'Guidelines for Treating Dissociative Identity Disorder in Adults', *Journal of Trauma & Dissociation*, third revision, Vol. 12:2, pp. 115-187.
11. Khan, AR & Altalbe, A 2023, 'Potential impacts of Russo-Ukraine conflict and its psychological consequences among Ukrainian adults: the post-COVID-19 era', *Frontiers in Public Health*, Volume 11. Available from : <<https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1280423>>. [25 August 2025].
12. Oleś, PK, Brinthaup, TM, Dier, R & Polak, D 2020, 'Types of Inner Dialogues and Functions of Self-Talk: Comparisons and Implications', *Frontiers in Psychology*, Volume 11. Available from : <<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00227>>. [25 August 2025].
13. Rowan, J 2016, *The Reality Game: a guide to humanistic counselling and psychotherapy*, London & New York : Routledge, 256 p.
14. Sartre, J-P 1956, *Being and nothingness*, Philosophical Library. Available from : <<https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/being-and-nothingness.pdf>>. [25 August 2025].
15. Treadwell, KRH & Kendall, PC 1996, 'Self-talk in youth with anxiety disorders: States of mind, content specificity, and treatment outcome', *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64 (5), pp. 941–950. Available from : < <https://doi.org/10.1037/0022-006X.64.5.941>>. [25 August 2025].
16. Vanraalte, JL, Vincent, A & Dickens, YL 2019, 'Dialogical Consciousness and Descriptive Experience Sampling: Implications for the Study of Intrapersonal Communication in Sport', *Frontiers in Psychology*, Vol. 10. Available from : <<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00653>>. [23 August 2025].
17. Vanraalte, JL, Vincent, A & Brewer, B 2015, 'Self-talk: Review and sport-specific model', *Psychology of Sport and Exercise*, Volume 22, pp. 139-148, Available from : <<https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2015.08.004>>. [23 August 2025].

Прорецензовано / Reviewed

10.09.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

22.09.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-4

УДК 1:316.77:316.42(477)"2022/..."

ІНТЕРКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА ЖИТТЄТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ М. В. Триняк

Анотація.

Актуальність теми дослідження визначена через аспект мети освіти у національному законодавстві. Також автором звернуто увагу на те, що інтеркультурна компетентність має значення для розроблення стратегій згуртованості молоді.

Постановка проблеми. У статті зазначено про те, що розкриття проблеми

основ життєтворчості української молоді в умовах війни сприятиме утвердженню цінностей гуманізму і верховенства права, гармонізації культур і цінностей Європейського Союзу і України, дасть змогу ефективно залучати молодь до процесів відновлення України у повоєнний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначено про те, що міркування і висновки у статті сформовано з опорою на матеріали досліджень М. Вугат (сутність і структура інтеркультурної компетентності), М. Триняк (феномен інтеркультурної комунікації), Н. Радіонової (життєтворчість в етнокультурному досвіді українського народу), інших.

Постановка завдання: конкретизувати вплив інтеркультурної компетентності на життєтворчість української молоді в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Інтеркультурна компетентність розглянута через призму теорій комунікації і мовної освіти. Описано багатокomпонентну, структуровану інтеркультурну компетентність за матеріалами М. Вугат), як складника соціолінгвістичної компетентності і компетентності дискурсу. Визначено, що аспекти впливу інтеркультурної компетентності на життєтворчість української молоді в умовах війни (стійкість, адаптивність, діяльна участь української молоді у відбудові) передбачають центри розвитку елементів структури інтеркультурної компетентності за М. Вугат.

Висновки. Викладено розуміння поелементної інтеркультурної (міжкультурної) компетентності в синтезі із мовними і соціальними компетентностями. Ключові аспекти впливу інтеркультурної компетентності на життєтворчість української молоді: стійкість, адаптивність, діяльна участь української молоді у відбудові. Перспективою подальшого дослідження бачимо створення кейсів імплементаційних практик світового та європейського досвіду щодо реалізації політик згуртованості та життєтворчості української молоді в Україні і світі.

Ключові слова: інтеркультурна компетентність, життєтворчість, молодь, Україна, філософія освіти, компетентнісний підхід, воєнний стан, імплементація, євроінтеграція, згуртованість, стратегія, креатив.

INTERCULTURAL COMPETENCE AS THE BASIS OF THE LIFE CREATIVITY OF UKRAINIAN YOUTH IN WAR CONDITIONS

Maya Trynyak

Abstract.

Relevance of the research is determined through the aspect of the purpose of education in national legislation. The author also draws attention to the fact that intercultural competence is important for the development of youth cohesion strategies.

Problem statement. The article states that revealing the problem of the foundations of the life creativity of Ukrainian youth in war conditions will contribute to the establishment of the values of humanism and the rule of law, the harmonization of the cultures and values of the European Union and Ukraine, and will make it possible to effectively involve young people in the processes of restoration of Ukraine in the post-war period.

Analysis of recent research and publications. It is noted that the arguments and conclusions in the article are based on the research materials of M. Byram (essence and structure of intercultural competence), M. Tryniak (phenomenon of intercultural communication), N. Radionova (life-creativity in the ethnocultural experience of the Ukrainian people), and others.

Research task: to specify the influence of intercultural competence on the life-creativity of Ukrainian youth in war conditions.

Main material presentation. Intercultural competence is considered through the prism of theories of communication and language education. Multicomponent, structured intercultural competence is described based on materials by M. Byram) as a component of sociolinguistic competence and discourse competence. It is determined that aspects of the influence of intercultural competence on the life-creativity of Ukrainian youth in wartime conditions (stability, adaptability, active participation of Ukrainian youth in reconstruction) involve the development of the elements of the structure of intercultural competence according to M. Byram.

Conclusions. The understanding of elemental intercultural (cross-cultural) competence

in synthesis with linguistic and social competences is presented. Key aspects of the influence of intercultural competence on the life-creativity of Ukrainian youth: resilience, adaptability, active participation of Ukrainian youth in reconstruction. We see the prospect of further research as the creation of cases of implementation practices of world and European experience in implementing policies of cohesion and life-creativity of Ukrainian youth in Ukraine and the world.

Keywords: *intercultural competence, life creativity, youth, Ukraine, philosophy of education, competency-based approach, martial law, implementation, European integration, cohesion, strategy, creativity.*

Актуальність теми. У преамбулі до Закону України “Про освіту” зазначено в описі мети освіти важливий орієнтир: “...підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору” [1]. Досягнення цього аспекту високої мети освіти, безсумнівно, актуалізує проблематику життєтворчості української молоді, яка утворює ядро широкого кола здобувачів різних рівнів освіти. Проблема життєтворчості в умовах воєнного стану, що триває в Україні, значуща як на національному, так і на міжнародному рівнях. Напрацьований досвід розроблення стратегій, підтримки згуртованості молоді для консолідації суспільства має очевидні перспективи. В усіх цих процесах визначальним, інтегруючим концептом, вважаємо, є інтеркультурна компетентність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Філософські базиси освіти для досягнення визначених масштабних цілей освіти в Україні орієнтують цілеспрямовані взаємодії і комунікації усіх учасників освітнього процесу, стейкхолдерів (у значенні зацікавлених в якості освіти осіб) на залученість молоді до Глобальних цілей ООН, участь молоді у розробленні і реалізації “творчих підходів, ноу-хау, технологій та фінансових ресурсів всього суспільства” [9].

Вивчення матеріалів з відкритих джерел засвідчує про значний масив завершених досліджень проблеми формування інтеркультурної компетентності. Ця компетентність характеризується динамікою, неперервністю розвитку, а в цифрових трансформаціях усіх сфер суспільно-правових відносин вимагає неперервної підтримки і розвитку, отже – розроблення відповідних стратегій і методологій. Широка палітра досліджень життєтворчості в контраверсії реального буття української молоді, яка попри війну, вимушене перебування за кордоном, внутрішні переміщення в Україні, демонструє світові унікальні приклади стійкості, креативності і глибинної людяності в проявах соціальної поведінки. Вивчення, системне узагальнення цього досвіду, сформованого у страшних реаліях випробувань реальною загрозою життя, довготривалими сповіщеннями про небезпеку ракетних обстрілів, несподіваними і тривалими блекаутами, інтенсивними проявами гібридних воєн в інформаційному мережевому просторі, по-перше, сприятиме утвердженню цінностей людяності, гуманізму на етапі відродження стабільного миру, по-друге, розкриє сильні, конкурентні сторони української молоді, врахування цього дасть змогу ефективно залучати молодь до процесів відновлення України у повоєнний час, по-третє, узгодження імплементаційних практик світового та європейського досвіду реалізації політик згуртованості з напрацьованим досвідом реалізації компетентнісного підходу у побудові життєтворчості української молоді сприятиме гармонізації культур і цінностей Європейського Союзу і України на шляху до повноправного членства [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Під час підготовки цієї публікації ми послуговувалися міркуваннями і висновками ученого М. Байрама щодо розуміння інтеркультурної (міжкультурної) компетентності в синтезі із мовними і соціальними компетентностями [10], баченням феноменів

інтеркультурного простору, інтеркультурної комунікації науковицею М. Триняк [5; 6; 7]. Явище життєтворчості в “екзистенційно-антропологічному” ракурсі, “з урахуванням специфіки етнокультурного досвіду українського народу” розглядаємо з опорою на обґрунтовані міркування дослідниці Н. Радіонової [4]. Аспекти освіти, творення мовного простору, реалізації компетентнісного підходу контекстно проблематики цієї розвідки досліджувалися з урахуванням висновків учених Л. Карпець, М. Хаустової [3]. Попри широкий науковий дискурс, проблема інтеркультурної компетентності з позицій базових, основоположних для життєтворчості української молоді в умовах війни, перебуває у центрі уваги академічної спільноти, а також – фахівців практичних сфер. Потребують ретельного аналізу питання активації інтеркультурної компетентності для життєтворчості української молоді у період фронтів, вивчення з урахуванням цифрової трансформації каналів і способів комунікації. Затребуваними також є питання філософсько-освітньої інтерпретації компонентів інтеркультурної компетентності під час опанування молодими людьми освітніх програм вищої професійної освіти.

Постановка завдання: конкретизувати вплив інтеркультурної компетентності на життєтворчість української молоді в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У цій статті інтеркультурну компетентність розглядаємо у комплексній методології теорій комунікації і мовної освіти. У цьому баченні прослідковується кореляція з баченням багатокомпонентної, структурованої інтеркультурної (міжкультурної) компетентності М. Байрамом (Michael Byram), яка є на думку вченого складником соціолінгвістичної компетентності і компетентності дискурсу [10]. Науковець структурував цю компетентність у вигляді багатокомпонентних елементів. Їх синтез впливає на розуміння інтеркультурної компетентності як основи життєтворчості української молоді. Перелічимо їх.

1. Ставлення: допитливість і відкритість комунікантів – носіїв культури і мови, готовність комуніканта подолати недовіру до іншої культури, відійти від апріорності рідної культури. Це передбачає соціальну компетентність, вираження бажання і вміння взаємодіяти з іншими, включаючи також мотивацію, впевненість у собі, соціальну емпатію.

2. Знання соціальних груп, відносин, життєдіяльності, життєтворчості в своїй та іншій культурах, розуміння процесів суспільної, індивідуальної взаємодії, спілкування, комунікації тощо. Це утворює базис соціолінгвістичної компетентності (усвідомлений вибір способів, мовних форм та умов спілкування, комунікативних намірів тощо). Ці знання утворюють основу соціокультурної компетентності, коли комунікант усвідомлює, що кожна мова має соціокультурні контексти. Для успішного комунікування важливо розрізняти критерії виміру, наприклад, амбіції у людини, яка є носієм рідної мови, і людини, яка вивчає цю мову як іноземну.

3. Уміння інтерпретації і співвіднесення, зокрема через здатність інтерпретувати документ, подію чи явище на основі співвіднесення таких прикладів з рідної та іншої культури. Це уміння утворюється на основі синтезу лінгвістичної і соціолінгвістичної компетентностей (здатності створювати та інтерпретувати за правилами відповідної мови змістовні висловлювання, усвідомлений вибір способів спілкування тощо).

4. Уміння взаємодіяти креативно, творчо, створюючи нове, що передбачає здатність отримувати нові знання про свою та іншу культури, трансформувати такі знання в реальні практики міжкультурного спілкування з урахуванням суб'єктності і ставлень комунікантів. Це уміння корелюється із стратегічною компетентністю, коли спілкування передбачає донесення змісту чи розуміння того, що хтось має на увазі, через роз'яснення, уточнення, деталізації та ін.

5. Критичне осмислення культур, урахування результатів політичної і

загальної освіти, що виражається через здатність чітко, критично, з розумінням причинно-наслідкових зв'язків оцінювати поточні процеси взаємодії, продукти своєї та іншої культур, перспективи такої взаємодії з використанням різних каналів і способів комунікації [10]. Цей елемент прямо впливає на дискурсивну компетентність у значенні: “здатність використовувати відповідні стратегії в побудові та інтерпретації текстів” [10, с. 47].

Відмітимо тут, що підтримуємо характеристику науковицею Н. Радіоною умов, в яких відбувається життєтворчість української молоді: “Доля української культури і української людини є такою, що вона не народжується і не зростає у спокої, а гартується у боротьбі” [8, с. 102]. Гартування у боротьбі актуалізує аспекти впливу інтеркультурної компетентності на життєтворчість. Виділимо з-поміж розмаїття аспектів впливу ті, які узгоджуються із описаними вище компонентами цієї компетентності М. Байрамом: стійкість, адаптивність, діяльна участь у відбудові (діаграма 1).

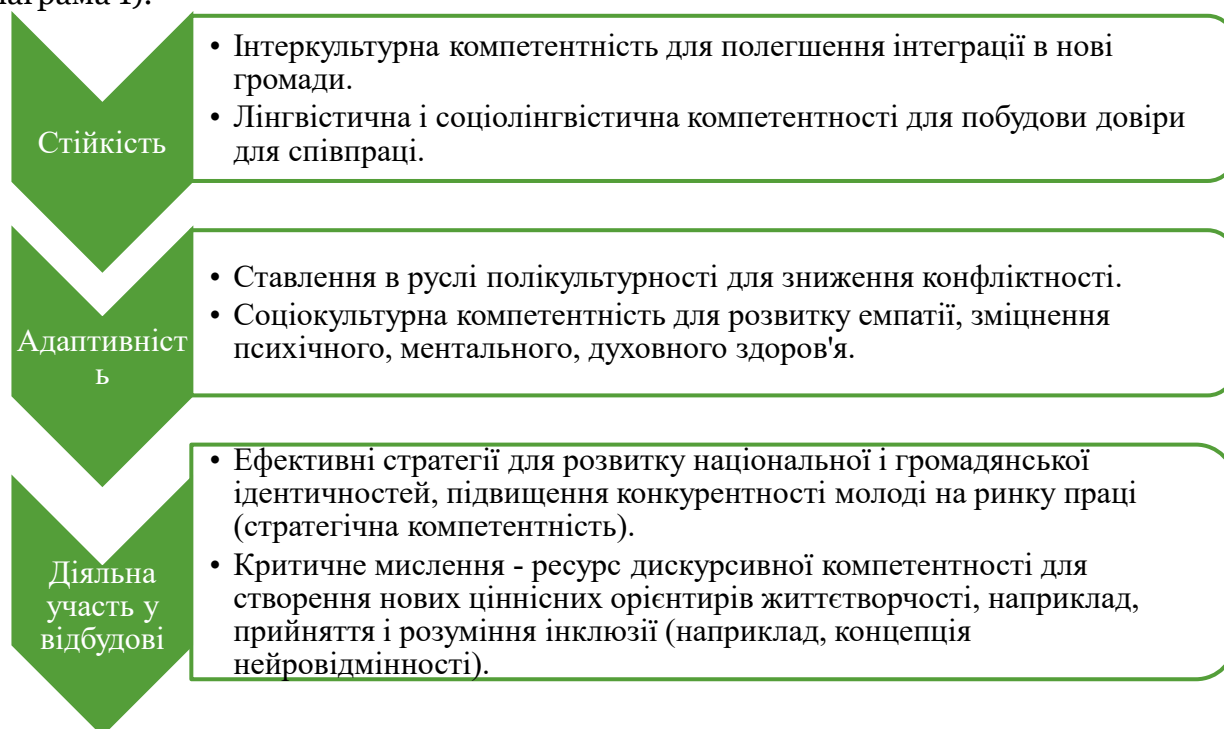

Рис. 1. Аспекти впливу інтеркультурної компетентності на життєтворчість української молоді в умовах війни

Глибинне бачення Н. Радіоною та іншими науковцями цінності контраверсійних умов, які активують консолідацію українського суспільства через осмислення і трансляцію на увесь світ культурних цінностей, закладають базис адаптивності українців. Це підтверджують також результати дослідження впливу війни на молодь в Україні: “Окрім негативних ефектів і втрат, дослідження також показало піднесення патріотизму серед молоді, зростання громадянської активності та єдності у баченні майбутнього країни” [4, с. 5]. З огляду на презентовані результати дослідження можна констатувати, що українська молодь в розмаїтті охоплених опитуванням категорій (внутрішньо переміщені особи, роми, особи з інвалідністю, закордонні українці, молодь із сільської місцевості, ветерани війни, які демобілізувалися на момент польового етапу дослідження) фокусує увагу на традиційних цінностях родинного щастя і здоров'я [2, с. 20]. У цьому вбачаємо силу здатності до адаптації, стійкості в умовах фронтів, які природньо супроводжуються стресом, викликами для психічного здоров'я і благополуччя. Інтеркультурна компетентність в у цьому аспекті постає ресурсом адаптації до нових умов:

переміщення в країні і за кордоном, коли знання мов, діалектів, інших культур полегшує інтеграцію у нових громадах, слугує своєрідним балансом відчуженості та ізоляції.

Привертає увагу той факт, що ключовим аспектом життєтворчості постає національна і громадянська ідентичності української молоді, незалежно від місця перебування. Це виявляється через атрибутивність (“споживання українського контенту, купівля українських книжок, перегляд українських фільмів, спілкування державною мовою, знання та шанування історії України, купівля товарів і послуг українського виробництва, волонтерська діяльність”) [2, с. 22].

Серед української молоді, яка знаходиться в Україні, пріоритетними визначено уміння: “стресостійкість, саморозвиток, життєстійкість, гнучкість, критичне мислення, комп’ютерна грамотність, комунікативність, креативність” [2, с. 28] Для закордонної української молоді відповідно ключовими визначено уміння: “саморозвиток, комп’ютерна грамотність, гнучкість (здатність людини адаптуватись під різні умови, нові виклики), критичне мислення, креативність, медіа та інформаційна грамотність, комунікативність, емоційний інтелект” [2, с. 29]. Як бачимо з переліку, саморозвиток, гнучкість, критичне мислення, креативність, комунікативність – є об’єднуючими. У цій єдності вбачаємо відкритість життєтворчості української молоді. Неабияк актуально і зараз звучать міркування М. Триняк про те, що “Прикладом інтеркультурної комунікації на макрорівні є дискурс щодо освітньої євроінтеграції, де конститутивного значення набуває європейська ідея освіти у її просвітницькій інтерпретації. Надметою такої освіти, як вже було визначено у німецькій класичній філософії, є саморозвиток людства. Саме тому освіта має бути безперервною не тільки у її емпіричній даності, а й у загально-цивілізаційному і навіть у метафізичному сенсі, забезпечуючи тим самим спадкоємність і зв’язок людства у нелінійному і багатовимірному цивілізаційному процесі” [7, с. 54].

Рушійною силою неперервного саморозвитку (як вираження життєтворчості) є стійкість та емпатія, які утворюють загальне емоційне тло інтеркультурної компетентності, її проявів і неперервного розвитку. Життєтворчість української молоді спрямована на зниження конфліктності, прийняття різності думок, поглядів, толерування культурних компонентів (мовних маркерів, світоглядних стереотипів тощо) для розвитку емпатії у глобальному вимірі. Українська молодь таким чином утверджує важливу тезу про те, що усвідомлення і прийняття чужого досвіду, у тому числі – травматичного – сприяє ментальному, психічному, духовному здоров’ю, запобігає замиканню людини, спільноти, нації на власній травмі. Останнє важливе для життєтворчості через призму співпраці з міжнародними партнерами, волонтерськими спільнотами, гуманітарними організаціями і фондами.

Стійкість і адаптивність творять підґрунтя для діяльної участі української молоді у відбудові своєї країни. Інтеркультурна компетентність у цьому аспекті впливу обумовлена простором творчого самовираження, активного, діяльного конструювання молоддю нової реальності. Наприклад: інтеркультурна комунікація молоді сприяє створенню нового образу України – суверенної, незалежної держави із своєю унікальною історією, позиціонування українців-героїв, учених у світі у відповідь на маніпулятивні інформаційні технології з боку держави-агресора; систематична взаємодія з іншими культурними наративами для розвитку критичного мислення, у тому числі – через практики взаємодії із великими мовними моделями (системи штучного інтелекту). Інтеркультурно компетентні молоді люди, які здатні осмислено, критично і виважено користуватися цифровими технологіями, підвищують свою конкурентність на світових ринках праці. Це дає впевненість і підтримує оптимізм. Інтеркультурна компетентність дає поштовх для життєтворчості молоді в умовах війни також у напрямі розвитку інклюзивного

суспільства, коли люди не лише обізнані з питань інклюзії, але й уміють толерувати, приймати і підтримувати сильні сторони тих, хто цього потребує.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Обґрунтовано доцільність урахування розуміння поелементної інтеркультурної компетентності в синтезі із мовними і соціальними компетентностями (М. Байрам). Визначено ключові аспекти впливу інтеркультурної компетентності на життєтворчість української молоді в умовах війни: стійкість, адаптивність, діяльна участь української молоді у відбудові. Ці аспекти корелюються із приписами євроінтеграційних трансформацій у сфері освіти і громадської діяльності молоді. Перспективою подальшого дослідження бачимо створення кейсів імплементаційних практик світового та європейського досвіду щодо реалізації політик згуртованості та життєтворчості української молоді в Україні і світі.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про освіту” 2017, *Відомості Верховної Ради*, № 38-39, ст.380. Доступно : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>> [30 Серпень 2025].
2. Костюченко, Т & Волосевич, І 2024, ‘Info Sapiens. Вплив війни на молодь в Україні’, дослідження *Info Sapiens* за ініціативи Міністерства молоді та спорту України і технічної та організаційної підтримки проєктів ПРООН “EU4Recovery – Розширення можливостей громад в Україні” (EU4Recovery) та “Підтримка громадянського суспільства та молоді”, що реалізуються за фінансової підтримки Європейського Союзу та Уряду Данії. Доступно : <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-12/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_o.pdf> [30 Серпень 2025].
3. Карпець, Л & Хаустова, М 2025, ‘Освіта як простір взаємодії мови й життєтворчості’, *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, № 24 (101), с. 188–194. Доступно : <<https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-19>> [30 Серпень 2025].
4. Радіонова, Н 2025, ‘Феномен жахливого у життєтворчості М. Гоголя: філософсько-антропологічний аналіз’, *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, № 23(100), с. 101–107. Доступно : <<https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-11>> [30 Серпень 2025].
5. Триняк, М 2024, ‘Невербальна комунікація як фактор адаптації в інтеркультурному просторі’, “Освітній дискурс: збірник наукових праць”, Випуск № (50), с. 23-28. Доступно : <<https://www.journal-discourse.com/uk/arkhiv/2024-rik/vipusk-50-7-9>> [30 Серпень 2025].
6. Триняк, М 2025, ‘Інтеркультурна комунікація в освіті як простір доброчесності: потенціал дизайну освітнього середовища у сприянні етичній взаємодії’, *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, № 23 (100), с. 206–211. Доступно : <<https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-22>> [30 Серпень 2025].
7. Триняк, М 2011, *Інтеркультурна комунікація в освіті: тенденції розгортання у сучасних соціокультурних контекстах*. Дисертація доктора філософських наук, Харків, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 431 с.
8. Україна проводить останню зустріч в межах скринінгу українського законодавства до права ЄС 2025, Комунікаційна команда Офісу Віцепрем'єрки з питань Європейської та Євроатлантичної інтеграції, 29 вересня 2025. Доступно : <<https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-provodyt-ostannyyu-zustrich-v-mezhah-skryningu-ukrayinskogo-zakonodavstva-do-prava-yes/>> [30 Вересень 2025].
9. *Цілі сталого розвитку. ПРООН*. Доступно : <<https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>> [30 Серпень 2025].
10. Byram, M 1997, *Teaching and assessing intercultural communicative competence*, Clevedon : Multilingual Matters. Available from :<https://spada.uns.ac.id/pluginfile.php/253332/mod_resource/content/1/ICC%20Byram.pdf> [25 September 2025].

References:

1. *Zakon Ukrainy “Pro osvitu” (Law of Ukraine “On Education”)* 2017, *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, № 38-39, st.380. Dostupno : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>> [30 Serpen 2025].

2. Kostiuchenko, T & Volosevych, I 2024, 'Info Sapiens. Vplyv viiny na molod v Ukraini (Info Sapiens. The impact of war on young people in Ukraine)', *doslidzhennia Info Sapiens za initsiatyvy Ministerstva molodi ta sportu Ukrainy i tekhnichnoi ta orhanizatsiinoi pidtrymky proiektiv PROON "EU4Recovery – Rozshyrennia mozhlyvostei hromad v Ukraini" (EU4Recovery) ta "Pidtrymka hromadianskoho suspilstva ta molodi", shcho realizovuiutsia za finansovoi pidtrymky Yevropeiskoho Soiuzu ta Uriadu Danii*. Dostupno : <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-12/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_o.pdf> [30 Serpen 2025].
3. Karpets, L & Khaustova, M 2025, 'Osvita yak prostir vzaiemodii movy y zhyttietvorchosti (Education as a space for interaction between language and creativity)', *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", № 24 (101), s. 188–194. Dostupno : <<https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-19>> [30 Serpen 2025].
4. Radionova, N 2025, 'Fenomen zhakhlyvoho u zhyttietvorchosti M. Hoholia: filosofsko-antropolohichniy analiz (The phenomenon of horror in the life and work of M. Gogol: a philosophical and anthropological analysis)', *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", № 23(100), c. 101–107. Dostupno : <<https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-11>> [30 Serpen 2025].
5. Tryniak, M 2024, 'Neverbalna komunikatsiia yak faktor adaptatsii v interkulturnomu prostori (Nonverbal communication as a factor of adaptation in intercultural space)', *"Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats"*, Vypusk № (50), c. 23-28. Dostupno : <<https://www.journal-discourse.com/uk/arkhiv/2024-rik/vipusk-50-7-9>> [30 Serpen 2025].
6. Tryniak, M 2025, 'Interkultura komunikatsiia v osviti yak prostir dobrochesnosti: potentsial dyzainu osvitnoho seredovyshcha u sprianni etychnii vzaiemodii (Intercultural communication in education as a space of integrity: the potential of educational environment design in promoting ethical interaction)', *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", № 23 (100), c. 206–211. Dostupno : <<https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-22>> [30 Serpen 2025].
7. Tryniak, M 2011, *Interkultura komunikatsiia v osviti: tendentsii rozghortannia u suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh (Intercultural Communication in Education: Trends in Contemporary Sociocultural Contexts)*. Dysertatsiia doktora filosofskykh nauk, Kharkiv, Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody, 431 s.
8. *Ukraina provodyt ostanniu zustrich v mezhakh skryninhu ukrainskoho zakonodavstva do prava YeS (Ukraine holds final meeting on screening Ukrainian legislation for EU law)* 2025, Komunikatsiina komanda Ofisu Vitsepremierky z pytan Yevropeiskoi ta Yevroatlantychnoi intehtatsii, 29 veresnia 2025. Dostupno : <<https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-provodyt-ostanniyu-zustrich-v-mezhah-skryningu-ukrayinskogo-zakonodavstva-do-prava-yes/>> [30 Veresen 2025].
9. *Tsili staloho rozvytku (Sustainable Development Goals)*. PROOON. Dostupno : <<https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>> [30 Serpen 2025].
10. Byram, M 1997, *Teaching and assessing intercultural communicative competence*, Clevedon : Multilingual Matters. Available from : <https://spada.uns.ac.id/pluginfile.php/253332/mod_resource/content/1/ICC%20Byram.pdf> [25 Setember 2025].

Прорецензовано / Reviewed

10.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

16.10.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-5

УДК 1.330.101.541:327

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ: РИЗИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ

І. В. Сагайдак

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Для України актуальність теми посилюється потребою розроблення довгострокової моделі відновлення та модернізації економіки, яка б ґрунтувалась на принципах стійкості, економічного суверенітету, соціальної захищеності та інтеграції до європейського простору безпеки. У країнах ЄС, своєю чергою, зростає усвідомлення необхідності зміцнення економічної та енергетичної безпеки, адаптації до нової реальності, де політика “м’якої сили” вже не забезпечує стійкості. Отже, питання економічної безпеки стає ключовим для формування сучасної економічної політики як України, так і Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Сучасні економічні виклики вимагають нової наукової парадигми — **інтегративної моделі безпекової економіки**, яка б дозволила державам зберігати стабільність і конкурентоспроможність, забезпечуючи захист від загроз та створюючи основу для довгострокового розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання економічної безпеки розглядається у різних концептуальних площинах, наприклад у період “Нового курсу” Ф. Рузвельта, коли економічна стабілізація розглядалася як елемент національної безпеки в США. Українські дослідники, зокрема, Я. Жаліло розглядає економічну безпеку як здатність економіки до самовідтворення та протистояння дестабілізуючим чинникам. Інші науковці акцентують увагу на стійкості економічної системи до зовнішніх та внутрішніх загроз (О. Скорук, З. Гбур), методах їх нейтралізації, механізмах забезпечення конкурентоспроможності та соціально-економічної стабільності.

Постановка завдання. Теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз концепції безпекової економіки в умовах сучасних геополітичних викликів, а також визначення ключових напрямів економічної політики України та країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Проаналізовано національні стратегії України у сфері економічної безпеки, починаючи з 2014 року, та показано, як військовий конфлікт змусив державу перейти до інтеграції оборонних, енергетичних, фінансових і соціальних механізмів у загальну економічну парадигму. Окрему увагу приділено програмам післявоєнного відновлення, включаючи грантові ініціативи, стимулювання малого і середнього бізнесу, підтримку критичної інфраструктури та залучення міжнародної допомоги.

Висвітлено дослідницькі підходи до аналізу економічного зростання як неоднозначного показника добробуту та безпеки, зокрема з огляду на екологічні, соціальні та інституційні наслідки. Розглянуто концепцію “економічної соціалізації”, що передбачає розвиток людського капіталу, соціальної згуртованості та участі громадян у прийнятті рішень як ключової умови сталого розвитку.

У контексті ЄС акцентовано на змінах безпекової парадигми, які проявилися через ухвалення Стратегічного компасу, зміцнення оборонного потенціалу, енергетичну трансформацію та укладання безпекових угод з Україною. Показано, що безпекова економіка стає новою моделлю співпраці між Україною та Європою, орієнтованою на довгострокову стабільність, стратегічну автономію та захист демократичних цінностей.

Висновки. Економічна безпека в період повоєнного відновлення очевидно буде тісно пов’язана з соціальною стабільністю. Після війни багато людей стикаються з безробіттям, втратою житла та зниженням рівня життя. Держава повинна забезпечити соціальну підтримку, створення нових робочих місць, доступ до освіти та

медицини послуг. Це допоможе уникнути соціальної напруженості та забезпечить внутрішню стабільність.

Ключові слова: безпекова економіка, економічна безпека, післявоєнне відновлення, економічне зростання, соціальна згуртованість, державна політика, інституційна стійкість.

ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CHALLENGES: RISKS AND COUNTERACTION STRATEGIES

Ilia Sahaidak

Abstract.

Relevance of the research. For Ukraine, the relevance of the topic is enhanced by the need to develop a long-term model of economic recovery and modernization, which would be based on the principles of sustainability, economic sovereignty, social security and integration into the European security space. In the EU countries, in turn, there is a growing awareness of the need to strengthen economic and energy security, adaptation to the new reality, where the policy of “soft power” no longer ensures stability. Therefore, the issue of economic security is becoming key for the formation of modern economic policy of both Ukraine and the European Union.

Problem statement. Modern economic challenges require a new scientific paradigm — an integrative model of security economics, which would allow states to maintain stability and competitiveness, providing protection from threats and creating a basis for long-term development.

Analysis of recent research and publications. The issue of economic security is considered in various conceptual planes, for example, during the period of F. Roosevelt's “New Deal”, when economic stabilization was considered an element of national security in the USA. Ukrainian researchers, in particular, Ya. Zhalilo, consider economic security as the ability of the economy to self-reproduce and resist destabilizing factors. Other scientists focus on the resilience of the economic system to external and internal threats (O. Skoruk, Z. Gbur), methods of their neutralization, mechanisms for ensuring competitiveness and socio-economic stability.

Research task. Theoretical justification and empirical analysis of the concept of security economy in the context of modern geopolitical challenges, as well as identification of key areas of economic policy of Ukraine and the European Union countries.

Main material presentation. The article analyzes Ukraine's national strategies in the field of economic security since 2014, and shows how the military conflict forced the state to move towards the integration of defense, energy, financial and social mechanisms into a common economic paradigm. Particular attention is paid to post-war recovery programs, including grant initiatives, stimulating small and medium-sized businesses, supporting critical infrastructure and attracting international assistance.

It highlights research approaches to the analysis of economic growth as an ambiguous indicator of well-being and security, in particular with regard to environmental, social and institutional consequences. The concept of “economic socialization” is considered, which involves the development of human capital, social cohesion and citizen participation in decision-making as a key condition for sustainable development.

In the context of the EU, the emphasis is on changes in the security paradigm, which were manifested through the adoption of the Strategic Compass, strengthening the defense potential, energy transformation and the conclusion of security agreements with Ukraine. It is shown that the security economy is becoming a new model of cooperation between Ukraine and Europe, focused on long-term stability, strategic autonomy, and the protection of democratic values.

Conclusions. Economic security in the post-war recovery period will obviously be closely linked to social stability. After the war, many people face unemployment, loss of housing, and a decline in living standards. The state must ensure social support, the creation of new jobs, access to education, and health services. This will help avoid social tensions and ensure internal stability.

Keywords: security economy, economic security, post-war recovery, economic growth, social cohesion, public policy, institutional stability.

Актуальність теми дослідження. Сучасні геополітичні процеси, зокрема повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року, радикально

змінити уявлення про засади економічної політики та принципи управління національним розвитком. Енергетичний шантаж, руйнування критичної інфраструктури, масштабні міграційні процеси, зростання кібер- і гібридних загроз суттєво вплинули на стабільність економічних систем, поставивши під сумнів ефективність традиційних моделей, орієнтованих переважно на економічне зростання й ринкову ефективність. У цих умовах виникла необхідність переходу від класичних підходів до формування нової парадигми економічного розвитку — безпекової економіки, що інтегрує економічні та безпекові стратегії, забезпечуючи здатність держави протистояти кризам, воєнним загрозам і глобальним викликам.

Для України актуальність теми посилюється потребою розроблення довгострокової моделі відновлення та модернізації економіки, яка б ґрунтувалась на принципах стійкості, економічного суверенітету, соціальної захищеності та інтеграції до європейського простору безпеки. У країнах ЄС, своєю чергою, зростає усвідомлення необхідності зміцнення економічної та енергетичної безпеки, адаптації до нової реальності, де політика “м’якої сили” вже не забезпечує стійкості. Отже, питання економічної безпеки стає ключовим для формування сучасної економічної політики як України, так і Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Попри значну кількість теоретичних напрацювань у галузі економічного розвитку та національної безпеки, наявні моделі не враховують комплексного впливу воєнних дій, руйнування інфраструктури, соціальних трансформацій, технологічних змін і глобальних нестабільностей. Досі недостатньо дослідженими залишаються: взаємозв’язок економічних та безпекових політик; особливості функціонування економіки в умовах тривалого військового конфлікту; механізми відновлення та модернізації економіки після війни; роль економічної безпеки у стійкому розвитку держав та інтеграційних об’єднань.

Проблема полягає в тому, що сучасні економічні виклики вимагають нової наукової парадигми — **інтегративної моделі безпекової економіки**, яка б дозволила державам зберігати стабільність і конкурентоспроможність, забезпечуючи захист від загроз та створюючи основу для довгострокового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання економічної безпеки розглядається у різних концептуальних площинах. Ранні підходи до економічної безпеки сформувалися у США в період “Нового курсу” Ф. Рузвельта, коли економічна стабілізація розглядалася як елемент національної безпеки. Після Другої світової війни концепція розвивалася в контексті повоєнного відновлення та діяльності міжнародних економічних інститутів, сформованих під егідою ООН.

З 1970-х років ООН розширила трактування економічної безпеки, включивши до нього соціальні аспекти, питання бідності, нерівності та стійкого розвитку. Сучасний етап розвитку концепції характеризується інтеграцією економічної безпеки з глобальними викликами: пандеміями, зміною клімату, кіберзагрозами, енергетичною трансформацією та впливом воєнних конфліктів.

Українські дослідники зробили значний внесок у розробку понятійного апарату та інструментарію економічної безпеки. Зокрема, Я. Жаліло розглядає економічну безпеку як здатність економіки до самовідтворення та протистояння дестабілізуючим чинникам. Інші науковці акцентують увагу на стійкості економічної системи до зовнішніх та внутрішніх загроз (О. Скорук, З. Гбур), методах їх нейтралізації, механізмах забезпечення конкурентоспроможності та соціально-економічної стабільності.

У сучасних українських дослідженнях особлива увага приділяється: безпеці продовольчого забезпечення під час війни; стійкості ринку праці та проблемам зайнятості; соціальному захисту населення в умовах масових переміщень та зростання економічної вразливості; ролі бюджетної та оборонної політики у

забезпеченні економічної стабільності.

Попри значний науковий доробок, недостатньо висвітленими залишаються комплексні моделі економічної політики, які б інтегрували воєнні, безпекові, соціальні та економічні фактори як основу для повоєнного відновлення та розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз концепції безпекової економіки в умовах сучасних геополітичних викликів, а також визначення ключових напрямів економічної політики України та країн Європейського Союзу, спрямованих на:

- забезпечення економічної стійкості та національної безпеки;
- формування ефективної моделі функціонування економіки в умовах війни;
- розроблення стратегій післявоєнного відновлення;
- зміцнення продовольчої, енергетичної, фінансової та соціальної безпеки;
- інтеграцію економічних і безпекових підходів у державному управлінні.

Виклад основного матеріалу. Економічний аспект безпеки стосується забезпечення стабільності економічної системи, яка може протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Це включає захист національних економічних інтересів, підтримку конкурентоспроможності країни на міжнародній арені та забезпечення економічного суверенітету. Втім таке розуміння економічного аспекту безпеки було не завжди.

Увагу до економічного аспекту безпеки уперше було привернуто в США у програмах Президента США Ф. Рузвельта “Новий курс” щодо виходу країни з Великої депресії 1933-1939 рр. Після Другої світової війни увага економічної безпеки зберігалась переважно в контексті економічного повоєнного відновлення. Тоді щойно утворена ООН докладала зусиль зі створенню міжнародних економічних інститутів, які мали забезпечити стабільність світової економіки. Їй далі еволюція поняття “економічної безпеки” суттєвим чином пов’язана з трактуваннями та документами ООН. Починаючи з 1970-х років економічна безпека стала розглядатися в ширшому контексті, включаючи питання соціального розвитку, боротьби з бідністю та нерівністю. А в середині 1980-х років термін “міжнародна економічна безпека” з’явився у резолюції Генеральної Асамблеї ООН у 1985 році (RES 40/173), де йшлося про “створенню справедливих і взаємовигідних міжнародних економічних відносин сприяли б економічному добробуту кожної держави” [21].

З 1990-х років у трактовці економічної безпеки змінюються акценти з економічного доброту кожної держави до доброту кожної людини. В цей час ООН у своїх документах Доповідь про розвиток людини (з 1990 року), План дій “Порядок денний на XXI століття” (1992) звертає увагу на такі проблеми, як економічна нерівність, фінансові кризи, зростання боргового навантаження країн, що розвиваються, та вплив технологічних змін. На початку нового тисячоліття ООН у своїх документах Декларація тисячоліття (2000), Цілі розвитку тисячоліття (MDGs, 2000–2015) поняття економічної безпеки інтегрує зі сталим розвитком, роблячи акцент на боротьбі з бідністю та нерівністю. А після 2015 року, коли ООН прийняла Цілі сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs), економічна безпека розглядається в контексті забезпечення інклюзивного економічного зростання, стабільності та стійкості до криз. Їй нарешті, сучасний етап розвитку концепції економічної безпеки ООН пов’язаний із новими викликами, такими як: війна, глобальні економічні кризи (наприклад, наслідки пандемії COVID-19), кібербезпека та цифрова економіка, енергетична безпека та перехід до відновлюваних джерел енергії, економічні наслідки зміни клімату.

У контексті окремої країни поняття економічна безпека здебільшого пов’язуються з економічною стабільністю, незалежністю, стійкістю національної економіки, яка також покликана протистояти окресленим вище викликам. Зокрема, вітчизняний дослідник Я. Жаліло, економічну безпеку держави пов’язує зі

“здатністю національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання” [9, с. 77].

У визначеннях економічної безпеки часто акцентується увага на досягненні певного стану економіки, що здатний протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам. Цей стан пов’язують зі “збереженням стійкості” [5, с. 18], “невразливістю і незалежністю її економічних інтересів стосовно можливих зовнішніх і внутрішніх загроз і впливів” [7, с. 59], характеризують “стійкістю, “імунітетом” до дії зовнішніх і внутрішніх факторів” [20, с. 152].

Інші дослідники у своїх трактовках економічної безпеки акцентують увагу на методах нейтралізації існуючих загроз. Зокрема, на “стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз” вказують О. Скорук [14, с. 40] та З. Гбур [4, с. 99], та на комплекс заходів, “спрямованих на постійний та стабільний розвиток економіки держави, що містить механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам” [11, с. 10].

Окремі дослідники схильні у своїх трактовках підкреслювати комплексність економічної безпеки, вказуючи не лише на стійкість до загроз чи методи протистояння ним, але й “спроможність національної економіки забезпечити свій незалежний розвиток, стабільність інститутів громадянського суспільства” [18, с. 151], гарантії захисту національних економічних інтересів, сприяння реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, створенні умов для розвитку і зростання національної економіки та забезпеченні конкурентоспроможності державі [10]. Все це свідчить про те, економічна безпека передбачає ефективне управління ресурсами, стабільність фінансової системи, захист від економічних шоків та криз, а також розвиток інноваційних галузей економіки. Важливим елементом є також соціальна справедливість, оскільки економічна нерівність може стати джерелом внутрішніх конфліктів.

Економічна безпека нерідко розглядається як “специфічна “випереджувальна похідна” від економічного та політичного курсу держави, де різні її види реалізуються за допомогою відмінних, а у деяких випадках – протилежних заходів” [6, с. 27]. Наприклад, забезпечення функціонування економіки в умовах тривалого військового конфлікту є надзвичайно складною задачею, яка, як показує історичний досвід світових воєн, вимагає максимальної концентрації ресурсів на ключових, життєво важливих напрямках. У період війни економіка змушена перебудовуватися, перенаправляючи основні зусилля на задоволення потреб армії, оборонної промисловості та підтримки базового функціонування суспільства, що наразі гостро відчуває українське суспільство. Це включає централізоване управління ресурсами, планування виробництва, контроль над розподілом товарів і послуг, а також забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки. Однак у мирний час найефективнішими виявляються ринкові, децентралізовані економічні системи. Вони відрізняються високою організаційною та технологічною гнучкістю, здатністю швидко адаптуватися до змін, стимулювати інновації та підтримувати конкуренцію [1]. Ринкові механізми дозволяють ефективно розподіляти ресурси, забезпечуючи динамічний розвиток економіки та підвищення добробуту суспільства. Отже, економічна безпека має різне значення та вимоги залежно від умов – воєнного часу чи миру. Під час війни економічна безпека передбачає максимальну концентрацію ресурсів, централізоване управління та пріоритетне забезпечення оборонних і життєво важливих потреб. Головною метою стає збереження функціонування держави та суспільства в умовах зовнішніх загроз. У мирний час, навпаки, економічна безпека ґрунтується на децентралізованих ринкових механізмах, які

забезпечують гнучкість, інноваційність та ефективний розподіл ресурсів, сприяючи довгостроковому стабільному розвитку. Таким чином, розуміння економічної безпеки змінюється від мобілізаційної моделі в умовах конфлікту до моделі, орієнтованої на розвиток і конкурентоспроможність у мирний час. Після завершення конфлікту основним завданням стає не лише відновлення зруйнованої інфраструктури та економіки, але й створення умов для стабільного та довгострокового розвитку, який забезпечить стійкість до майбутніх загроз.

Разом з тим, “економічна безпека відображає захищеність інтересів на різних рівнях вертикальної ієрархії (особи, домогосподарства, підприємство, регіону, сектор економіки, національної та світової економіки) та горизонтальної (за функціональними компонентами національної безпеки – ресурсної, технологічної тощо)” [6, с. 27]. У цьому зв’язку, зазначає О. С. Власюк, “структурно-функціональні компоненти національної безпеки (оборонна, інформаційна, економічна, екологічна, енергетична та ін.) мають економічне підґрунтя та економічні виміри наслідків [3, с. 22]”. Це пов’язано з тим, що ефективне функціонування кожної з цих складових вимагає ресурсів, фінансування та економічної підтримки, а їхній стан безпосередньо впливає на економічну стабільність і розвиток держави.

Зокрема, оборонна безпека та оборонна складова загалом стає пріоритетною під час війни, що вимагає значного фінансування армії, виробництва озброєнь, техніки та забезпечення військових потреб. Це призводить до перерозподілу ресурсів у економіці, що може обмежити розвиток інших галузей. У мирний час витрати на оборону зазвичай знижуються, але їхній рівень залишається важливим для підтримки обороноздатності. А у період повоєнного відновлення виникає потреба у реформуванні оборонного сектору, щоб забезпечити його ефективність при мінімізації витрат.

Якщо іде мова про інформаційну безпеку, то в сучасному світі вона має прямий вплив на економіку, оскільки кібератаки, дезінформація або втрата даних можуть завдати значної шкоди бізнесу, фінансовій системі та державним установам. Під час війни захист інформаційного простору стає критично важливим для збереження управління країною та протидії ворожим впливам. У мирний час інвестиції в кібербезпеку та цифрові технології сприяють економічному зростанню та інноваціям.

Економічна безпека передбачає забезпечення стабільного економічного розвитку, який би задовольняв потреби населення та забезпечував довгострокову стабільність. Це включає ефективне задоволення економічних потреб, контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів, захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівнях.

Ефективне задоволення економічних потреб передбачає створення умов для забезпечення населення основним товарами та послугами, підтримку рівня зайнятості населення та забезпечення соціальної підтримки тих, хто її потребує.

У питанні забезпечення населення основним товарами та послугами в умовах воєнного стану на перше місце висувається питання забезпечення продовольчої безпеки, що окрім задоволення потреб населення у продуктах харчування має також забезпечувати щоденні потреби армії та мобілізованих осіб у якісному і збалансованому харчуванні. Умови воєнного стану та нестабільності, що ускладнюють виробництво, зберігання та постачання продуктів харчування, зумовлюють порушення усталених господарських зв’язків, ускладнюють імпорт, зумовлюють зміни кон’юнктури ринку та обмеженість ринків збуту, вимагають від аграрного сектору створення додаткових умов для якісного і тривалого зберігання сезонної продукції та можливостей для різного роду переробки з метою подальшої планової реалізації протягом усього року. Все це поставило на порядок денний питання розробки та впровадження стратегії забезпечення продовольчої безпеки,

що здобуло втілення у пункті 5 Указу Президента України “Про стан забезпечення продовольчої безпеки”. Відповідно у межах розробки та запровадження відповідної стратегії ключова увага привертається наступним заходам:

- удосконаленню та розробці нових технологій збереження сільськогосподарської продукції із застосуванням таких методів як сублімація, атмосферне сушіння та глибока заморозка продукції;
- використання сезонних культур;
- підбір технологічного обладнання;
- розробка спеціальних упаковок і створення контрольованої газової атмосфери для подовження термінів зберігання продуктів;
- встановлення оптимальних умов зберігання продукції;
- розробка нових продуктів, придатних для довготривалого зберігання, зокрема, білково-вітамінних сумішей;
- “розробка якісних продуктів для повсякденного харчування, які легко зберігати та готувати...;
- створення збалансованих раціонів харчування, які відповідають діючим стандартам НАТО” [19, с. 575-578].

Всі ці заходи демонструють, що забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу, поєднання зусиль уряду, аграрного сектору та науковців в галузях дієтології, нутриціології й медицини, використання різноманітних стратегій і технологій. Окрім того, розробка та впровадження відповідної стратегії “є завданням не тільки практичним, алей морально-етичним..., проявом соціальної відповідальності держави” [19, с. 578].

Забезпечення населення іншими товарами першої необхідності також є важливим завданням, вирішення якого було надзвичайно ускладнено у перші місяці війни на всій території країни, та залишається вагомим викликом досі у зонах бойових дій, на окупаційних територіях. Для вирішення цього питання певні продовольчі товари на підставі Постанови КМУ “Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами в умовах воєнного стану” від 20 березня 2022 року [13] видавались населенню на безоплатній основі, вагому роль відгравала та продовжує відгравати гуманітарна допомога. Локальні дефіцити продуктів харчування досі спостерігаються “через неможливість стабільного постачання продовольства в населені пункти, які перебувають у зоні бойових дій, а також в окупації” [8, с. 62].

Забезпечення підтримки зайнятості населення також постало суттєвим викликом у перші місяці та роки війни. За даними Національного банку України, рівень безробіття в країні у перші місяці війни 35%. Це лише офіційна статистика, дані опитувань населення того часу демонстрували ще вищий рівень безробіття. Наприклад, згідно з опитуванням групи Рейтинг, без роботи у перші місяці війни лишилось 53% працездатного населення країни, а на сході України цей показник сягав 74% [12]. З часом ситуація на ринку праці покращилась, проте доволі актуальним завданнями економічної політики лишається проблема “регулювання регіонального дисбалансу робочої сили, врегулювання професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці, зокрема через формування (в оновленій системі професійної освіти) у осіб, які шукають роботу навичок затребуваних економікою, сприяння інтеграції ВПО до ринку праці приймаючих громад, інвестування в створення нових робочих місць з гідними та інклюзивними умовами праці, стимулювання ефективної зайнятості жінок та молоді, поширення нових форм зайнятості та підтримка самозайнятості” [16, с. 116].

Забезпечення соціальної підтримки або соціальний захист – ключовий елемент державної політики, особливо під час кризи. Це не просто фінансова

допомога, а комплексна система, яка захищає громадян від таких ризиків, як хвороби, інвалідність, безробіття чи втрата годувальника. Її головна мета – зменшити соціальну вразливість і забезпечити стабільність у суспільстві [15, с. 7]. Умови воєнного стану в Україні створили значний виклик для державної системи соціального захисту. Окрім того, що через інфляцію, зростання цін та інші наслідки економічної кризи потреби у соціальній підтримці зросли у тих, хто до війни потребував соціального захисту, через війну з'явилися нові вразливі категорії населення – переселенці, біженці, ветерани, інваліди бойових дій та родичи загиблих, які потребують особливої підтримки. Зокрема, переселенці та біженці стикаються з низкою труднощів – від бюрократичних бар'єрів у доступі до соціальних послуг до складнощів із працевлаштуванням. Інваліди війни та ветерани потребують багатоаспектної допомоги, включаючи медичну реабілітацію, психологічну підтримку та соціальну інтеграцію. Родини загиблих переживають не лише глибоку особисту трагедію, але й потребують стабільної фінансової допомоги від держави [2, с. 190].

Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення значно зросли з 19,4 млрд. грн у 2004 р. до 455,2 млрд. грн у 2022 р., проте їх частка у державному бюджеті зменшилася з 19% у 2004 р. до 14,9% у 2022 р. Зокрема, якщо видатки на оборону України у 2022 р. зросли майже в дев'ять разів порівняно з попереднім роком, досягнувши 1142,9 млрд. грн., видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення склали 15% бюджету, включаючи пенсії, допомогу по безробіттю та інші соціальні програми. На фінансування освіти та охорону здоров'я було виділено 9,6% та 7,1% видатків відповідно. “Загалом, дані вказують на те, що значна частина коштів державного бюджету спрямовується на оборону, громадський порядок, судову владу та обслуговування державного боргу, тоді як соціальний захист та соціальне забезпечення, займають меншу частину видатків у бюджеті” [17, с. 163].

Попри той факт, що протягом останніх років Україна поступово збільшувала бюджетні витрати на соціальну сферу, зокрема на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, а також духовний і фізичний розвиток, темпи цього фінансування не встигають за інфляцією, через що реальний обсяг коштів, спрямованих на соціальні потреби, зменшується. При цьому місцеві бюджети грають важливу роль у підтримці освіти, фізичної культури та духовного розвитку. Разом із тим, головною проблемою соціального захисту в Україні є недостатність фінансування, що ускладнює реалізацію соціальних гарантій, передбачених законом.

Державна підтримка соціальної сфери має ключове значення, особливо на тлі зниження доходів громадян та їхньої залежності від держави через війну. Проте великі бюджетні витрати ще не означають високої якості та доступності соціальних послуг. Ефективність соціальної політики залежить не лише від обсягів фінансування, а й від узгодженості програм, прозорості використання коштів та управлінських рішень. Тому важливо не просто нарощувати фінансування, а й оптимізувати його використання для досягнення максимального соціального ефекту. Окрім того, вдосконалення “системи соціального захисту потребує від держави стимулювання різноманітних джерел фінансування та залучення інвестицій в соціальну сферу. У контексті децентралізації, ключовими стратегічними напрямками соціального захисту населення є розвиток ринку праці, підвищення життєвого рівня, забезпечення мінімальної заробітної плати та реалізація соціальних програм для тих, хто цього найбільше потребує” [17, с. 166].

Висновок. Економічна безпека в період повоєнного відновлення очевидно буде тісно пов'язана з соціальною стабільністю. Після війни багато людей стикаються з безробіттям, втратою житла та зниженням рівня життя. Держава повинна забезпечити соціальну підтримку, створення нових робочих місць, доступ до освіти та медичних послуг. Це допоможе уникнути соціальної напруженості та забезпечить

внутрішню стабільність.

Список використаних джерел:

1. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри) 2010, Монографія, авт. кол.: Хвесик, М., Степаненко, АВ, Ральчук, ОМ & Дорош, ЙМ, Київ, 309 с.
2. Бондаренко, Д 2023, 'Основні групи населення, які потребують соціального захисту в умовах воєнного часу', *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*, Т. 10, № 4(40), с. 190-195.
3. Власюк, ОС 2011, *Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання*, Київ : ДННУ "Акад. фін. Управління", 474 с.
4. Гбур, ЗВ 2018, 'Економічна безпека України в сучасних умовах', *Інвестиції: практика та досвід*, № 2, с. 97–101.
5. Гончарова, ВО 2001, *Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави: монографія*, Харків : ХНУ, 195 с.
6. Давиденко, С, Єгорова, О, Приходько, В, Матішак, П, Голоніч, Я, Копінець, П, Мачкінова, М & Добровольська, М 2017, *Економіка та економічна безпека держави: Теорія і практика*. Монографічний навчальний посібник. Частина 1, Ужгород, 383 с.
7. Користін, ОЄ, Барановський, ОІ & Герасименко, ЛВ 2010, *Економічна безпека*, ред. Джужі, ОМ, Київ : *Алерта*, 368 с.
8. *Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. Експертно-аналітична доповідь 2024*, Київ : *НІСД*, 71 с. Доступно : <<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>>. [26 Березень 2025].
9. Жаліло, ЯА 2003, *Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика*. Монографія, Київ : *НІСД*, Сер. "Економічні стратегії", Вип.8, 368 с.
10. Кошиков, ДО 2020, *Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави*. Монографія, Харків : Панов, 544 с.
11. Мунтіян, ВІ 1998, *Економічна безпека України*, Київ : *КВІІ*, 462 с.
12. Пищуліна, О & Маркевич, К 2022, *Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації (Аналітична записка)*. Доступно: <<https://www.researchgate.net/deref/>>. [26 Березень 2025].
13. Постанова від 20.03.2022 № 328, 'Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами в умовах воєнного стану'. Доступно: <https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=103140>. [26 Березень 2025].
14. Скорук, ОВ 2016, 'Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення', *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Вип. 6 (3), с. 39–42.
15. Стащук, ОВ, Гергола, СВ & Комар-Стаховська, КП 2022, 'Стан соціального захисту та соціального забезпечення населення України в умовах війни', *Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*, Одеса, с. 6-8.
16. Томчук, ОВ 2023, 'Аналіз розвитку ринку праці в Україні: ключові зміни і виклики воєнного часу', *Innovation and sustainability*, № 2, с. 110-117. Доступно : <<https://www.researchgate.net/publication/>>. [26 Березень 2025].
17. Федорович, ІМ & Шевчук, ЯО 2024, 'Соціальний захист населення в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи розвитку', *Інвестиції: практика та досвід*, № 4, с. 161-167.
18. Цвігун, ТВ 2017, 'Економічна безпека в системі національної безпеки України', *Економіка та суспільство*, Вип. 11, с. 150–156.
19. Чечель, ОМ 2023, 'Забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану в контексті виконання пункту 5 Указу Президента України "Про стан забезпечення продовольчої безпеки"', *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference "Current Issues and Prospects for the Development of Scientific Research"* (November 19-20, 2023), Orléans, France, с. 572-578. Доступно : <<https://www.researchgate.net/publication>>. [26 Березень 2025].
20. Чубенко, АГ 2014, 'Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки', *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, № 3, с. 88–101.

21. United Nations, 1985, December 17, *International economic security. Resolution 40/173 adopted at the 19th plenary meeting*. Available from: <<https://docs.un.org/en/A/RES/40/173>>. [26 March 2025].

References:

1. *Antykryzove upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu v umovakh vyklykiv finansovo-ekonomichnoi hlobalizatsii (derzhavnyi i rehionalnyi vymiry) Anti-crisis management of economic security in the context of financial and economic globalization (state and regional dimensions)* 2010, Monohrafiia, avt. kol.: Khvesyk, M., Stepanenko, AV, Ralchuk, OM & Dorosh, YM, Kyiv, 309 s.
2. Bondarenko, D 2023, 'Osnovni hrupy naselennia, yaki potrebuiut sotsialnoho zakhystu v umovakh voiennoho chasu (Main population groups requiring social protection during wartime)', *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Serii: "Iurydychni nauky"*, T. 10, № 4(40), c. 190-195.
3. Vlasiuk, OS 2011, *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykryzovoho rehuliuвання (Economic security of Ukraine in the context of market transformations and anti-crisis regulation)*, Kyiv : DNNU "Akad. fin. Upravlinnia", 474 s.
4. Hbur, ZV 2018, 'Ekonomichna bezpeka Ukrainy v suchasnykh umovakh (Economic security of Ukraine in modern conditions)', *Investytsii: praktyka ta dosvid*, № 2, c. 97–101.
5. Honcharova, VO 2001, *Vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku derzhavy (The impact of the shadow economy on national economic security)*. Monohrafiia, Kharkiv : KhNU, 195 s.
6. Davydenko, C, Yehorova, O, Prykhodko, V, Matishak, P, Holonich, Ya, Kopinets, P, Machkinova, M & Dobrovol'ska, M 2017, *Ekonomika ta ekonomichna bezpeka derzhavy: Teoriia i praktyka (Economy and economic security of the state: Theory and practice)*. Monohrafichniy navchalnyi posibnyk, Chastyna 1. Uzhhorod, 383 s.
7. Korystin, OIe, Baranovskyi, OI & Herasymenko, LV 2010, *Ekonomichna bezpeka (Economic security)*, red. Dzhuzhi, OM, Kyiv : *Alerta*, 368 s.
8. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh dovhotryvaloi viiny. Ekspertno-analitychna dopovid (Economic security of Ukraine in the context of prolonged war) 2024*, Kyiv: NISD, 71 s. Dostupno : <<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>>. [26 Berezhen 2025].
9. Zhalilo, YaA 2003, *Ekonomichna stratehiia derzhavy: teoriia, metodolohiia, praktyka (State economic strategy: Theory, methodology, practice)*. Monohrafiia, Kyiv: NISD, Ser. "Ekonomichni stratehii", Vyp.8, 368 s.
10. Koshykov, DO 2020, *Administratyvno-pravovi zasady realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy (Administrative and legal foundations for implementing state policy in the field of economic security)*. Monohrafiia, Kharkiv : Panov, 544 s.
11. Muntian, VI 1998, *Ekonomichna bezpeka Ukrainy (Economic security of Ukraine)*, Kyiv : KVSh, 462 s.
12. Pyshchulina, O & Markevych, K 2022, *Rynok pratsi v umovakh viiny: osnovni tendentsii ta napriamy stabilizatsii (Analytical note)*. Dostupno: <<https://www.researchgate.net/deref/>>. [26 Berezhen 2025].
13. Postanova vid 20.03.2022 № 328, 'Deiaki pytannia zabezpechennia naselennia prodovolchymy tovaramy v umovakh voiennoho stanu (Some issues of ensuring the population with food products under martial law)'. Dostupno: <https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=103140>. [26 Berezhen 2025].
14. Skoruk, OV 2016, 'Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist, skladovi elementy ta problemy zabezpechennia (Economic security of the state: essence, components and challenges)', *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Vyp. 6 (3), c. 39–42.
15. Stashchuk, OV, Herhola, SV & Komar-Stakhovska, KP 2022, 'Stan sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoho zabezpechennia naselennia Ukrainy v umovakh viiny (State of social protection and security in Ukraine during war)', *Ekonomiko-pravovyi rozvytok suchasnoi Ukrainy: materialy XI Vseukrainskoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh*, Odesa, c. 6-8.
16. Tomchuk, OV 2023, 'Analiz rozvytku rynku pratsi v Ukraini: kliuchovi zminy i vyklyky voiennoho chasu (Labor market development in Ukraine: Key changes and wartime challenges)', *Innovation and sustainability*, № 2, c. 110-117. Dostupno: <<https://www.researchgate.net/publication/>>. [26 Berezhen 2025].

17. Fedorovych, IM & Shevchuk, YaO 2024, 'Sotsialnyi zakhyst naselennia v umovakh voiennoho stanu: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku (Social protection of the population during martial law: Current state and development prospects)', *Investytsii: praktyka ta dosvid*, № 4, c. 161-167.
18. Tsvihun, TV 2017, 'Ekonomichna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy (Economic security in the system of national security of Ukraine)', *Ekonomika ta suspilstvo*, Vyp. 11, c. 150–156.
19. Chechel, OM 2023, 'Zabezpechennia prodovolchoi bezpeky derzhavy v umovakh voiennoho stanu v konteksti vykonannia punktu 5 Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro stan zabezpechennia prodovolchoi bezpeky" (Ensuring food security of the state under martial law in the context of implementing paragraph 5 of the Decree of the President of Ukraine "On the state of food security")', *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference "Current Issues and Prospects for the Development of Scientific Research"* (November 19-20, 2023), Orléans, France, c. 572-578. Dostupno: <<https://www.researchgate.net/publication>>. [26 Berezhen 2025].
20. Chubenko, AH 2014, 'Teoretyko-pravovyi aspekt zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky (Theoretical and legal aspects of economic security)', *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, № 3, c. 88–101.
21. United Nations, 1985, December 17, *International economic security. Resolution 40/173 adopted at the 19th plenary meeting*. Available from : <<https://docs.un.org/en/A/RES/40/173>>. [26 March 2025].

Прорецензовано / Reviewed

14.05.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

29.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-6

УДК 351.86:321.64

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ПРОТИДІЇ ЕКСТРЕМІЗМУ В ПЕРІОД ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

О. О. Левчук

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах демократичних трансформацій екстремізм набуває нових форм і проявів, що становлять реальну загрозу політичній стабільності, безпеці та цілісності держави. Перехідні суспільства особливо вразливі до радикалізації через інституційну нестійкість, соціальну фрагментацію та зростання політичних конфліктів. Тому дослідження механізмів державної та громадської протидії екстремізму є актуальним і необхідним для зміцнення демократичних інститутів, попередження кризових явищ і забезпечення сталого розвитку.

Постановка проблеми. Проблематика протидії екстремізму полягає у визначенні оптимальної моделі взаємодії між державою та громадянським суспільством у сфері безпеки, формуванні ефективних превентивних стратегій і комплексних механізмів реагування на радикальні прояви. В умовах демократичного переходу виникає низка викликів, пов'язаних з одночасною потребою гарантувати права і свободи громадян та захищати суспільство від екстремістських ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі представлено широкий спектр підходів до визначення сутності екстремізму, аналізу причин радикалізації та механізмів протидії. Зокрема, дослідники А. Червоненко, Є. Харитонов,

В. Ільїн. акцентують на соціально-політичних факторах появи екстремістських рухів, ролі державних інститутів у забезпеченні безпеки, а також важливості розбудови громадянського суспільства як інструмента впливу на попередження радикальних тенденцій. Важливим для дослідження є також науковий доробок міжнародної спільноти, зокрема в статті проаналізовано роботи С. Харінгтона, М. Говарда, С. Лівіцького. Міжнародний досвід, демонструє ефективність комплексних моделей, що поєднують силові, інформаційні й превентивні заходи.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення ключових механізмів державної та громадської протидії екстремізму в період демократичних трансформацій, визначення їхньої ефективності та обґрунтування можливостей адаптації до умов сучасної України.

Виклад основного матеріалу. У статті здійснено аналіз природи й особливостей проявів екстремізму в перехідних суспільствах, розкрито основні джерела радикалізації населення та фактори, що сприяють її поширенню. Розглянуто інституційні механізми державної протидії, включно з правовими, силовими, інформаційними та організаційними заходами. Окрема увага приділяється ролі громадянського суспільства, зокрема громадських організацій, медіа, освітніх інституцій та волонтерських мереж у процесах попередження радикалізації. Проаналізовано міжнародні практики, які засвідчують ефективність інтегрованих підходів, що базуються на партнерстві державних і недержавних суб'єктів. Підкреслено необхідність збалансування між забезпеченням безпеки та дотриманням демократичних принципів.

Висновки. Запропонований аналіз дає змогу стверджувати, що ефективна протидія екстремізму в період демократичних трансформацій можлива лише за умови гармонійної взаємодії держави та громадянського суспільства. Поєднання силових, правових та превентивних заходів, удосконалення механізмів комунікації, підвищення політичної культури й рівня довіри між владою та громадянами є ключовими факторами зміцнення демократичного порядку. Розбудова стійкої системи протидії екстремізму виступає необхідною умовою стабільності та захисту демократичних інституцій.

Ключові слова: екстремізм, демократичний транзит, політична стабільність, громадянське суспільство, радикалізація, політичний механізм, демократія, безпека.

MECHANISMS OF STATE AND CIVIL COUNTERACTION TO EXTREMISM DURING DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS

Oleksandr Levchuk

Abstract.

Relevance of the research. In the current context of democratic transformations, extremism is acquiring new forms and manifestations that pose a real threat to political stability, security, and the integrity of the state. Transitional societies are particularly vulnerable to radicalization due to institutional instability, social fragmentation, and increasing political conflict. Therefore, studying the mechanisms of state and civic counteraction to extremism is both relevant and essential for strengthening democratic institutions, preventing crisis phenomena, and ensuring sustainable development.

Problem statement. The issue of countering extremism lies in determining the optimal model of interaction between the state and civil society in the field of security, as well as in developing effective preventive strategies and comprehensive mechanisms for responding to radical manifestations. During a democratic transition, a number of challenges arise related to the simultaneous need to guarantee citizens' rights and freedoms while protecting society from extremist risks.

Analysis of recent research and publications. In the scientific discourse, a wide range of approaches has been presented for defining the essence of extremism, analyzing the causes of radicalization, and examining counteraction mechanisms. In particular, researchers such as A. Chervonenko, E. Kharitonov, and V. Ilyin emphasize the socio-political factors behind the emergence of extremist movements, the role of state institutions in ensuring security, and the importance of developing civil society as a tool for preventing radical trends. The scholarly contributions of the international community are also significant; for example, the works of S. Huntington, M. Howard, and S. Levitsky are analyzed in the study. International experience demonstrates the effectiveness of comprehensive models that combine coercive, informational,

and preventive measures.

Research task. *The aim of the study is to identify the key mechanisms of state and civil society counteraction to extremism during periods of democratic transformation, assess their effectiveness, and substantiate the possibilities for adapting them to the current conditions in Ukraine.*

Main material presentation. *The article analyzes the nature and characteristics of extremism in transitional societies, highlighting the main sources of population radicalization and the factors contributing to its spread. It examines institutional mechanisms of state counteraction, including legal, coercive, informational, and organizational measures. Particular attention is given to the role of civil society, including non-governmental organizations, media, educational institutions, and volunteer networks, in processes aimed at preventing radicalization. International practices are analyzed, demonstrating the effectiveness of integrated approaches based on partnerships between state and non-state actors. The study emphasizes the need to balance security provision with adherence to democratic principles.*

Conclusions. *The proposed analysis allows us to assert that effective counteraction to extremism during periods of democratic transformation is possible only through harmonious interaction between the state and civil society. The combination of coercive, legal, and preventive measures, the improvement of communication mechanisms, and the enhancement of political culture and trust between authorities and citizens are key factors in strengthening the democratic order. Building a resilient system for countering extremism is a necessary condition for ensuring stability and protecting democratic institutions.*

Keywords: *extremism, democratic transition, political stability, civil society, radicalization, political mechanism, democracy, security.*

Актуальність теми та постановка проблеми. Проблема екстремізму є однією з найбільш гострих у сучасному світі. Вона безпосередньо пов'язана з кризами ідентичності, соціальною нерівністю, політичною нестабільністю й ослабленням традиційних інститутів демократії. Особливої актуальності ця тема набуває у державах, які проходять через етап демократичного транзиту. Саме в таких країнах, де процеси лібералізації та реформ супроводжуються соціальними потрясіннями, створюється сприятливе середовище для поширення екстремістських ідей.

Україна, як держава з перехідним типом політичної системи, стикається з цілим комплексом внутрішніх і зовнішніх викликів, які сприяють радикалізації суспільства. До таких факторів належать воєнний конфлікт, економічні труднощі, недовіра до інститутів влади, інформаційні маніпуляції, зростання суспільної поляризації. Протидія цим явищам вимагає не лише політичних рішень, а й глибокого осмислення демократичних принципів і пошуку нових форм взаємодії між державою та громадянським суспільством.

Метою статті є визначення теоретичних і практичних засад формування механізмів протидії екстремізму в період демократичних трансформацій. Завданнями дослідження є аналіз природи екстремізму, розкриття сутності політичних механізмів його подолання, вивчення міжнародного досвіду та визначення напрямів вдосконалення української моделі протидії.

Методологічною основою є системний і порівняльно-політологічний підхід, що дозволяє дослідити екстремізм як результат комплексної взаємодії політичних, соціальних та інформаційних факторів. Застосовано структурно-функціональний аналіз, метод порівняння, історико-політичний і контент-аналіз офіційних документів і наукових джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем екстремізму на перетині безпеки та демократичних трансформацій спираються на дві взаємопов'язані академічні традиції: перша пов'язана з теоріями демократичного переходу і консолідації (класичні праці С. Хантінгтона, Дж. Лінза, А. Степен та інші), які формують розуміння політичних умов, сприятливих або ризикових для радикалізації; та друга – дослідження політичної поведінки, громадянського

суспільства й соціальних рухів (Р. Путман, С. Тероу, П. Норіс), що пояснюють механізми консолідації суспільства, формування соціальних об'єднань та формувань. Ця наукова ретроспектива забезпечує широку теоретичну рамку, в якій розглядаються джерела і вектори екстремізму під час переходу до демократії.

Класичні роботи з переходу до демократичного суспільства й консолідації суспільства дають теоретичну основу для розуміння того, чому періоди демократичних змін супроводжуються політичною нестабільністю і загрозами радикалізації. Сучасні праці (С. Левіцький, Д. Зіблет, Л. Вей, Т. Снайдер) доповнюють цю картину аналізом гібридних режимів, конкурентної авторитарності та зовнішніх дезінформаційних впливів, що має пряме відношення до вивчення способів протидії екстремізму в умовах існування перехідного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Теоретичні засади дослідження екстремізму

У сучасній політичній науці екстремізм розглядається як складне й багатовимірне явище, яке може мати ідеологічний, соціальний, релігійний, етнічний та політичний характер. Його головною ознакою є прагнення досягти мети шляхом заперечення демократичних процедур і використання насильства. Екстремізм проявляється не лише у вигляді терористичних актів, а й у поширенні ідеологій ненависті, дискримінації, мови ворожнечі, нетерпимості до "інших" [2, с. 38].

У країнах, що переживають демократичний транзит, екстремізм часто стає реакцією на кризу легітимності нових інститутів влади. Зміна політичного режиму, руйнування старих соціальних структур і поява нових еліт формують ґрунт для протестних рухів. Невдоволення результатами реформ може перетворитися на радикальні настрої, які підривають основи політичного порядку [3, с. 45].

У контексті українського досвіду слід підкреслити, що поширення екстремістських тенденцій часто має не лише внутрішні, а й зовнішні причини. Гібридні інформаційні впливи, пропаганда, використання соціальних мереж як інструментів маніпуляції стали важливими чинниками радикалізації. Інформаційний простір перетворився на арену боротьби за цінності, де демократичні та антидемократичні ідеї зіштовхуються у прямому конфлікті [4, с. 62].

Питання протидії екстремізму в умовах демократичного розвитку полягає не лише у нейтралізації загроз, а й у формуванні умов, за яких радикальні ідеї втрачають привабливість. Це можливо лише тоді, коли суспільство має реальні механізми участі у прийнятті рішень, коли громадяни відчують довіру до влади та соціальну справедливість [5, с. 67].

2. Політичні та правові основи протидії екстремізму

Ефективна політика протидії екстремізму передбачає створення комплексної правової та інституційної системи, що гарантує баланс між безпекою і свободою. Законодавче визначення екстремізму має бути достатньо точним, щоб запобігти його використанню для політичних цілей. В Україні чинне законодавство передбачає відповідальність за злочини, пов'язані з розпалюванням ворожнечі (статті 110, 161, 258 Кримінального кодексу), однак відсутність чіткої дефініції поняття "екстремізм" створює правову невизначеність [6, с. 74].

Правова база має включати не лише норми кримінального права, а й адміністративні, інформаційні та освітні механізми. Важливим напрямом є розроблення державних програм запобігання радикалізації, удосконалення міжвідомчої координації та посилення ролі органів місцевого самоврядування у реалізації профілактичних заходів [7, с. 81].

3. Міжнародний досвід протидії екстремізму

У більшості європейських країн протидія екстремізму є невід'ємною складовою державної політики безпеки. Досвід провідних демократій світу показує, що найефективнішими є ті моделі, які поєднують каральні, профілактичні та

освітньо-просвітницькі інструменти.

У Німеччині протидія екстремізму спирається на концепцію “бойової демократії” (*wehrhafte Demokratie*), відповідно до якої держава має право обмежувати діяльність організацій, що підривають конституційний лад. Федеральне відомство з охорони Конституції веде системний моніторинг екстремістських рухів, а судові органи можуть забороняти партії чи об’єднання, які пропагують расизм, насильство чи антидемократичні ідеї [8, с. 90].

Разом із тим, німецька модель не обмежується силовими засобами. Програми “Demokratie leben!” та “Zusammenhalt durch Teilhabe” спрямовані на розвиток громадянської освіти, підтримку місцевих ініціатив і формування толерантності серед молоді. Особлива увага приділяється вихованню критичного мислення, запобіганню дискримінації та соціальному відчуженню, які часто стають джерелом радикалізації [9, с. 102].

Французький досвід демонструє іншу модель — жорстку централізовану політику держави з високим рівнем контролю за діяльністю релігійних та політичних організацій. Франція має один із найрозвиненіших комплексів правових актів, спрямованих на запобігання пропаганді насильства, расизму й антисемітизму. Законодавство дозволяє забороняти діяльність груп, які відкрито пропагують ненависть чи дискримінацію, навіть без прямих доказів терористичної діяльності [10, с. 108].

Водночас у Франції діє система державних і муніципальних програм, що сприяють соціальній інтеграції іммігрантів і молоді з маргіналізованих спільнот. Особлива увага приділяється культурній адаптації, мовній освіті, підготовці релігійних діячів, які б сповідували демократичні цінності. Такі підходи поєднують безпекову складову з гуманістичними принципами соціальної держави [11, с. 121].

Скандинавські країни, зокрема Швеція, Норвегія та Данія, розвинули концепцію “інклюзивної безпеки”, що базується на партнерстві державних структур і місцевих громад. Тут особливе значення має профілактична робота на місцях: місцеві ради, школи, поліція й соціальні служби спільно ідентифікують осіб, схильних до радикалізації, та надають їм психологічну підтримку. Перевагою цієї моделі є запобігання екстремізму через діалог, освіту й соціальну інтеграцію [12, с. 139].

Міжнародні організації — Рада Європи, ОБСЄ, Європейський Союз — розробили стандарти протидії екстремізму, які наголошують на необхідності поєднання безпекових і гуманітарних підходів. Вони підтримують держави у створенні національних стратегій боротьби з радикалізацією, надають технічну допомогу та експертну оцінку реформам у сфері безпеки [13, с. 155].

4. Українська модель протидії екстремізму: проблеми та перспективи

Україна має власний досвід боротьби з екстремізмом, який формується під впливом внутрішніх і зовнішніх загроз. Основою правового регулювання є Конституція України, Кримінальний кодекс, Закон “Про національну безпеку України” та міжнародні зобов’язання держави. Однак нормативна база залишається фрагментарною: відсутнє чітке визначення поняття “екстремізм”, що створює можливість його політичного тлумачення [14, с. 166].

Наявні державні програми мають переважно декларативний характер і не передбачають дієвих механізмів координації. Наприклад, “Концепція боротьби з тероризмом” 2013 року не охоплює повний спектр проблем радикалізації та не враховує нові виклики, пов’язані з інформаційною агресією й цифровими технологіями [15, с. 173]. Тому доцільно розробити окрему **Національну стратегію протидії екстремізму**, яка передбачала б участь усіх ключових суб’єктів — органів державної влади, місцевого самоврядування, освітніх і релігійних

установ, громадських об'єднань і ЗМІ [16, с. 180].

Ефективна протидія екстремізму можлива лише за умови налагодження системи партнерства між державою та громадянським суспільством. Громадські організації в Україні вже сьогодні реалізують низку ініціатив, спрямованих на моніторинг проявів мови ворожнечі, просвітницьку діяльність, підвищення медіаграмотності. Однак ці зусилля залишаються малокоординованими та потребують державної підтримки [17, с. 192].

Не менш важливим завданням є забезпечення демократичного контролю над діяльністю правоохоронних органів. Система протидії екстремізму повинна бути прозорою, підзвітною й такою, що виключає можливість зловживань. Для цього необхідно передбачити участь правозахисних інституцій у моніторингу реалізації програм безпеки [18, с. 205].

5. Інституційні та освітні механізми протидії екстремізму

Ефективна протидія екстремізму неможлива без створення розгалуженої системи інституцій, які б координували діяльність державних органів, наукових установ і громадських організацій. Такий механізм має включати не лише силові структури, а й інституції, що формують політичну культуру, правосвідомість і соціальну відповідальність громадян [19, с. 211].

Необхідно створити постійно діючий **координаційний центр протидії екстремізму**, який би здійснював аналіз ситуації, прогнозування тенденцій радикалізації, узгоджував діяльність міжвідомчих структур і координував профілактичні програми. Його завданням має бути не лише реагування на конкретні прояви насильства, а й запобігання поширенню ідеологій ненависті.

Важливою складовою системи протидії є **освіта**. Саме через систему освіти можна впливати на ціннісні орієнтири молоді, формувати толерантність і навички критичного мислення. У багатьох країнах громадянська освіта стала обов'язковим елементом навчальних програм, що сприяє формуванню культури демократії й прав людини [20, с. 223].

В Україні подібні програми лише починають розвиватися. Необхідно інтегрувати курси з питань громадянської освіти, міжкультурної комунікації, медіаграмотності у шкільні та університетські програми. Важливим є навчання педагогів, які зможуть працювати з молоддю у напрямі запобігання радикалізації, особливо в регіонах, що зазнали впливу збройного конфлікту [21, с. 229].

Освітня політика має доповнюватися розвитком наукових досліджень у сфері вивчення екстремізму. Потрібно створити спеціалізовані аналітичні центри, які б здійснювали моніторинг соціальних процесів, вивчали причини радикалізації та розробляли науково обґрунтовані рекомендації для державних структур [22, с. 240].

Однією з найскладніших проблем сучасної боротьби з екстремізмом є протидія його поширенню в інформаційному просторі. Соціальні мережі, відеоплатформи та месенджери стали середовищем для вербування нових прихильників радикальних рухів. Особливо небезпечними є випадки, коли екстремістські ідеї поширюються під виглядом патріотичних або антисистемних гасел [23, с. 247].

Для України, що перебуває в умовах війни та інформаційної агресії, питання інформаційної безпеки набуває стратегічного значення. Протидія екстремізму має бути інтегрована у загальну стратегію інформаційної безпеки держави. Необхідно створити ефективну систему виявлення й блокування ворожого контенту, водночас дотримуючись принципів свободи слова та відкритості [24, с. 253].

Важливо розвивати співпрацю між державними структурами, приватними ІТ-компаніями й громадськими ініціативами, що займаються моніторингом дезінформації. Досвід країн Балтії демонструє ефективність створення міжсекторальних мереж для протидії пропаганді та мові ненависті. Подібна

практика може бути запроваджена й в Україні, з урахуванням національного законодавства та рекомендацій ЄС [25, с. 261].

Окрім технічних рішень, велике значення має **інформаційна просвіта населення**. Формування навичок критичного сприйняття медіа-контенту дозволяє знизити вплив маніпуляцій і фейкових новин. Потрібно впроваджувати державні програми з медіаграмотності для школярів, студентів і працівників державних органів [26, с. 268].

6. Роль громадянського суспільства

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у забезпеченні демократичного контролю над діяльністю органів влади й у протидії екстремізму. Його функції полягають у:

- моніторингу діяльності політичних партій і громадських об'єднань на предмет поширення мови ворожнечі;
- участі в просвітницьких і толерантних ініціативах;
- організації діалогу між різними соціальними групами;
- участі у створенні рекомендацій для законодавчих органів [27, с. 274].

Українські громадські організації — “Центр громадянських свобод”, “Детектор медіа”, “Інститут масової інформації” — активно працюють у напрямі моніторингу мови ворожнечі, протидії дезінформації та поширення демократичних цінностей. Проте ефективність цих ініціатив значною мірою залежить від підтримки держави та міжнародних партнерів [28, с. 280].

Важливо створити механізми партнерства між органами влади та неурядовими структурами, які дозволять оперативно реагувати на виклики радикалізації. Розвиток таких інструментів, як громадські ради при державних установах, платформи діалогу між поліцією і населенням (*community policing*), сприяє підвищенню довіри та зменшенню рівня конфліктності в суспільстві [29, с. 286].

Попри наявність стратегічних документів і численних ініціатив, українська система протидії екстремізму стикається з низкою труднощів. Серед головних — низький рівень координації між державними структурами, відсутність єдиної системи збору та аналізу інформації про радикальні рухи, недостатнє фінансування профілактичних програм.

Крім того, спостерігається ризик політичного використання антиекстремістських заходів. У перехідних суспільствах влада іноді схильна застосовувати термін “екстремізм” для маркування опозиційних або критичних сил, що підриває довіру громадян і послаблює легітимність державних дій [30, с. 291]. Тому вкрай важливо забезпечити демократичний контроль і прозорість процесів ухвалення рішень у сфері безпеки.

Також суттєвою проблемою є кадровий дефіцит — брак фахівців, здатних працювати на перетині політичних, правових, соціологічних та комунікаційних дисциплін. Підготовка експертів із питань радикалізації, інформаційної безпеки, громадянської освіти має стати пріоритетом для освітніх програм університетів [31, с. 298].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Подальший розвиток політики протидії екстремізму в Україні має ґрунтуватися на таких засадах:

1. **Системність і міжвідомча координація.** Необхідно розробити Національну стратегію протидії екстремізму з чітким визначенням відповідальності суб'єктів.

2. **Превентивний підхід.** Пріоритет слід надавати не покаранню, а профілактиці — освіті, медіаграмотності, соціальній інтеграції.

3. Співпраця держави й громадянського суспільства. Без залучення неурядових організацій, журналістських об'єднань і правозахисників антиекстремістська політика не може бути ефективною.

4. Інтеграція до європейських стандартів. Україна повинна адаптувати свої програми до практик ЄС і Ради Європи, дотримуючись принципу поваги до прав людини.

5. Інформаційна безпека. Потрібно розвивати механізми протидії пропаганді та кіберзагрозам, не обмежуючи свободу слова [32–35].

Лише поєднання цих компонентів створить цілісну й ефективну модель, здатну протидіяти радикальним викликам і водночас зміцнювати демократичний устрій держави.

Формування дієвих державних і громадських механізмів протидії екстремізму є необхідною умовою демократичного розвитку України. Успішна стратегія має поєднувати силові, правові, інформаційні та освітні заходи, забезпечуючи рівновагу між безпекою й громадянськими свободами.

Міжнародний досвід засвідчує, що найрезультативнішими є системи, які базуються на профілактиці, залученні громадян і відкритості влади. Для України важливо адаптувати ці практики, створити стійку інституційну модель і розвивати культуру діалогу в суспільстві.

Боротьба з екстремізмом не може обмежуватися силовими методами — вона передбачає зміцнення довіри між владою і громадянами, виховання відповідальності, підвищення рівня політичної культури. Лише за таких умов можна забезпечити не тільки безпеку, а й утвердження демократичних цінностей, що становлять фундамент сучасної європейської України.

Список використаних джерел

1. Відомості Верховної Ради України 2001, *Кримінальний кодекс України*, №25-26.
2. Ільїн, ВІ 2019, *Політична радикалізація в умовах трансформації демократій*, Київ : НАДУ, 120 с.
3. *Концепція боротьби з тероризмом в Україні* 2013. Схвалено Указом Президента України від 25 квітня 2013 року № 230/2013. Доступно : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230/2013#Text>> [15 Серпень 2025].
4. Харитонов, ЄО 2021, *Політика безпеки в умовах гібридних загроз*, Київ : Юрінком Інтер, 160 с.
5. Червоненко, А 2022, *Освіта як інструмент формування демократичних цінностей*, Львів : Центр освітніх ініціатив.
6. Acemoglu, D & Robinson, JA 2006, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge : Cambridge University Press.
7. Berman, S 2006, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge : Cambridge University Press.
8. della Porta, D & Diani, M 2006, *Social Movements: An Introduction*, Malden, MA : Blackwell Publishing.
9. Delmas-Marty, M 2018, *Order and Disorder in the 21st Century*, Paris : La Documentation Française.
10. Diamond, L 1999, *Developing Democracy: Toward Consolidation*, Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press.
11. FATF Recommendations 2022, *Financial Action Task Force*. Available from : <www.fatf-gafi.org> [27 August 2025].
12. Fukuyama, F 1992, *The End of History and the Last Man*, New York : Free Press.
13. Hall, PA & Soskice, D 2001, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford : Oxford University Press.
14. Howard, ME 2003, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge : Cambridge University Press.
15. Huntington, SP 1991, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman : University of Oklahoma Press.

16. Inglehart, RF & Welzel, C 2005, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge : Cambridge University Press.
17. Levitsky, S & Ziblatt, D 2018, *How Democracies Die*, New York : Crown.
18. Lijphart, A 1999, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven, CT : Yale University Press.
19. Linz, JJ & Stepan, A 1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press.
20. McFaul, M 2001, *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*, Ithaca, NY : Cornell University Press.
21. Nordic Council of Ministers 2021, *Radicalisation in the Nordic Context*, Copenhagen.
22. Norris, P 2002, *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*, Cambridge : Cambridge University Press.
23. O'Donnell, GA 1994, 'Delegative Democracy', *Journal of Democracy*, 5(1), pp. 55-69.
24. OSCE/ODIHR 2020, *Freedom of Expression and Combating Extremism*, Warsaw.
25. Putnam, RD 1993, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ : Princeton University Press.
26. Rueschemeyer, D, Huber, E & Stephens, JD 1992, *Capitalist Development and Democracy*, Chicago : University of Chicago Press.
27. Schmitter, PC & Karl, TL 1991, 'What Democracy Is... and Is Not', *Journal of Democracy*, 2 (3), c. 75-88.
28. Skocpol, T 1992, *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*, Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press.
29. Snyder, T 2018, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, New York : Tim Duggan Books.
30. Stepan, A, Linz, JJ & Yadav, Y 2011, *Democracy and Diversity: India and the American Experience*, Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press.
31. Tarrow, S 1994, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge : Cambridge University Press.
32. Tilly, C 1990, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Cambridge, MA : Blackwell.
33. Tilly, C & Tarrow, S 2007, *Contentious Politics*, Boulder, CO : Paradigm Publishers.
34. Verfassungsschutzbericht 2022, *Bundesministerium des Innern und für Heimat*, Berlin.
35. Way, LA 2007, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Post-Cold War*, Cambridge : Cambridge University Press.

References:

1. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy 2001, *Kryminalnyi kodeks Ukrainy (Criminal Code of Ukraine)*, №25-26.
2. Ilin, VI 2019, *Politychna radykalizatsiia v umovakh transformatsii demokratii (Political Radicalization in the Context of Democratic Transformation)*, Kyiv : NADU, 120 s.
3. *Kontseptsiiia borotby z teroryzmom v Ukraini (Concept of Combating Terrorism in Ukraine)* 2013, Skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 kvitnia 2013 roku № 230/2013. Dostupno : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230/2013#Text>> [15 Serpen 2025].
4. Kharytonov, YeO 2021, *Polityka bezpeky v umovakh hibrydnykh zahroz (Security Policy in the Context of Hybrid Threats)*, Kyiv : Yurinkom Inter, 160 s.
5. Chervonenko, A 2022, *Osvita yak instrument formuvannia demokratychnykh tsinnosti (Education as a Tool for Shaping Democratic Values)*, Lviv : Tsentri osvitynikh initsiatyv.
6. Acemoglu, D & Robinson, JA 2006, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge : Cambridge University Press.
7. Berman, S 2006, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge : Cambridge University Press.
8. della Porta, D & Diani, M 2006, *Social Movements: An Introduction*, Malden, MA : Blackwell Publishing.
9. Delmas-Marty, M 2018, *Order and Disorder in the 21st Century*, Paris : La Documentation Française.
10. Diamond, L 1999, *Developing Democracy: Toward Consolidation*, Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press.

11. FATF Recommendations 2022, *Financial Action Task Force*. Available from : <www.fatf-gafi.org> [27 August 2025].
12. Fukuyama, F 1992, *The End of History and the Last Man*, New York : Free Press.
13. Hall, PA & Soskice, D 2001, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford : Oxford University Press.
14. Howard, ME 2003, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge : Cambridge University Press,.
15. Huntington, SP 1991, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman : University of Oklahoma Press.
16. Inglehart, RF & Welzel, C 2005, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge : Cambridge University Press.
17. Levitsky, S & Ziblatt, D 2018, *How Democracies Die*, New York : Crown.
18. Lijphart, A 1999, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven, CT : Yale University Press.
19. Linz, JJ & Stepan, A 1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press.
20. McFaul, M 2001, *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*, Ithaca, NY : Cornell University Press.
21. Nordic Council of Ministers 2021, *Radicalisation in the Nordic Context*, Copenhagen.
22. Norris, P 2002, *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*, Cambridge : Cambridge University Press.
23. O'Donnell, GA 1994, 'Delegative Democracy', *Journal of Democracy*, 5(1), pp. 55-69.
24. OSCE/ODIHR 2020, *Freedom of Expression and Combating Extremism*, Warsaw.
25. Putnam, RD 1993, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ : Princeton University Press.
26. Rueschemeyer, D, Huber, E & Stephens, JD 1992, *Capitalist Development and Democracy*, Chicago : University of Chicago Press.
27. Schmitter, PC & Karl, TL 1991, 'What Democracy Is... and Is Not', *Journal of Democracy*, 2 (3), c. 75-88.
28. Skocpol, T 1992, *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*, Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press.
29. Snyder, T 2018, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, New York : Tim Duggan Books.
30. Stepan, A, Linz, JJ & Yadav, Y 2011, *Democracy and Diversity: India and the American Experience*, Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press.
31. Tarrow, S 1994, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge : Cambridge University Press.
32. Tilly, C 1990, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Cambridge, MA : Blackwell.
33. Tilly, C & Tarrow, S 2007, *Contentious Politics*, Boulder, CO : Paradigm Publishers.
34. Verfassungsschutzbericht 2022, *Bundesministerium des Innern und für Heimat*, Berlin.
35. Way, LA 2007, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Post-Cold War*, Cambridge : Cambridge University Press.

Прорецензовано / Reviewed

9.09.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

25.09.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-7

УДК 37.013:001.895:004.9

ВІД УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ХРАМУ ЗНАНЬ ДО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК МЕРЕЖЕВОГО ЦЕНТРУ ІННОВАЦІЙ

І. М. Кивлюк

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Традиційне розуміння університету як “храму знань”, що уособлює духовно-гуманістичні цінності, академічну автономію та класичну модель освіти, поступово змінюється. Університет переходить до нового типу функціонування — мережевого центру інновацій, де знання не лише передаються, а й активно творяться у взаємодії з цифровими платформами, бізнесом, технологічними кластерами та глобальними науковими спільнотами.

Актуальність теми зумовлена тим, що освіта та наука стають ключовими чинниками розвитку суспільства знань, а університет — центральним елементом цієї системи. Проте його класична парадигма, заснована на лекційно-аудиторній моделі, дедалі менше відповідає викликам цифрової епохи. Виникає потреба у філософському переосмисленні місії університету як інтелектуального, соціального та інноваційного вузла мережевого суспільства, що забезпечує сталий розвиток, продукує креативний капітал і формує нові етичні орієнтири.

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства знання перестає бути виключно цінністю, що зберігається, і стає ресурсом інноваційного розвитку, який постійно генерується, оновлюється і поширюється в мережевих взаємодіях між університетом, бізнесом, державою та суспільством.

Виникає потреба у філософському осмисленні того, як змінюється місія університету — від осередку духовно-інтелектуальної еліти до багатофункціонального інноваційного хабу, що поєднує наукові дослідження, підприємництво та суспільну комунікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у розвиток університетської ідеї зробив Генрі Ньюман, який виступав апологетом університету насамперед як навчальної інституції. Осмислити місію університету, його специфіку та призначення у XX столітті намагалися такі провідні філософи — зокрема, Хосе Ортега-і-Гассет, Карл Ясперс, Ганс-Георг Гадамер, Ярослав Пелікан. Вагомий внесок у дослідження проблем розвитку сучасного університету зробили такі українські науковці, як В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, О. Є. Гомілко, Л. С. Горбунова, В. В. Зінченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, Л. М. Панченко, С. В. Пролеєв, З. Ф. Самчук, О. М. Слюсаренко, І. В. Степаненко, Ж. В. Таланова.

Постановка завдання. Здійснити комплексний філософсько-освітній аналіз трансформації соціальної ролі університету — від класичної моделі “храму знань” до сучасної парадигми університету як мережевого центру інновацій.

Виклад основного матеріалу. Здійснено історичний аналіз еволюції університетської моделі — від Болонського університету, який став символом європейської освітньої традиції Середньовіччя, до університету сучасності, що функціонує як інтегрований елемент глобальної інноваційної мережі. Простежено, як університет поступово переходив від ролі хранителя класичних знань і духовних цінностей до статусу активного суб'єкта науково-технологічного розвитку та соціальних перетворень.

Висновок. Трансформація університету від “храму знань” до “мережевого центру інновацій” відображає глибокі зміни в культурній, соціальній та технологічній структурах сучасного суспільства. Якщо класичний університет уособлював традиції академічної автономії, духовності й збереження знань, то сучасний — функціонує як динамічний комунікативний вузол, інтегрований у глобальні мережі науки, бізнесу та цифрових технологій.

Сьогодні університет виступає не лише осередком освіти й досліджень, а й каталізатором інновацій, рушієм соціально-економічного розвитку, простором співпраці та міждисциплінарного діалогу. Водночас він має зберігати свою гуманістичну місію — виховання критичного мислення, формування етичної відповідальності та культурної ідентичності.

Ключові слова: університет; храм знань; інновації; мережеве суспільство; цифровізація; освітня еволюція; наука; знання; глобалізація.

FROM THE UNIVERSITY AS A TEMPLE OF KNOWLEDGE TO THE UNIVERSITY AS A NETWORKED CENTER OF INNOVATION

Ihor Kyvliuk

Abstract.

Relevance of the research. *The traditional understanding of the university as a “temple of knowledge”, embodying spiritual and humanistic values, academic autonomy and the classical model of education, is gradually changing. The university is moving to a new type of functioning - a network center of innovation, where knowledge is not only transmitted, but also actively created in interaction with digital platforms, business, technological clusters and global scientific communities.*

The relevance of the topic is due to the fact that education and science are becoming key factors in the development of a knowledge society, and the university is a central element of this system. However, its classical paradigm, based on the lecture-auditorium model, is increasingly less responsive to the challenges of the digital age. There is a need for a philosophical rethinking of the mission of the university as an intellectual, social and innovative node of a network society, which ensures sustainable development, produces creative capital and forms new ethical guidelines.

Problem statement. *In the conditions of the information society, knowledge ceases to be exclusively a value that is stored and becomes a resource of innovative development, which is constantly generated, updated and distributed in network interactions between the university, business, state and society.*

There is a need for a philosophical understanding of how the mission of the university is changing - from a center of the spiritual and intellectual elite to a multifunctional innovation hub that combines scientific research, entrepreneurship and public communication.

Analysis of recent research and publications. *An important contribution to the development of the university idea was made by Henry Newman, who was an apologist for the university primarily as an educational institution. Leading philosophers in the 20th century tried to understand the mission of the university, its specifics and purpose - in particular, José Ortega y Gasset, Karl Jaspers, Hans-Georg Gadamer, Yaroslav Pelikan. A significant contribution to the study of the problems of the development of the modern university was made by such Ukrainian scientists as V. G. Kremen, V. P. Andrushchenko, M. I. Boychenko, O. E. Gomilko, L. S. Gorbunova, V. V. Zinchenko, S. A. Kalashnikova, V. I. Lugovyi, L. M. Panchenko, S. V. Proleev, Z. F. Samchuk, O. M. Slyusarenko, I. V. Stepanenko, Zh. V. Talanova.*

Research task. *To perform a comprehensive philosophical and educational analysis of the transformation of the social role of the university — from the classical model of the “temple of knowledge” to the modern paradigm of the university as a network center of innovation.*

Main material presentation. *A historical analysis of the evolution of the university model has been carried out - from the University of Bologna, which became a symbol of the European educational tradition of the Middle Ages, to the university of today, which functions as an integrated element of the global innovation network. It has been traced how the university gradually transitioned from the role of the custodian of classical knowledge and spiritual values to the status of an active subject of scientific and technological development and social transformations.*

Conclusions. *The transformation of the university from a “temple of knowledge” to a “network center of innovation” reflects profound changes in the cultural, social and technological structures of modern society. If the classical university embodied the traditions of academic autonomy, spirituality and the preservation of knowledge, then the modern one functions as a dynamic communicative hub integrated into global networks of science, business and digital technologies.*

Today, the university acts not only as a center of education and research, but also as a catalyst for innovation, a driver of socio-economic development, a space for cooperation and interdisciplinary dialogue. At the same time, it must maintain its humanistic mission - the upbringing of critical thinking, the formation of ethical responsibility and cultural identity.

Keywords: university; temple of knowledge; innovation; network society; digitalization; educational evolution; science; knowledge; globalization

Актуальність теми дослідження. Сучасна епоха цифровізації, глобалізації знань та інтелектуальної мобільності докорінно трансформує місію й соціальну роль університету. Традиційне розуміння університету як “храму знань”, що уособлює духовно-гуманістичні цінності, академічну автономію та класичну модель освіти, поступово змінюється. Університет переходить до нового типу функціонування — мережевого центру інновацій, де знання не лише передаються, а й активно творяться у взаємодії з цифровими платформами, бізнесом, технологічними кластерами та глобальними науковими спільнотами.

Актуальність теми зумовлена тим, що освіта та наука стають ключовими чинниками розвитку суспільства знань, а університет — центральним елементом цієї системи. Проте його класична парадигма, заснована на лекційно-аудиторній моделі, дедалі менше відповідає викликам цифрової епохи. Виникає потреба у філософському переосмисленні місії університету як інтелектуального, соціального та інноваційного вузла мережевого суспільства, що забезпечує сталий розвиток, продукує креативний капітал і формує нові етичні орієнтири.

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства знання перестає бути виключно цінністю, що зберігається, і стає ресурсом інноваційного розвитку, який постійно генерується, оновлюється і поширюється в мережевих взаємодіях між університетом, бізнесом, державою та суспільством.

Виникає потреба у філософському осмисленні того, як змінюється місія університету — від осередку духовно-інтелектуальної еліти до багатофункціонального інноваційного хабу, що поєднує наукові дослідження, підприємництво та суспільну комунікацію. Зміна парадигми університету ставить питання про нову етику науки, нову філософію освіти, а також про відповідальність університету перед суспільством у добу штучного інтелекту, цифрових платформ і інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у подальший розвиток університетської ідеї зробив Генрі Ньюман, який виступав апологетом університету насамперед як навчальної інституції. Осмислити місію університету, його специфіку та призначення у XX столітті намагалися такі провідні філософи — зокрема, Хосе Ортега-і-Гассет, Карл Ясперс, Ганс-Георг Гадамер, Ярослав Пелікан. Вагомий внесок у дослідження проблем розвитку сучасного університету зробили такі українські науковці, як В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, О. Є. Гомілко, Л. С. Горбунова, В. В. Зінченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, Л. М. Панченко, С. В. Пролеєв, З. Ф. Самчук, О. М. Слюсаренко, І. В. Степаненко, Ж. В. Таланова.

Постановка завдання. Здійснити комплексний філософсько-освітній аналіз трансформації соціальної ролі університету — від класичної моделі “храму знань” до сучасної парадигми університету як мережевого центру інновацій — та виокремити теоретико-методологічні положення й практичні рекомендації для адаптації вищих навчальних закладів до вимог цифрової доби.

Виклад основного матеріалу. Девіз “Alma mater studiorum” (“шляхетна мати навчання”) характеризує діяльність найстарішого у світі Болонського університету, заснованого, згідно з офіційною версією, у 1088 році. У XXI столітті ця інституція, яку Бйорн Вітрок та Шелдон Розблатт визначили як “найстарішу після католицької церкви інституцію західного світу з безперервною історією” [7, с. 1],

відзначає своє тисячоліття. Феномен сталості університету є винятковим, оскільки, на думку Вальтера Рюєга, він є “єдиною європейською інституцією, яка зберегла власні фундаментальні складові, а також базову соціальну роль та функції впродовж усього історичного розвитку” [5, с. 19]. Відтак, університет розглядається як атрибут європейської цивілізації, що втілює її базові онтологічні, гносеологічні та аксіологічні принципи.

Незважаючи на цю безпрецедентну інституційну спадкоємність, що апелює до сутності європейської цивілізації, виникає необхідність осмислення трансформацій, яких зазнав університет, наближаючись до міленіуму власної історії. Поява перших університетів в Італії та Франції ініціювала кардинальні зміни не лише культурного й інтелектуального, але й політичного, економічного, соціального та духовного ландшафту Європи. Бйорн Вітрок ідентифікує ці критично сконцентровані в часі зміни як “єкуменічний ренесанс” (*“ecumenical renaissance”*), наслідком якого стала інтелектуальна революція, що зумовила появу університетів “як особливого типу самоврядних корпорацій зі щонайменше частковою автономією від церкви” [9].

Офіційно першим європейським університетом вважається Болонський університет. Це першість має важливе символічне значення, адже передбачає, що саме тут, у певній міфічній точці, у згорнутому вигляді містяться подальші перипетії університетського розвитку або принаймні їх значна частина. Отже, високий статус знання, що існував протягом майже всього Середньовіччя, нарешті знаходить цілком адекватну соціальну інституцію. Проте сама дата — 1088 рік — як вважає Вальтер Рюєг, є дещо умовною: “Цю дату було визначено спеціальною комісією під керівництвом Джозуе Кардуччі як найбільш прийнятну для святкування грандіозного ювілею за участю королівської родини та ректорів університетів з усього світу. Мета цього святкування полягала в тому, щоб утвердити в свідомості італійців і людства той факт, що ще не повністю завершене об’єднання країни легітимізується та спирається на вісім століть традиції вільного викладання й дослідження в Болонському університеті, а також підкреслити національне й світове значення цієї традиції” [5, с. 4].

Формування університетів як самоврядних корпорацій професорів і студентів було тісно пов’язане з глибокими соціальними змінами в Європі. Джон Скотт пов’язує появу університетів з такими соціальними трансформаціями, як “відродження меркантилізму, зростання міського населення і середнього класу, а також бюрократизація суспільного життя” [8, с. 6].

Тетяна Жижко вважає, що передумовою виникнення вищих навчальних закладів у XII–XIII століттях став інтенсивний розвиток товарно-грошових відносин, урбанізація, піднесення ремісництва та торгівлі. Вона зазначає, що в “межах феодалізму зароджувалися ринкові відносини, створюючи умови для нових соціальних інститутів. Крім того, королівська влада була зацікавлена у підготовці кваліфікованих фахівців, особливо юристів, для зміцнення своїх політичних позицій та відстоювання державних інтересів” [1, с. 54–55].

Болонський університет став зразком для вищих навчальних закладів Південної Європи, оскільки його діяльність ґрунтувалася на студентському самоврядуванні. Натомість Паризький університет, що функціонував на засадах професорського самоврядування, слугував моделлю для університетів північних регіонів континенту. У процесі історичного розвитку виявилася вища життєздатність Паризької моделі університету. Як зазначають дослідники М. Поляков та В. Савчук, “певні моделі університету поступово сходять з історичної арени, тоді як інші, навпаки, чіткіше виокремлюються та розвивають свою діяльність. Серед моделей, що не витримали випробування часом, — Болонська модель університету. В умовах посилення втручання держави та церкви вона поступово зникає” [2, с. 60].

Подібне “повернення до витоків”, паралельно з процесами інтернаціоналізації

вищої освіти, слугує емпіричним підтвердженням універсальності університету як соціального інституту. Ця універсальність виявляється у його здатності до саморефлексії, адаптації та інституційного оновлення. Феномен відродження ідей підтверджує циклічність розвитку університетських моделей. Він відкриває методологічний простір для філософського осмислення подальших можливих інституційних “повернень” та трансформацій в нескінченному процесі історичного становлення університету.

У контексті пізнього Середньовіччя та доби Відродження основна місія університету полягала у трансляції знань. Цей процес мав характер передачі сталого корпусу знань від минулого до майбутнього, де професори виступали як ключові посередники та носії цієї традиції. У цій парадигмі онтологічного пріоритету минулого спостерігається беззаперечний онтологічний пріоритет минулого: знання розглядалося як фіксована й непорушна традиція. Відповідно, процес навчання набував характеру ініціації (прилучення) студента (потенційного адепта) до цієї усталеної традиційної матриці. Університети органічно успадкували інституційні традиції монастирських шкіл, які передували їм і були орієнтовані на вивчення основ християнського віровчення. На початкових етапах свого становлення університетське знання перейняло сакральний статус та аксіологічну вагу релігійного знання. Це підтверджує пряму спадковість між ранніми університетами та сакральними освітніми інституціями. Як зазначає Джон Скотт, організаційно середньовічні університети мали багато спільного із сучасними. Вони функціонували як легальні корпорації, що мали офіційне право присвоювати академічні ступені бакалавра, магістра та доктора. Отримання ступеня магістра мистецтв надавало випускникові право офіційно викладати.

До основних складових університетського життя того часу належали наявність навчальних програм, проведення іспитів та обряд посвячення у студенти, що формувало систему академічних традицій, зразки якої збереглися й у сучасній університетській культурі [8, с. 7]. Епоха пізнього Середньовіччя виявилася періодом інституційного становлення університету як ключового соціального інституту, що визначив інтелектуальний поступ європейської цивілізації.

Процес формування університетської моделі, що охоплює XI–XIII століття, хронологічно збігається з так званою другою хвилею “культурної кристалізації” в історії Європи (за концепцією Бйорна Віттрока [9]). Цей період характеризувався радикальним переосмисленням основоположних категорій. За аналогією з “осьовою добою” (VIII–II ст. до н. е.), яка, за К. Ясперсом [6], стала першою подібною “кристалізацією” та ознаменувала перехід від міфологічної свідомості до раціонального мислення, середньовічна епоха становлення університетів позначила перехід від міфу до логосу в освітній сфері. Цей перехід сприяв формуванню історії як особливої форми критичної рефлексії над минулим і як способу осмислення людського буття через систематизоване знання. Таким чином, університет виступив каталізатором раціоналізації європейського мислення.

У XV–XVI століттях університети постають у контексті своєрідного просторового виклику. Цей виклик був зумовлений просторовим сепаратизмом як з боку держав, що доволі швидко трансформувалися у національні, так і з боку теологічної академічної спільноти, незгода якої з тодішньою політикою Католицької церкви призвела до Реформації. Університет, який спочатку постає як інституція глобальної християнської ойкумени, поступово перетворюється на інституцію національного або вузько конфесійного характеру. Відбувається своєрідна “приватизація” університету — його підпорядкування та інтеграція у структури національної держави. Як зазначають українські дослідники Микола Поляков і Варфоломій Савчук, “більшість університетів у Німеччині цього періоду виникали внаслідок прагнення будь-якого, навіть незначного державного центру, створити

власну університетську освітню структуру, яка б підтримувала догмати церкви, що домінує на певній території, і водночас науково обґрунтовувала її пріоритет. Ідеал універсальності поступово поступається місцем ідеї національного самовизначення, що потребує інституційного закріплення у відповідних структурах. У цей період університет поступово втрачає статус *studium generale* — універсальної установи, дипломи якої були затверджені рішенням Папи і визнавалися в усіх країнах Європи” [2, с. 55–56]. Можливо, саме цей момент став однією з головних причин глибокої кризи в університетському житті.

Незважаючи на те, що у XVI столітті університети відігравали роль авангарду доленосних історичних подій, які радикально змінили історичну долю Європи та світу, у наступному, XVII столітті, вони суттєво втратили свій вплив у суспільстві. У XIX столітті, з завершенням промислового перевороту в більшості європейських країн, університети зазнають суттєвої трансформації, що знаменує перехід до якісно нового етапу їхнього розвитку. На відміну від доби “галантного століття”, вони поступово втрачають роль елітарних осередків інтелектуальної культури й перетворюються на інститути формування національних кадрів і наукової думки, покликані служити інтересам новопосталих націй. Університети починають виконувати функцію інтелектуального забезпечення державотворення, створюючи кадровий, науковий і культурний потенціал для зміцнення національної ідентичності, економічної конкурентоспроможності та політичної незалежності. Європейський континент поступово перетворюється на простір міждержавного суперництва, що призводить до націоналізації науки та освіти.

Кожна національна наука формує власну мовну й концептуальну традицію, оскільки мова стає головним інструментом культурної інтеграції та засобом консолідації нації. У цьому контексті особливого значення набувають гуманітарні дисципліни, передусім історія та історіософія, які покликані обґрунтувати тяглість національного розвитку й спадковість соціально-культурних досягнень попередніх поколінь. Методологія історії утверджується як одна з провідних академічних сфер, що забезпечує інтелектуальну легітимацію національної державності. Попри розвиток академічної мобільності, характерної для європейської науки XIX століття, вона мала обмежений і обережний характер, особливо в галузях прикладних і технічних знань. Водночас гуманітаристика виступала каналом міжнаціональної комунікації та засобом культурного впливу. Через освітні технології європейські держави — передусім Німеччина, Франція та Велика Британія — використовували університети як інструмент поширення власних національних ідеологій та утвердження культурної гегемонії у світі.

На початку XIX століття Вільгельм фон Гумбольдт заснував Берлінський університет. Ця установа була створена саме як пруська національна інституція з відповідним ідеологічним навантаженням. Гумбольдтівська модель мала на меті подолати консерватизм старих університетів, об'єднавши навчання та наукове, а також забезпечивши свободу викладання і навчання. Водночас, вона була орієнтована на підготовку кваліфікованої національної еліти для потреб Пруської держави. Класичний для епохи модерну характер моделі університету, розробленої Вільгельмом фон Гумбольдтом, підкреслює український дослідник Сергій Пролеєв. На його думку, “Гумбольдтівський університетський проект чітко окреслює сутність модерного, новоевропейського університету, який поєднує у собі подвійне покликання — забезпечення громадянської свободи та суспільного виховання, з одного боку, і раціонального наукового пізнання, з іншого” [3, с. 34].

Університет та його представники зробили суттєвий внесок у деструкцію середньовічного устрою. Саме університети виступили провідними центрами Реформаційного руху, тим самим сприяючи подальшому становленню національних держав у Європі. Однак ця “націоналізація” університетського життя призвела до

кризи системи університетської освіти та занепаду значної кількості університетів у XVII–XVIII століттях. У результаті, епоха Просвітництва та її грандіозні ідеї, що заклали основи сучасного раціоналізму, фактично розгорталася осторонь безпосереднього університетського життя, переважно у неформальних інтелектуальних колах та академіях.

Кінець XX — початок XXI століття позначився новим етапом — переходом до віртуальної освіти. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій дав змогу створювати віртуальні університети, які забезпечують дистанційне навчання незалежно від часу та місця перебування студентів. Відкритий університет Великої Британії став одним із перших прикладів успішної реалізації цієї моделі. Віртуальний університет розширює можливості доступу до освіти, сприяє академічній мобільності та формуванню навчальних спільнот нового типу. Жан Бодріяр у своїй праці “Паролі” зауважує: “Сьогодні ми спостерігаємо неприховане тяжіння людства до віртуального та пов’язаних із ним технологій. І якщо віртуальне дійсно означає зникнення реальності, то, мабуть, це є ще не до кінця усвідомленим, але доволі сміливим вибором самого людства: воно вирішило відтворити власну тілесність і власне буття в іншому, відмінному від попереднього світі. По суті, людство наважилося зникнути як біологічний рід, аби закарбувати себе в роді штучному — більш життєздатному та ефективному” [4, с. 31–32]. Далі філософ уточнює: “Поле віртуального — це не що інше, як сфера цифровізації, кодування; простір, у якому всі об’єкти, якими б різноманітними вони не були, вимірюються однією й тією ж мірою — подвійністю, комбінацією нуля та одиниці” [4, с. 52].

Висновки. У процесі історичної еволюції університет став осередком інтелектуальної свободи, де сумнів у поглядах, концепціях і теоріях перетворився на рушійну силу наукового поступу. Університетський комунікативний простір сформував атмосферу відкритості до критичного мислення, де кожен сумнів ставав підґрунтям для наукової дискусії, а сама дискусія — засобом становлення методології наукового пізнання. Саме в межах університетської спільноти зароджувалися основи наукової етики, яка з часом переросла в ширшу — соціальну та професійну етику, що визначала відповідальність ученого перед суспільством і майбутніми поколіннями за результати наукової діяльності.

До університетської доби європейська культура переважно спиралася на трансцендентну форму відповідальності — перед Богом. Така відповідальність мала метафізичний характер і підпорядковувала наукові пошуки церковним канонам. Подібна залежність істотно обмежувала розвиток експериментальної науки, визначаючи чіткі межі допустимого пізнання. Університетська епоха змінила цю парадигму, відкривши можливість перевірки істинності знань шляхом експерименту без релігійного санкціонування. Таким чином, університети стали колискою емпіричної науки, а “культ сумніву” — її головним методологічним принципом. Критичне мислення і прагнення до верифікації ідей експериментальним шляхом стимулювали також розвиток правознавства. Університетське середовище сприяло формуванню нової юридичної свідомості, що прагнула адаптуватися до соціальних змін і потреб модерного суспільства. Від античності до Нового часу право виконувало функцію підтримання соціального балансу, але до XIX століття залишалося тісно пов’язаним із церковною догматикою.

У XIX столітті внаслідок буржуазних революцій з’явився запит на модернізацію правової системи та на динамізацію соціально-гуманітарних наук. Ці революційні зміни започаткували перехід до економічного мислення як нової форми раціональності, у межах якої право, наука та освіта набули динамічного, еволюційного характеру, відповідного до потреб індустріального суспільства. Таким чином, у добу Нового часу університети не лише стали осередками інтелектуального розвитку, а й узяли на себе місію розширення етичних меж наукового мислення та

його експериментального втілення у практику. Саме в університетському середовищі, у процесі розвитку наукової дискусії, було сформовано новий тип етичної регуляції — динамічну систему норм, яка забезпечила підґрунтя для появи нових форм наукового пізнання та впровадження його результатів у життя. Ці етичні рамки, що постали в лоні університетської культури, були гнучкішими й адаптивнішими, ніж традиційні канонічні обмеження, і відіграли важливу роль у добу науково-технічного прогресу ХІХ–ХХ століть. Саме завдяки такій етичній гнучкості стало можливим поступове прийняття суспільством інновацій, зміна способу життя та формування толерантності до наукових нововведень.

Університети, як провідні комунікативні майданчики сучасності, продовжують виконувати цю функцію — формують суспільну готовність до наукових і технологічних змін, виховують толерантність до інновацій і створюють механізми для їх свідомого впровадження. Саме тому сучасні університети мають не лише впроваджувати інноваційні технології у власне середовище, але й плекати етику інноваційності — культуру відповідального використання наукових досягнень. Вони повинні виступати моральними та інтелектуальними арбітрами у питаннях суспільної готовності до технологічних і ціннісних трансформацій, досліджуючи не лише економічні, а й психологічні та етичні передумови прийняття інновацій.

Отже, університет у сучасному світі постає не лише як навчальний чи дослідницький інститут, а як етико-комунікативний центр, що формує культуру відповідального ставлення суспільства до наукового прогресу. Згідно з сучасними прогнозами, людство вступає в епоху Великої Відмови — поступового відходу від низки засад і практик, прийнятих у попередні століття, зокрема від безконтрольного споживання благ та безумовного освоєння технологій. Екологічні обмеження й суспільні рухи засвідчують усвідомлення потреби в самообмеженні та гармонізації людських потреб із можливостями природи. Це зумовлює необхідність вироблення етичних орієнтирів для впровадження інновацій і підготовки суспільства до їх відповідального сприйняття.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій відкриває нові можливості для університетів — вони перетворюються з закритих академічних осередків на публічні комунікаційні простори, покликані не лише продукувати знання, а й сприяти моральному осмисленню інновацій. Попри технологічні зміни, університет залишається осередком формування інтелектуальної еліти, генератором наукових ідей і культурних цінностей. Його головна місія — розвиток критичного мислення, сприяння науковому пошуку та виховання свідомої особистості — зберігається незалежно від історичних форм. Перехід до віртуальної моделі не заперечує сутності університету, а лише розширює його межі, перетворюючи на глобальний простір знання.

Список використаних джерел:

1. Жижко, ТА 2013, *Філософія академічної освіти*. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова.
2. Поляков, МВ & Савчук, ВС 2004, *Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи*, Київ : Генеза.
3. Пролеєв, С 2005, 'Культурно-історичне покликання університету', у: *Покликання університету: збірник наукових праць* [ред. Гомілко, О], Київ : Янко, с. 31–38.
4. Baudrillard, J 2000, *Passwords*. Available from: <<https://dokumen.pub/passwords-9781859844632-1859844634-9781859845974-1859845975.html>>. [27 September 2025].
5. De Ridder-Symoens, H 1992, *A History of the University in Europe. Volume I: Universities in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Jaspers, K 1949, *The Origin and Goal of History*. Available from : <<https://mercaba.org/SANLUIS/Filosofia/autores/Contempor%C3%A1nea/Jaspers/The%20origin%20and%20goal%20of%20History.pdf>>. [28 September 2025].

7. Rothblatt, S & Wittrock, B 1993, *The European and American University since 1800: Historical and Sociological Essays*. Cambridge : Cambridge University Press.
8. Scott, JC 2006, 'The Mission of the University: Medieval to Postmodern Transformations', *The Journal of Higher Education. Special Issue : Moving into the Next 75 Years*, 77 (1), pp. 1–39.
9. Wittrock, B 2001, 'Social Theory and Global History : The Three Cultural Crystallizations', *Thesis Eleven*, 65, pp. 27–50.

References:

1. Zhyzhko, TA 2013, *Filosofia akademichnoi osvity (Philosophy of Academic Education)*. Kyiv : Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova.
2. Poliakov, MV & Savchuk, VS 2004, *Klasychnyi universytet: evoliutsiia, suchasnyi stan, perspektyvy (Classical University: Evolution, Current State, Prospects)*, Kyiv : Heneza.
3. Prolieiev, S 2005, 'Kulturno-istorychne poklykannia universytetu (Cultural and Historical Vocation of the University)', u: *Poklykannia universytetu: zbirnyk naukovykh prats* [red. Homilko, O], Kyiv : Yanko, s. 31–38.
4. Baudrillard, J 2000, *Passwords*. Available from : <<https://dokumen.pub/passwords-9781859844632-1859844634-9781859845974-1859845975.html>>. [27 September 2025].
5. De Ridder-Symoens, H 1992, *A History of the University in Europe. Volume I: Universities in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Jaspers, K 1949, *The Origin and Goal of History*. Available from : <<https://mercaba.org/SANLUIS/Filosofia/autores/Contempor%C3%A1nea/Jaspers/The%20origin%20and%20goal%20of%20History.pdf>>. [28 September 2025].
7. Rothblatt, S & Wittrock, B 1993, *The European and American University since 1800: Historical and Sociological Essays*. Cambridge : Cambridge University Press.
8. Scott, JC 2006, 'The Mission of the University: Medieval to Postmodern Transformations', *The Journal of Higher Education. Special Issue : Moving into the Next 75 Years*, 77 (1), pp. 1–39.
9. Wittrock, B 2001, 'Social Theory and Global History : The Three Cultural Crystallizations', *Thesis Eleven*, 65, pp. 27–50.

Прорецензовано / Reviewed

2.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

16.10.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-8

УДК 1:7.01:37.013.42

ТЕХНІЧНА ТВОРЧІСТЬ ЯК МИСТЕЦТВО БУТИ: ДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ (ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

С. Г. Корнієнко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Звернення до питання технічної творчості як мистецтва бути обумовлено наявними трансформаційними процесами, які переживає людство в умовах технологізації сучасності. Це дозволяє говорити про формування людини технологічної, яка не лише є творцем техніки, а продовжує себе в ній. Водночас засоби й форми технічної дії визначаються не лише вимогами спільноти, а внутрішнім етичним вибором самої людини. Як джерело суспільного розвитку, техне розкриває людину як деміурга, який створює нові форми буття, водночас справжня унікальність техніки в її амбівалентності: удосконалення – руйнування. Тому кінцева мета техніки повинна полягати не лише в обґрунтуванні функціональної ефективності існування соціальної спільноти, а й удосконаленні самого буття. Це визначає головне завдання сучасної культури, яке полягає у зміні вектору технічної творчості. Ідеться

про хибність розуміння останньої виключно в межах прикладної практики.

Постановка проблеми. Принцип екологічного виховання спрямований на формування в особистості ціннісного ставлення до природи. Це унеможливорює розуміння останньої виключно як ресурсу для забезпечення потреб людини. Цей принцип є підґрунтям формування етики спів-буття і спів-творення, що поєднує любов до рідної землі, відповідальність за збереження природного і культурного буття та готовність до захисту Батьківщини. Технічна творчість у цьому контексті постає як форма практичної реалізації патріотизму, де творення / технічна творчість має моральний та національний вимір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософський вимір технічного буття був розроблений у працях М.Гайдеггера, Ф.Дессауєра, Ж.Еллюля, Е.Каппа, М.Мамфорда, Л.Уайта, а також у пізніших концепціях А.Гелена, Г.Йонаса, та Е.Фінберга, чії ідеї продовжують впливати на сучасний науковий і гуманітарний дискурс. Ідея сродної праці Григорія Сковороди як шлях духовного самопізнання та реалізація внутрішньої свободи дозволяє звернутися до технічної творчості як до мистецтва бути сучасної людини. Питання технічної творчості у вітчизняній філософсько-педагогічній думці розглядається в контексті формування творчої особистості та гуманістичної спрямованості освіти. Насамперед це дослідження Л.Бивалькевича, В.Воронкової, Є.Говорова, О.Дольської, О.Мурач, Н.Радіонової та інших.

Постановка завдання. Метою статті є філософсько-онтологічне обґрунтування технічної творчості як мистецтва бути, у якому технічна дія постає формою духовного самоствердження людини лише за умови етичного та екологічного спів-буття з навколишнім світом. Відповідно до поставленої мети, у дослідженні визначено такі завдання: по-перше, окреслити духовно-гуманістичний потенціал технічної творчості як способу самотворення людини; по-друге, обґрунтувати екологічно-гуманістичні аспекти технічної дії у контексті технічної творчості відповідно до принципу колективної відповідальності за спільне буття; по-третє, визначити потенціал технічної творчості в контексті національно-патріотичного виховання як чинника формування креативної, відповідальної та національно свідомої молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Техніка виступає джерелом розвитку суспільства, зумовлюючи низку суперечностей, серед яких варто назвати формування людини технологічної. Остання постає деміургом технічного світу, визначає засоби, форми та цілі техно-технологічної діяльності й водночас постає залежною від нього. Технічна творчість втілює прагнення людини віднайти опору у світі через дію, виступає формою онтологічного самоздійснення людини, яка, підкорюючи природу, прагне подолати власну неспеціалізованість (А.Гелен) і тим самим протистоятиме природі. Технічна творчість може бути витлумачена як форма дієвого читання світу (П.Фрейд), як процес, у якому людина не лише розкриває буття речей, а й надає їм нових смислів через власну відповідальну дію. Освіта, таким чином, є не передаванням знань, а процесом самотворення, у якому навчання й життя зливаються в єдиний досвід розуміння світу. Ключовим завданням сучасного освітнього процесу є формування в молоді не лише соціальних компетентностей, а й життєвого досвіду, укоріненого у духовно-культурній традиції українського народу. Освіта покликана плекати громадянську свідомість, моральну відповідальність і екологічну культуру, з метою становлення людини, здатної до відповідального спів-буття у світі.

Висновки. Виховний потенціал технічної творчості полягає у формуванні здатності людини мислити конструктивно й відповідально, долаючи спокусу механічної ефективності. Залучення до технічної діяльності формує досвід спів-буття, у якому процес творення світу речей / артефактів не повинен руйнувати спільно-світ людини і природи; технічна творчість безперечно пов'язана із творенням і ствердженням національної спільноти. Саме в цьому вимірі технічна творчість перетворюється на морально-виховну дію, у якій формується людина, яка творить майбутнє своєї держави й культури. Технічна творчість виступає онтологічною подією присутності людини у світі й водночас формою її самореалізації.

Ключові слова: людина; технічна творчість; *techné*; етика відповідальності;

екологічна свідомість; олюднення природи; національно-патріотичне виховання; філософія дії.

TECHNICAL CREATIVITY AS THE ART OF BEING: TOWARDS THE ISSUE OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION (PHILOSOPHICAL AND ECOLOGICAL ASPECT)

Svitlana Korniinko

Abstract.

Relevance of the research. *The appeal to the issue of technical creativity as the art of being is determined by the ongoing transformational processes that humanity experiences under the conditions of technological modernity. This makes it possible to speak about the formation of the technological human — a being who is not only the creator of technology but also continues themselves within it. At the same time, the means and forms of technical action are defined not only by the requirements of the community but also by the inner ethical choice of the individual. As a source of social development, techne reveals the human as a demiurge who creates new forms of being, while the true uniqueness of technology lies in its ambivalence — improvement and destruction. Therefore, the ultimate goal of technology should consist not only in substantiating the functional efficiency of social existence but also in the perfection of being itself. This defines the main task of modern culture — to change the vector of technical creativity, overcoming the fallacy of understanding it exclusively within the limits of applied practice.*

Problem statement. *The principle of ecological education is aimed at fostering in the individual a value-based attitude toward nature. This makes it impossible to perceive nature solely as a resource for satisfying human needs. This principle serves as the foundation for the formation of an ethics of co-being and co-creation, which unites love for one's native land, responsibility for the preservation of natural and cultural existence, and readiness to defend the Homeland. In this context, technical creativity emerges as a form of the practical realization of patriotism, where creation — or technical creativity — acquires both moral and national dimensions.*

Analysis of recent research and publications. *The philosophical dimension of technical being was developed in the works of M. Heidegger, F. Dessauer, J. Ellul, E. Kapp, L. Mumford, and L. White, as well as in the later concepts of A. Gehlen, H. Jonas, and E. Finberg, whose ideas continue to influence contemporary scientific and humanitarian discourse. The idea of congenial labour (srodna pratsia) proposed by Hryhorii Skovoroda — as a path of spiritual self-knowledge and the realization of inner freedom — enables an interpretation of technical creativity as the art of being of the modern human. The issue of technical creativity in Ukrainian philosophical and pedagogical thought is examined in the context of forming a creative personality and promoting the humanistic orientation of education. Notably, this topic has been developed in the studies of L. Byvalkevych, V. Voronkova, Ye. Hovorov, O. Dolska, O. Murach, N. Radionova, among others.*

Research task. *The purpose of the article is to provide a philosophical and ontological justification of technical creativity as the art of being, wherein technical action appears as a form of human spiritual self-affirmation only under the condition of ethical and ecological co-being with the surrounding world. In accordance with this aim, the study sets out the following objectives: first, to outline the spiritual and humanistic potential of technical creativity as a mode of human self-creation; second, to substantiate the ecological and humanistic aspects of technical action within the context of technical creativity, in accordance with the principle of collective responsibility for shared being; and third, to determine the potential of technical creativity in the context of national and patriotic education as a factor in forming a creative, responsible, and nationally conscious youth.*

Main material presentation. *Technology serves as a source of social development, giving rise to a number of contradictions, among which one should mention the formation of the technological human. This figure emerges as the demiurge of the technical world — defining the means, forms, and goals of techno-technological activity — while simultaneously becoming dependent on it. Technical creativity embodies the human striving to find grounding in the world through action; it represents a form of ontological self-realization in which the human, by mastering nature, seeks to overcome their own non-specialization (A. Gehlen), thereby standing*

in opposition to nature. Technical creativity can thus be interpreted as a form of active reading of the world (P. Freire), a process in which the human not only reveals the being of things but also bestows upon them new meanings through responsible action. Education, in this perspective, is not the transmission of knowledge but a process of self-creation, in which learning and living merge into a single experience of understanding the world. The key task of contemporary education is to cultivate in young people not only social competences but also life experience rooted in the spiritual and cultural tradition of the Ukrainian people. Education is therefore called to nurture civic consciousness, moral responsibility, and ecological culture, with the aim of shaping a person capable of responsible co-being in the world.

Conclusions. *The educational potential of technical creativity lies in the formation of a person's ability to think constructively and responsibly, overcoming the temptation of mechanical efficiency. Engagement in technical activity cultivates the experience of co-being, in which the process of creating the world of things and artefacts must not destroy the shared world of the human and nature. Technical creativity is inseparably connected with the creation and affirmation of the national community. In this dimension, it transforms into a moral and educational act through which the individual becomes a creator of the future of their state and culture. Technical creativity thus appears as an ontological event of human presence in the world and, at the same time, as a form of self-realization.*

Keywords: *technical creativity, techne, ethics of responsibility, ecological consciousness, humanization of nature, national-patriotic education, philosophy of action, ecological humanism.*

Актуальність теми дослідження. Звернення до питання технічної творчості як мистецтва бути обумовлено наявними трансформаційними процесами, які переживає людство в умовах технологізації сучасності. Це дозволяє говорити про формування людини технологічної, яка не лише є творцем техніки, а продовжує себе в ній. Водночас засоби й форми технічної дії визначаються не лише вимогами спільноти, а внутрішнім етичним вибором самої людини. Як джерело суспільного розвитку, *techne* розкриває людину як деміурга, який створює нові форми буття, водночас справжня унікальність техніки в її амбівалентності: удосконалення – руйнування. Тому кінцева мета техніки повинна полягати не лише в обґрунтуванні функціональної ефективності існування соціальної спільноти, а й удосконаленні самого буття. Це визначає головне завдання сучасної культури, яке полягає у зміні вектору технічної творчості. Ідеться про хибність розуміння останньої виключно в межах прикладної практики.

Здійснення дослідження технічної творчості у контексті принципу відповідальності людини за наслідки власного творення повертає техніці онтоантропологічного вимір. Обґрунтування технічної творчості як мистецтва бути, як особливої форми духовно-практичного досвіду, дозволяє обґрунтувати техніку не як чинник відчуження, а як поле онтологічної участі людини у світі, що нерозривно пов'язано із поняттям рідної землі та Батьківщини.

Постановка проблеми. Технічна творчість розкриває себе як спосіб духовної присутності людини у бутті, виявляє глибинну єдність мислення та дії, через яку техніка перестає бути нейтральним інструментом і набуває етичного змісту. Актуальність дослідження визначається потребою осмислення технічної діяльності як соціокультурної практики, яка формує світоглядні настанови сучасної молоді у контексті глобальних технологічних змін.

Принцип екологічного виховання, зазначений у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, передбачає формування в особистості ціннісного ставлення до природи [1]. Це має особливе значення для сучасного українського суспільства, адже є основою формування етики спів-буття і спів-творення, що поєднує любов до рідної землі, відповідальність за збереження природного і культурного буття та готовність до захисту Батьківщини. Технічна творчість у цьому контексті постає як форма практичної реалізації патріотизму, де творення технічних рішень має моральний та національно значущий вимір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технологічний детермінізм ХХ століття абсолютизував феномен техніки, підпорядкувавши йому соціальний простір і логіку культурних трансформацій. Філософський вимір технічного буття був розроблений у працях М. Гайдеггера, Ф. Дессауера, Ж. Еллюля, Е. Каппа, М. Мамфорда, Л. Уайта, а також у пізніших концепціях А. Гелена, Г. Йонаса, та Е. Фінберга, чії ідеї продовжують впливати на сучасний науковий і гуманітарний дискурс. Так, Ф. Дессауер розглядає технічну творчість як форму участі людини у божественному задумі буття [7]. На його думку, кожен технічний винахід є не лише здійсненням техніко-технологічної дії, а й способом реалізації ідеї, що вже потенційно закладена у структурі світу. Людина, створюючи технічний об'єкт, ніби відкриває те, що приховано в онтологічній можливості реальності, тим самим долучаючись до творчої логіки універсуму. У цьому сенсі техніка має теологічно-онтологічний вимір, постає як реалізація можливого, як дія, у якій людська воля співзвучна духовному порядку буття. Технічна творчість, як вияв духовної сили людини, набуває метафізичного значення.

Онтологічний вимір техніки надано М. Гайдеггером. У сенсі розмислів філософа, техніка перестає бути зовнішнім інструментом і стає формою буття, через яку людина сама себе розкриває і водночас обмежує. Йдеться не стільки про небезпеку технічних об'єктів, як насамперед про можливість формування квазі-пізнання, унаслідок чого людина більше не є спів-дієвцем у відкритті світу. Людині “може бути відмовлено увійти в більш оригінальне розкриття і, отже, пережити поклик більш первинної істини” [10, р. 28]. У цьому полягає парадокс техніки: вона провокує людину до можливості панування над світом, але водночас закриває від неї саму істину буття. Мистецтво, яке є спорідненим техніці й водночас протистоїть їй, здатне подолати цю суперечність, адже відкриває людині шлях до справжнього творення й повертає останню до її онтологічної сутності.

Ф. С. Александратос за допомогою категорії *дія* розглядає процес *олюднення* природи через тілесну, цілеспрямовану активність людини. Головною тезою постає думка, що олюднення природи не є пануванням над нею, а процесом взаємного формування світу й суб'єкта. “По-перше, людина гуманізує природу; тобто вона перетворює її в те, що служить їй самій... По-друге, людина гуманізує в собі природу в ході тривалого цивілізаційного прогресу, яким займається людський вид. Нарешті, сама людина є гуманізатором природи, будучи вискочкою з тваринного світу; у людині природа стає гуманною” [6]. У контексті технічної творчості як дії / соціокультурної практики, спрямованої на перетворення світу, особливого значення набуває принцип відповідального ставлення до природи-Землі, що артикулює питання турботи людини про збереження власного буття.

Ідея сродної праці Григорія Сковороди як шлях духовного самопізнання та реалізація внутрішньої свободи, дозволяє звернутися до технічної творчості як до мистецтва бути сучасної людини. Питання технічної творчості у вітчизняній філософсько-педагогічній думці розглядається в контексті формування творчої особистості, гуманізації освіти та розвитку інженерно-технічного мислення. Ця проблематика посідає важливе місце у працях Л. Бивалькевича, В. Воронкової, Є. Говорова, О. Дольської, О. Мурач, Н. Радіонової та інших, які підкреслюють, що технічна діяльність у процесі навчання є не лише сферою професійної підготовки, а й простором формування духовності людини.

Постановка завдання. Метою статті є філософсько-онтологічне обґрунтування технічної творчості як мистецтва бути, у якому технічна дія постає формою духовного самоствердження людини лише за умови етичного спів-буття з навколишнім світом. Відповідно до поставленої мети, у дослідженні визначено такі завдання: по-перше, окреслити духовно-гуманістичний потенціал технічної творчості як способу самотворення людини; по-друге, обґрунтувати екологічно-

гуманістичні аспекти технічної дії у контексті технічної творчості відповідно до принципу колективної відповідальності за спільне буття; по-третє, визначити потенціал технічної творчості в контексті національно-патріотичного виховання як чинника формування відповідальної та національно свідомої молоді.

Методологічну основу дослідження становлять герменевтичний, феноменологічний та аксеологічний підходи. Герменевтичний підхід дав змогу виявити антропологічні й ціннісні смисли технічної діяльності. Феноменологічний підхід забезпечив аналіз досвіду технічної дії як способу розкриття буття людини у світі, зокрема через поняття плоти світу. Застосування аксеологічного методу дозволило визначити духовно-моральний і гуманістичний потенціал технічної творчості у просторі формування культури відповідальності й турботи про буття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У перекладі з грецької поняття *техніка* (грец. *τέχνη*, лат. *techne*) означає передусім мистецтво й майстерність. У цьому первинному контексті техніка постає як спосіб розкриття творчої природи людини і є одним із визначальних чинників формування й динаміки культури. Поняття *techne* дозволяє визначити рівень розвитку цивілізації в історичній генезі, артикуючи буттєву здатність людини творити світ.

Техніка виступає джерелом розвитку суспільства, що водночас підкреслює амбівалентність фігури людини, унікальність якої полягає в тому, що остання постає деміургом технічного світу, визначаючи засоби, форми та цілі його здійснення й водночас постає залежною від нього. Це прагнення може бути символічно окреслене через архетипічні образи Дедала, Ікара та Прометей, які уособлюють різні виміри творчої активності людини. Дедал уособлює ідею техніки як мистецтва міри й гармонізації, де майстерність узгоджується з природним ладом речей. Ікар репрезентує спокусу перевищення, бажання людини вийти за межі природного буття й досягти надлюдських висот, що несе в собі ризик саморуйнування. Прометей, своєю чергою, є символом переходу від природного до технічного способу існування, моменту, коли людина досягає власну силу перетворювати світ

Варто зазначити, що для Аристотеля саме рука людини постає *інструментом інструментів*, який долає межі виключно фізичної дії, перетворюючи світ і водночас саму людину; виступає медіатором між природним і штучним світом, відкриваючи простір нового / технічного буття людини. Дії руки як інструмента постають антропопрактикою, яка посилюється технічною дією і спрямована на зміну людського буття. У цьому сенсі, технічна творчість є інструментом духовного самотворення людини, пробуджуючи нові смисли буття. У процесі творення технічного об'єкта, як поєднання мислення та дії, людина структурує власне буття.

У контексті розмислів Аристотеля ремісник (особливо в економічній / побутовій сфері) виступає як *знаряддя дії*, як функціональний виконавець волі іншого. Технічна майстерність постає соціально інструменталізованою й редукованою до служіння чужій меті. “Та коли з двох об'єктів один служить засобом, другий – метою, то між ними немає нічого спільного, за винятком тільки того, що один об'єкт грає при цьому активну, другий – пасивну роль. У такому співвідношенні перебувають, наприклад, усякий інструмент та робітник і вироблена цим інструментом та робітником продукція” [2]. Проте вимір техніки як результату онтологічно-творчої діяльності людини допомагає змінити фігуру людини як ремісника (у сенсі інструменталістського підходу) на фігуру творця / суб'єкта-дієвця.

Отже, не можна розуміти людину виключено як користувача інструментів / техніки. Інструмент не має власної онтологічної автономії, його сенс відкривається лише у відношенні до майстра. Тому людина-творець не є знаряддям у підлеглому сенсі, а радше тим, хто долає інструментальність дії, надаючи їй духовної мети. У перетворенні механічної дії на акт буттєвого самоствердження людини й постає онтологічний смисл творчості. Техніка в такому контексті є не лише продовженням

руки, а й вираженням прагнення людини до реалізації власної мети бути, що свідчить про перехід від дії утилітарної до дії етичної.

Технічна творчість як одна із соціокультурних практик людини втілює прагнення людини віднайти опору у світі через дію, виступає формою онтологічного самоздійснення людини. Остання, підкорюючи природу, прагне подолати власну неспеціалізованість (А. Гелен) і тим самим протистоїть природі. Ідеться про олюднення природи, проте чи дійсно варто говорити про перетворення зовнішнього світу на простір духовного укорінення людини?

М. Мерло-Понті у своїй феноменології тіла заперечує ідею природи як зовнішнього феномена до безпосереднього людського існування. За допомогою поняття *плоть світу*, філософ позначає онтологічну взаємопроникність суб'єкта і природи. Людина не протистоїть природі, а є її виразом, її способом бачити саму себе. Тіло-суб'єкт і природний світ взаємно втілюють одне одного. Як зазначає філософ, “світ є тим, що ми бачимо, і все ж ми маємо навчитися його бачити... Отже, цей аргумент мовчки передбачає світ узагалі, істинне саме по собі; воно таємно призивається, щоб дискредитувати наші сприйняття і безладно відкинути їх назад до нашого “внутрішнього життя”...” [11, р. 4–5]. Людина не протистоїть природі – вона є способом, у який природа стає видимою самій собі. Олюднення природи, отже, не означає її підкорення, а є дією взаємного відкриття: світ і людина спів-належать у спільній *плоті видимого*; інакше кажучи, природа *вдивляється* у світ *через* людину. “Плоть (світу або моя власна) – не випадковість, не хаос, а тканина, що повертається до самої себе і узгоджується сама із собою” [11, р. 147].

Ідеї Мерло-Понті продовжені у дослідженні Д. Ейбрама, який звертається до концепту *понад-людського світу*. Він вважає, що людина живе в полі чуттєвої взаємодії з усім живим, і саме через сприйняття олюднює природу, проте не як панівна істота, а як співрозмовник у живому діалозі світу; людська дія стає частиною екологічного діалогу. Дослідник наголошує, що минуле й майбутнє не існують поза тілесним ландшафтом, а розгортаються у самому просторі живої землі: “Саме ця дивовижна відповідність між часовою концепцією (“теперішнім”) та просторовим сприйняттям (огортаючим присутнім краєм) пояснює, на мою думку, відносно стабільну та міцну природу цього досвіду ... кожна сприйнята істота – від каміння до вітерця та моєї машини вдалині – здається, вібрує життям і відчуттям. ... Я занурений у світ...” [5, р. 204]. Ця ідея близька до феноменології *плоті світу* Мерло-Понті, проте Ейбрам переводить її у геоантропологічний вимір, де земля стає носієм часу, а місце виступає тілесною формою пам'яті буття.

Сучасний китайський філософ Цз. Лі у своїй концепції поєднує елементи європейської філософії (передусім кантіанства та феноменології) з духовною спадщиною конфуціансько-даоської традиції. На його думку, олюднення природи не обмежується зовнішнім перетворенням світу, а постає як спів-буття природи і людини, яке полягає у *прозорості*. Долучивши даоський принцип натуралізації людини, філософ обґрунтовує потребу повернення людського буття до природної гармонії. У цьому двосторонньому процесі “олюднення природи – натуралізація людини” закладається нова моральна чутливість / екологічна етика, що унеможливорює експансивне ставлення до світу. “Лі Цзехоу розуміє “олюднення природи” як процес, спрямований не лише назовні – на перетворення зовнішнього світу, а й усередину, до формування внутрішнього морального й духовного простору людини” [12, р. 8]. Це дозволяє обґрунтовувати технічну творчість як духовно-етичну дію. У цьому контексті особливої ваги набуває поняття *осадження*, яке Цз. Лі визначає як “накопичення й відкладення соціального, раціонального та історичного у внутрішній структурі людини через процес олюднення природи” [12, р. 14]. Це поняття відкриває можливість розуміти людську діяльність / технічну творчість як процес духовного становлення людства протягом тисячоліть.

Технічна творчість постає не як виключно функціональна діяльність чи технологічна практика, а як спосіб олюднення світу, де соціальне, історичне й духовне *осаджуються* в матеріальній формі предметів, утверджуючи в людині здатність до морального спів-буття. Через акт творення техніка перетворюється на етико-антропологічну подію, у якій людина не лише виробляє речі, а здійснює власну духовну присутність у світі. Як зазначає Цз. Лі, моральне мислення людини формується не апіорно, а в процесі історичного і культурного становлення, коли “емпіричне перетворюється на трансцендентне” [12, р. 18]. Саме досвід виступає підґрунтям етичного самотворення.

Підкріплені ідеалами Просвітництва прагнення людини до всевладдя над природою сформували образ науковця-творця як раціонального деміурга, який прагне опанувати закони світу, усуваючи моральний вимір власної діяльності. У цьому сенсі фігура Нового Прометея – це метафора технічної творчості, що втратила вимір відповідальності, перетворившись на самодостатню силу виробництва і контролю, адже дія творення без любові до творіння стає дією руйнування. Так, іспанський філософ А. Дієгес визначає новий гуманістичний імператив доби техносфери, підкреслюючи потребу у зсуві від заборони до турботи. На його думку, “терпінням і наполегливістю ми досягнемо бажаного – добробуту, справедливості й миру. <> Проблеми, створені технікою, не вирішуються більшою кількістю техніки. ... Це потребує не технічних, а культурних змін. Тому не варто перекладати всю відповідальність на вчених і інженерів чи впадати у відчай – слід шукати спільних шляхів дії. І хоча техніка нині важко піддається контролю, вона все ж залишається людським витвором, а отже – підконтрольною суспільству, якщо воно зважиться на рішучі заходи” [8].

Сучасна етика техніки розвиває ідею Г. Йонаса про принцип відповідальності, проте наголошує не лише на обмеженні людської могутності, а й на втіленні принципу турботи. Любов до техніки / технології – це не виправдання їхньої могутності, а свідчення моральної зрілості людини, визнання її співпричетності до техно-технологічних наслідків. Це вимагає переосмислення технічної дії у контексті переходу від ідеї панування до ідеї співтворчості, адже техніка / технічна творчість є репрезентацією ставлення людини до природи / світу.

Як зауважує П. Фрейре, *читати світ* – це вчитися мислити критично, перебуваючи / діючи у світі [8]. У цьому сенсі технічна творчість може бути витлумачена як форма дієвого *читання світу*, як процес, у якому людина не лише розкриває буття речей, а й надає їм нових смислів через власну відповідальну дію. Освіта, таким чином, є не передаванням знань, а процесом самотворення, у якому навчання й життя зливаються в єдиний досвід розуміння світу. Створюючи технічний об’єкт, людина фактично навчається *читати* світ у його структурі й закономірностях, відкриваючи в ньому простір власної свободи, адже кожен технічний проєкт є дією осмислення буття.

Ключовим завданням вітчизняного освітнього процесу є формування у молоді не лише соціальних компетентностей, а й життєвого досвіду, укоріненого у духовно-культурній традиції українського народу. Безперечно, сучасна освіта покликана плекати такі чесноти, як громадянська свідомість, патріотизм і моральна відповідальність, як “стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і майбутніх поколінь...” [1]. Серед виховних завдань, на яких наголошується в Концепції національно-патріотичного виховання чільне місце відведене й екологічному вихованню, як “виховання екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, почуття відповідальності за неї як за національне багатство, основи життя на землі” [1].

Отже, технічна творчість має набувати екологічно-гуманістичного змісту, бути

не лише інструментом технологічного прогресу, а формою духовного спів-буття людини з природою, у якій національна ідентичність розкривається через дбайливе ставлення до рідної землі. Це виховує у молоді відчуття причетності до спільного світу, усвідомлення єдності людини й природи, що становить змістову основу екологічного та патріотичного виховання. Як слушно зауважує В. С. Крисаченко, “Батьківщина – це прецінь, місце, де вкорінне родинне гніздо і де закопане, образно кажучи, пуповиння людини; там, де її витoki...” [3, с. 343]. Цей образ виразно розкриває глибинний зв'язок людини із Землею як духовно-екзистенційним підґрунтям її буття.

У сучасному освітньому просторі технічна творчість виступає як соціокультурна практика залучення молоді до соціально відповідального творення світу, що реалізується за допомогою шкільних і студентських проєктів, екологічних ініціатив, волонтерських технологічних розробок і програм STEM/STEAM-освіти, які нині набувають особливої значущості в умовах російської агресії. В Україні активно розвиваються STEM-ініціативи, що інтегрують природничо-наукові, технологічні, інженерні й гуманітарні дисципліни [13]. Такі форми діяльності демонструють, що технічна творчість виходить за межі інструментального навчання, реалізуючи принцип турботи про людину. Молодь, створюючи технічні рішення, спрямовані на екологічну сталість та безпеку, опановує не лише технологічні компетентності, а й бере участь у творенні спільного блага. “Вітчизняна освіта покликана ініціювати новаторські, інноваційні, евристичні підходи, які відповідали б на виклики сьогодення й узгоджувалися із перспективами майбуття. Відтак цілком очевидно, що індекс фахової дієздатності вченого-освітянина визначає знаходження оптимальних пропорцій між опертям на вимоги чинного суспільного буття та ініціюванням обґрунтованих перспективних нововведень” [4, с. 107]. Це дозволяє говорити про формування нової освітньої парадигми, покликаній посилити культурну та національну ідентичність української спільноти. Ідеться про формування осмисленого патріотизму, у якому любов до Батьківщини виражається насамперед в компетентній і відповідальній праці, з метою збереження й посилення української держави.

Висновки. У сучасному світі техніка дедалі частіше постає як раціональний механізм, що підпорядковує собі людську діяльність і віддаляє людину від її творчої сутності. Проте звернення до первісного змісту технічної творчості (*techne*) відкриває її як мистецтво бути, де технічна дія стає не лише засобом перетворення дійсності, а формою духовного самопізнання і самотворення життєвого світу людини. У цій площині техніка перестає бути суто інструментом і набуває статусу онтологічного посередника між людськими прагненнями й буттям світу. Як природовідповідна форма діяльності, технічна творчість відтворює гармонію між технологічною раціональністю та етикою відповідальності.

Виховний потенціал технічної творчості полягає у формуванні здатності людини мислити конструктивно й відповідально, долаючи спокусу механічної ефективності. Залучення до технічної діяльності формує досвід спів-буття, у якому процес творення світу речей / артефактів не повинен руйнувати спільно-світ людини і природи; технічна творчість безперечно пов'язана із творенням і ствердженням національної спільноти. Саме в цьому вимірі технічна творчість перетворюється на морально-виховну дію, у якій формується людина, яка творить майбутнє своєї держави й культури. Технічна творчість виступає онтологічною подією присутності людини у світі й водночас формою її самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Міністерство освіти і науки України 2022. Концепція національно патріотичного виховання в системі освіти України; затверджена Наказом МОН

- України № 527 від 06. 06. 2022. Доступно : <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>>. [07 Серпень 2025].
2. Арістотель, 2000, *Політика*, пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : *Основи*, 239 с. Доступно : <<https://chtyvo.org.ua/authors/Aristotle/Polityka/>>. [07 Серпень 2025].
 3. Крисаченко, ВС 1996, 'Природа в українській духовності'. *Феномен української культури: методологічні засади осмислення*, Київ : *Фенікс*, с. 335–356.
 4. Самчук, ЗФ 2005, 'Світоглядні азимути освітньої навігації в умовах сучасного суспільного простору України', *Філософія освіти*, № 2, с. 95–109.
 5. Abram, D 1996, *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World*. New York: *Pantheon Books*, 326 p. Available from : <<https://archive.org/details/the-spell-of-the-sensuous-perception-and-language-in-a-more-than-human-world/page/n9/mode/2up>>. [07 August 2025].
 6. Alexandratos, FS 2021, 'The Structure of Human Action as a Criterion for Social Analysis', *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIII-2, Available from : <<https://journals.openedition.org/ejppap/2553>>. [07 August 2025].
 7. Dessauer, F 2017, *Philosophie der Technik*, Hrsg. von A. Bammé. Marburg : *Metropolis-Verlag*, 392 p.
 8. Dieguez, A (n.d.), *Tecnología y responsabilidad*, pp. 189–200. Available from : <<https://files.core.ac.uk/download/pdf/38842595.pdf>>. [07 August 2025].
 9. Freire, P 2005, *Pedagogy of the Oppressed*, New York ; London, 183 p. Available from : <<https://envs.ucsc.edu/internships/internship-readings/freire-pedagogy-of-the-oppressed.pdf>>. [07 August 2025].
 10. Heidegger, M 1977, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, transl. and with an introd. W. Lovitt. New York: *Harper & Row*, pp. 3–35.
 11. Merleau-Ponty, M 1968, *The Visible and the Invisible*. Edited by Claude Lefort. Tansl. A. Lingis. Evanston, IL: *Northwestern University Press*, 284 p.
 12. Rosker, JS 2020, *Becoming Human: Li Zehou's Ethics*. Leiden – Boston : *Brill*, 332 p.
 13. United Nations Development Programme in Ukraine (UNDP Ukraine) 2023, 'Developing STEM and educational innovations amid war', *UNDP Ukraine*, 5 September 2023. Available from : <<https://www.undp.org/ukraine/stories/developing-stem-and-educational-innovations-amid-war>>. [07 August 2025].

References:

1. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy 2022, *Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy (The Concept of National and Patriotic Education in the System of Education of Ukraine)*, zatverdzhena Nakazom MON Ukrainy № 527 vid 06.06.2022, Available from : <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>>. [07 Serpen 2025].
2. Aristotel, 2000, *Polityka (Politics)*, transl. from Ancient Greek & forew. by O. Kysliuk, Kyiv: *Osnovy*, 239 s. Available from : <<https://chtyvo.org.ua/authors/Aristotle/Polityka/>> [07 Serpen 2025].
3. Krysachenko, VS 1996, 'Pryroda v ukrainskii dukhovnosti (Nature in Ukrainian Spirituality)', *Fenomen ukrainskoi kultury: metodolohichni zasady osmyslennia (The Phenomenon of Ukrainian Culture: Methodological Principles of Comprehension)*, Kyiv : *Feniks*, s. 335–356.
4. Samchuk, ZF 2005, 'Svitohliadni azymuty osvitnoi navihatsii v umovakh suchasnoho suspilnoho prostoru Ukrainy (Worldview Azimuths of Educational Navigation in the Contemporary Social Space of Ukraine)', *Filosofiiia osvity (Philosophy of Education)*, no. 2, pp. 95–109.
5. Abram, D 1996, *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World*. New York: *Pantheon Books*, 326 p. Available from : <<https://archive.org/details/the-spell-of-the-sensuous-perception-and-language-in-a-more-than-human-world/page/n9/mode/2up>>. [07 August 2025].
6. Alexandratos, FS 2021, 'The Structure of Human Action as a Criterion for Social Analysis', *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIII-2, Available from : <<https://journals.openedition.org/ejppap/2553>>. [07 August 2025].
7. Dessauer, F 2017, *Philosophie der Technik*, Hrsg. von A. Bammé. Marburg : *Metropolis-Verlag*, 392 p.
8. Dieguez, A (n.d.), *Tecnología y responsabilidad*, pp. 189–200. Available from : <<https://files.core.ac.uk/download/pdf/38842595.pdf>>. [07 August 2025].

9. Freire, P 2005, *Pedagogy of the Oppressed*, New York ; London, 183 p. Available from : <<https://envs.ucsc.edu/internships/internship-readings/freire-pedagogy-of-the-oppressed.pdf>>. [07 August 2025].
10. Heidegger, M 1977, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, transl. and with an introd. W. Lovitt. New York: *Harper & Row*, pp. 3–35.
11. Merleau-Ponty, M 1968, *The Visible and the Invisible*. Edited by Claude Lefort. Tansl. A. Lingis. Evanston, IL: *Northwestern University Press*, 284 p.
12. Rosker, JS 2020, *Becoming Human: Li Zehou's Ethics*. Leiden – Boston : *Brill*, 332 p.
13. United Nations Development Programme in Ukraine (UNDP Ukraine) 2023, 'Developing STEM and educational innovations amid war', *UNDP Ukraine*, 5 September 2023. Available from: <<https://www.undp.org/ukraine/stories/developing-stem-and-educational-innovations-amid-war>>. [07 August 2025].

Прорецензовано / Reviewed	27.08.2025
Рекомендовано до друку / Recommended for publication	22.09.2025

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-9
УДК 373.2,373.2.02.

КОМУНІКАТИВНИЙ СУПРОВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

І. О. Луценко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. В освіті, педагогічних і соціально-психологічних науках виділено такі види супроводу, як: психологічний, психолого-педагогічний, педагогічний, соціально-педагогічний. Необхідність комунікативного супроводу викликана тим, що діти сприймають освітню інформацію з допомогою цифрових технологій, тобто опосередкованим шляхом. Це зменшує безпосередню взаємодію між учасниками освітнього процесу: вихователями і дітьми, а в умовах сімейного виховання – між батьками і дітьми. Щоб збалансувати опосередкований шлях сприйняття дітьми інформації та час і можливості безпосередньої взаємодії вихователя з вихованцями, у ході якої відбувається “живе спілкування” і створюються умови для поєднання різних педагогічних впливів, комунікативний супровід розглядаємо як обов’язкову складову процесу застосування цифрових технологій.

Постановка проблеми. Застосування цифрових технологій у закладі дошкільної освіти обґрунтовується тим, що завдяки їх можливостям навчання стає більш цікавим, інтерактивним і відповідає індивідуальним потребам дітей. Вихователь закладу дошкільної освіти відповідно до своїх професійних компетентностей визначає з якою педагогічною метою будуть застосовуватися цифрові технології в освітньому процесі, межі їх застосування, визначає та застосовує найбільш сприятливі для розв’язання поставлених завдань способи комунікації. Це визначає необхідність технологізації процесів комунікації, що супроводжують різні аспекти навчання, виховання, соціалізації і розвитку дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічний супровід розглядається як: цілеспрямована діяльність, яка супроводжує процес життєдіяльності дітей і педагогів в закладі дошкільної освіти (О. Байер); різновид допомоги дитині (С. Курінна, Т. Седова); комплексний метод (К. Крутій), інтегрована технологія (С. Курінна, І. Луценко), взаємодія учасників супроводу (І. Рогальська), система підтримки та допомоги дитині у навчально-виховному процесі (Т. Седова).

Комунікативний супровід застосовується у спеціальній педагогіці (Н. Адамюк, О. Горова, А. Замша, С. Кульбіда). У його структурі дослідники виділяють комунікативну підтримку, яку розглядають як вплив на освітнє середовище з урахуванням комунікативних можливостей здобувача та комунікативну допомогу як спектр впливу на здобувача з метою покращення його комунікативних можливостей. Комунікативно-мовленнєвий супровід професійно спрямованого мовлення майбутніх фахівців дошкільної освіти досліджувала А. Богуш. Вчена виділила такі його структурні компоненти, як: мотиваційний, когнітивно-змістовий, репродуктивно-діяльнісний, креативно-діяльнісний, оцінно-рефлексивний.

Постановка завдання. Метою дослідження є концептуалізація понять “комунікативний супровід освітнього процесу в закладі дошкільної освіти”, “комунікативний супровід застосування цифрових технологій в закладі дошкільної освіти”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як цілісна система педагогічної комунікації, комунікативний супровід дає відповідь на широке коло питань: як

організувати особистісно-орієнтоване спілкування з дітьми, яку модель комунікації обрати для розв'язання тієї чи іншої комунікативної чи комунікативно-педагогічної задачі, які мовленнєві жанри та невербальні засоби використати на різних етапах педагогічної взаємодії.

Комунікативний супровід освітнього процесу – це процес створення оптимальних комунікативних та комунікативно-педагогічних умов, необхідних для реалізації цілей освітнього процесу, стратегічних функцій освітньо-комунікативного середовища закладу дошкільної освіти.

Як послідовність комунікативного процесу, комунікативний супровід застосування цифрових технологій включає такі етапи: діагностика налаштованості вихованців на сприймання інформації і комунікацію; моделювання майбутньої взаємодії як процесу обміну інформацією; організація процесу сприйняття вихованцями цифрового контенту, його переживання, осмислення та обговорення; аналіз розуміння дітьми цифрового контенту та його впливу; аналіз комунікації і взаємодії що відбулася, завершення спілкування.

Висновки. Комунікативний супровід освітнього процесу в закладі дошкільної освіти визначаємо як його обов'язкову складову. Комунікативний супровід застосування цифрових технологій є інноваційною діяльністю, мета якої – сприяти використанню нових можливостей для вдосконалення освітнього процесу, а також уникнути ризиків негативного впливу електронних пристроїв та небажаного цифрового контенту на фізичне, психічне здоров'я та соціальне благополуччя дітей.

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, комунікативний супровід, освітній процес, освітньо-комунікативне середовище, цифрові технології.

COMMUNICATIVE SUPPORT FOR THE APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PRESCHOOL EDUCATION

Iryna Lutsenko

Abstract.

Relevance of the research. In education, pedagogical, and socio-psychological sciences, the following types of support are distinguished: psychological, psychological-pedagogical, pedagogical, and socio-pedagogical. The need for communicative support is caused by the fact that children perceive educational information with the help of digital technologies, i.e., indirectly. This reduces direct interaction between participants in the educational process: educators and children, and in the context of family education, between parents and children. In order to balance the indirect way in which children perceive information and the time and opportunities for direct interaction between the educator and the pupils, during which "live communication" takes place and conditions are created for combining various pedagogical influences, we consider communicative support to be an essential component of the process of applying digital technologies

Problem statement. The use of digital technologies in preschool education institutions is justified by the fact that, thanks to their capabilities, learning becomes more interesting, interactive, and tailored to the individual needs of children. Preschool teachers, in accordance with their professional competencies, determine the pedagogical goals for which digital technologies will be used in the educational process, the limits of their application, and identify and apply the most effective means of communication for solving the tasks at hand. This determines the need for the technologization of communication processes that accompany various aspects of a child's learning, upbringing, socialization, and development.

Analysis of recent research and publications. Pedagogical support is considered as: a purposeful activity that accompanies the life of children and teachers in a preschool education institution (O. Bayer); a type of assistance to a child (S. Kurinna, T. Sedova); a comprehensive method (K. Krutii), an integrated technology (S. Kurinna, I. Lutsenko), interaction between support participants (I. Rogalska), a system of support and assistance for children in the educational process (T. Sedova).

Communicative support is used in special education (N. Adamyuk, O. Gorova, A. Zamsh, S. Kulbida). Within its structure, researchers distinguish between communicative support, which is considered to be an influence on the educational environment, taking into account the

communicative abilities of the learner, and communicative assistance, which is a range of influences on the learner with the aim of improving their communicative abilities. A. Bogush studied communicative and speech support for the professionally oriented speech of future preschool education specialists. The scientist identified the following structural components: motivational, cognitive-content, reproductive-activity, creative-activity, and evaluative-reflective.

Research task. The aim of the study is to conceptualize the concepts of “communicative support of the educational process in preschool education institutions” and “communicative support of the use of digital technologies in preschool education institutions.”

Main material presentation. As a comprehensive system of pedagogical communication, communicative support provides answers to a wide range of questions: how to organize personality-oriented communication with children, which communication model to choose to solve a particular communicative or communicative-pedagogical task, which speech genres and non-verbal means to use at different stages of pedagogical interaction.

Communicative support of the educational process is the process of creating optimal communicative and communicative-pedagogical conditions necessary for the implementation of the goals of the educational process and the strategic functions of the educational-communicative environment of a preschool educational institution.

As a sequence of the communicative process, communicative support for the use of digital technologies includes the following stages: diagnosis of pupils' readiness to perceive information and communicate; modeling future interaction as a process of information exchange; organizing the process of pupils' perception of digital content, its experience, comprehension, and discussion; analyzing children's understanding of digital content and its impact; analyzing the communication and interaction that took place, completing the communication.

Conclusions. We define communicative support of the educational process in preschool education institutions as its mandatory component. Communicative support for the use of digital technologies is an innovative activity aimed at promoting the use of new opportunities to improve the educational process, as well as avoiding the risks of negative impact of electronic devices and undesirable digital content on the physical and mental health and social well-being of children.

Keywords: preschool educational institution, communicative support, educational process, educational and communicative environment, digital technologies.

Актуальність теми дослідження. Широке використання у багатьох сферах людської діяльності: музиці, техніці, науці, соціальній взаємодії, освіті поняття “супровід” визначає необхідність додаткового розкриття його змісту з урахуванням специфіки галузі знань та професійної діяльності. Так, у сучасних словниках української мови наведено лише узагальнені тлумачення цього поняття. Супровід – це те, що супроводить яку-небудь дію, явище.

В освіті, педагогічних і соціально-психологічних науках виділено такі види супроводу, як: психологічний (І. Бех, Л. Карамушка, В. Кузьменко, В. Панок та ін.), психолого-педагогічний (В. Кобильченко, К. Крутій, І. Луценко та ін.), педагогічний (Л. Козак, С. Курінна, К. Крутій, І. Луценко та ін.), соціально-педагогічний (Т. Алексєєнко, Д. Бирик, Л. Гончар, Т. Куниця, І. Рогальська та ін.). Супровід розглядається як метод комплексної допомоги в процесі здійснення суб'єктом тієї чи іншої діяльності.

Менш дослідженим є комунікативний супровід, що визначається як налагодження та підтримка комунікативних зв'язків між учасниками ширшої ніж комунікація діяльності. У такому значенні комунікативний супровід, наприклад, використовується у соціальній сфері для підтримки зв'язків і донесення соціальними інститутами певної інформації до цільової аудиторії.

Застосування цифрових технологій в закладі дошкільної освіти слід розглядати як освітню інновацію, тож метод супроводу є необхідною складовою підтримки цього процесу. Необхідність спеціального супроводу застосування цифрових технологій посилюється ймовірністю ризиків їх педагогічно недоцільного використання в освітньому процесі. Здійснювати такий супровід необхідно як

педагогам закладів освіти, так і батькам дітей дошкільного віку та більш старшого віку.

Необхідність виділення комунікативного супроводу викликана й тим, що діти сприймають освітню інформацію з допомогою цифрових технологій, які використовують різноманітні канали (кабельні мережі, радіоканали, супутникові та наземні цифрові трансляції), тобто опосередкованим шляхом. Це відповідно зменшує безпосередню взаємодію між учасниками освітнього процесу: вихователями і дітьми, а в умовах сімейного виховання – між батьками і дітьми.

Відчуваючи себе дещо відстороненим, вихователь обмежує виховний вплив своєї особистості на дітей. Щоб збалансувати опосередкований шлях сприйняття дітьми освітньої інформації та час і можливості безпосередньої взаємодії вихователя з вихованцями, у ході якої відбувається “живе спілкування” і створюються умови для поєднання різних педагогічних впливів, пропонуємо як обов’язкову складову процесу застосування цифрових технологій у закладі дошкільної освіти, впровадити комунікативний супровід.

Постановка проблеми. Застосування цифрових технологій у закладі дошкільної освіти обґрунтовується тим, що завдяки їх можливостям навчання стає більш цікавим, інтерактивним і відповідає індивідуальним потребам дітей [2]. Цілком погоджуємося з тим, що з допомогою цифрових технологій відкриваються нові можливості для демонстрації будь-яких об’єктів і явищ навколишнього світу. Однак зауважимо, що це початковий етап пізнавального процесу і він, як і наступні етапи, має відбуватися під керівництвом педагога.

Вихователь закладу дошкільної освіти відповідно до його професійних компетентностей, які визначено професійними стандартами, а саме: предметно-методична, педагогічне партнерство, інформаційно-комунікаційна, здоров’язбережувальна [16], визначає з якою педагогічною метою будуть застосовуватися цифрові технології в освітньому процесі, межі їх застосування, визначає та застосовує найбільш сприятливі для розв’язання поставлених завдань способи комунікації.

Педагогічна комунікація як інструмент педагогічного керівництва має відповідати сучасній парадигмі педагогічної взаємодії з дітьми. Особистісно орієнтований підхід, який визнано як провідний для дошкільної освіти України, декларує оновлений зміст прояву ставлення педагога до особистості дитини. Зокрема, він включає прояв поваги до дитини, сприяння її особистісному становленню через допомогу, підтримку, виховання і партнерство, формування таких особистісних якостей, як: самосвідомість, гідність, самостійність, відповідальність, свобода особистості.

Найбільш повно особистісно орієнтований підхід реалізується в процесах комунікації і міжособистісного спілкування. Це визначає необхідність технологізації процесів комунікації, що супроводжують різні аспекти навчання, виховання, соціалізації і розвитку дитини. Серед таких аспектів виділимо застосування цифрових технологій як один з сучасних інструментів педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічний супровід розглядається науковцями як: цілеспрямована діяльність, яка супроводжує процес життєдіяльності дітей і педагогів в закладі дошкільної освіти (О. Байер); різновид допомоги дитині (С. Курінна, Т. Сєдова); комплексний метод (К. Крутій), інтегрована технологія (С. Курінна, І. Луценко), взаємодія учасників супроводу (І. Рогальська). На думку Т. Сєдової, педагогічний супровід – це система підтримки та допомоги дитині у навчально-виховному процесі [17].

Розвиток парадигми педагогічного супроводу дітей дошкільного віку, як вважають Л. Козак та Н. Іваненко, є можливим завдяки утвердженню особистісно-орієнтованої моделі дошкільної освіти [5]. На думку О. Кононко, завдання

особистісно-орієнтованої освіти – створити сприятливі умови для особистісного становлення і творчої самореалізації кожної дитини. За такого підходу, педагогічна взаємодія має надавати дитині допомогу, підтримку та соціально-педагогічний захист.

Сучасні науковці визначають соціально-педагогічний супровід як професійну діяльність, що спрямована на створення умов для упередження розвитку негативних наслідків і різних соціально-педагогічних проблем особистості у складних життєвих обставинах та в середовищі її перебування, інтеріоризацію цінностей та узгодження соціальних очікувань суб'єктів соціальної взаємодії. На думку вчених (Т. Алексєєнко, Д. Бирик, Л. Гончар, Т. Куниця), технологія соціально-педагогічного супроводу на відміну від технологій соціального та психологічного супроводу, має реалізовуватися у соціально-педагогічній парадигмі виховання. Це обґрунтовується тим, що основна увага в процесі соціально-педагогічного супроводу приділяється розвитку особистості дитини [1].

Досліджуючи соціально-педагогічний супровід, І. Рогальська визначає таку його особливість як: одночасне знаходження педагога поруч з дитиною, як посередництво між соціальним світом і власним життєвим світом дитини, забезпечення її захисту, позитивного самопочуття, підтримки в небезпечних ситуаціях [18]. Зі свого боку зазначимо, що від самого народження в процесі особистісного становлення і пізнання дитиною соціального світу важливо, щоб дорослий був не просто поруч з нею в одному фізичному просторі, а створював між собою і нею емоційну близькість. Завдяки такій близькості, емоційно-ціннісній спільності педагог невимусовно і природно впливає на дитину. Для цього дорослі (батьки, педагоги) мають бути внутрішньо присутні, бути разом з дитиною на різних етапах її чуттєвого пізнання, сприйняття інформації від навколишнього світу, відчувати внутрішній стан дитини, мати з нею спільні інтереси, цілі, перебувати у дружніх стосунках.

Психологічний супровід науковці визначають як: системну діяльність психолога (М. Мушкевич), пролонгований, динамічний процес, цілісну діяльність психологічної служби освітнього закладу (Л. Прохоренко, О. Бабяк, Н. Баташева). В інтеграції з педагогічним, психологічний супровід сприяє особистісному розвитку і вихованню дитини. Сутнісною характеристикою супроводу у психологічній площині є створення соціально-психологічних умов для емоційного благополуччя, успішного розвитку, виховання та навчання дітей в ситуаціях соціально-педагогічної взаємодії, яка організується в межах закладу освіти [5].

К. Крутій описує психолого-педагогічний супровід як комплексний метод, в основі якого – єдність чотирьох функцій: діагностика проблеми, що виникла; інформація про проблему і шляхи її вирішення; консультація на етапі вибору рішення і вироблення плану рішення проблеми; первинна допомога на етапі реалізації плану рішення [10]. Такий підхід до супроводу як до багатофункціонального і структурованого процесу можна простежити у більшості досліджень, що присвячено різним видам супроводу.

Так, на думку В. Кобильченко, психолого-педагогічний супровід як інтегративна технологія містить у собі два ключових компоненти: педагогічну підтримку дитини на певному етапі її розвитку й психологічну допомогу їй та її найближчому оточенню (дорослим суб'єктам супроводу) в подоланні особистісних і міжособистісних проблем та труднощів [6].

У дослідженні [15], психолого-педагогічний супровід був реалізований як індивідуально підібраний комплекс технологій, спрямованих на підтримку позитивних і подолання тривожних особливостей розвитку дитини, які було виявлено на діагностичному етапі супроводу. У такі комплекси було рекомендовано включати: технології врахування індивідуальних особливостей розвитку дітей

дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб; технологію організації емоційно підтримуючої міжособистісної комунікації вихователя з дітьми; життєзмінювальні й психолінгвотерапевтичні технології роботи з дітьми, які пережили психотравмівні події; етнокультурні технології; технологію формування активно-патріотичної позиції дітей старшого дошкільного віку; технологію морально-етичного виховання дітей. Успішність реалізації таких комплексів забезпечувалася тим, що виховні технології були застосовані у комплексі з діагностичною технологією на виявлення індивідуальних особливостей розвитку дітей і комунікативною технологією, яка була спрямована на встановлення контакту з дітьми і надання їм емоційної підтримки.

Поняття комунікативний супровід докладно вивчено у спеціальній педагогіці. Н. Адамюк, О. Горова, А. Замша, С. Кульбіда визначають комунікативний супровід як систему моніторингу за забезпеченням комунікативних потреб здобувачів освіти з порушенням слуху в освітньому процесі, визначення актуальних комунікативних бар'єрів, прогнозування ймовірних комунікативних бар'єрів. Дослідники визначили такі етапи супроводу: моніторинг – перший етап супроводу; другий етап – реалізація опосередкованого впливу на комунікацію здобувача, підтримка; надання допомоги як здійснення безпосереднього впливу на комунікацію здобувача – третій етап супроводу [1]. Як бачимо, у структурі комунікативного супроводу дослідники виділяють комунікативну підтримку, яку розглядають як вплив на освітнє середовище з урахуванням комунікативних можливостей здобувача та комунікативну допомогу як спектр впливу на здобувача з метою покращення його комунікативних можливостей.

Комунікативно-мовленнєвий супровід професійно спрямованого мовлення майбутніх фахівців дошкільної освіти досліджувала А. Богуш [3]. Вчена виділила такі його структурні компоненти, як: мотиваційний, когнітивно-змістовий, репродуктивно-діяльнісний, креативно-діяльнісний, оцінно-рефлексивний. Супровід здійснювався як послідовність етапів. Перший – когнітивно-збагачувальний; другий – практично-діяльнісний; продуктивно-творчий – третій етап. Особливістю запропонованого вченою підходу є збагачення комунікативних можливостей здобувачів, їх занурення в навчально-мовленнєву та продуктивно-творчу діяльність.

Як візуальний, аудіальний і кінестетичний супровід навчання розглядає мультимедійні засоби Ж. Матюх [13]. Дослідниця зазначає, що для інтеграції мультимедійних засобів в освітній процес необхідно використовувати сукупність наочних, словесних та практичних методів навчання. Підкреслюючи переваги “мультисенсорного принципу”, Ж. Матюх розкриває його вплив на засвоєння навчальної інформації. Однак, на наш погляд, пропонує обмежений перелік методів, зокрема для “озвучення, роз'яснення й коментування вихователем понять, що вивчаються з використанням мультимедійних технологій – пояснення, читання, бесіда”.

Постановка завдання. Метою дослідження є концептуалізація понять “комунікативний супровід освітнього процесу в закладі дошкільної освіти”, “комунікативний супровід застосування цифрових технологій в закладі дошкільної освіти”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розкрити зміст визначених понять, розглянемо значення таких форм слів як: “комунікативний” і “комунікаційний”, що зустрічаються у науково-педагогічних джерелах. У словнику [7] слово “комунікаційний” тлумачиться як: такий, що пов'язаний з комунікацією, стосується комунікації – шляхів сполучення, транспорту. Комунікативний – який стосується комунікації як спілкування, інформації. Враховуючи наведені тлумачення, а також визначення супроводу у його загальному значенні – те, що

супроводить дію, вважаємо доречним використовувати його у сполученні зі словом комунікативний.

Зміст поняття “комунікативний супровід” можемо визначити як: такий, що у формі комунікації забезпечує супровід певної діяльності, виконує функцію спілкування. Завдяки комунікативному супроводу забезпечується зв'язок між тим учасником комунікації, який супроводжує певний процес (педагог) і тим учасником/учасниками, кого він (педагог) супроводжує (дитина, діти).

Як цілісна система педагогічної комунікації, комунікативний супровід дає відповідь на широке коло питань: як організувати особистісно-орієнтоване спілкування з дітьми, яку модель комунікації обрати для розв'язання тієї чи іншої комунікативної чи комунікативно-педагогічної задачі, які мовленнєві форми (жанри) та невербальні засоби використати на різних етапах педагогічної взаємодії. Уточнимо: комунікативні задачі пов'язані з організацією процесів спілкування (комунікації, інтеракції, соціальної перцепції), комунікативно-педагогічні – з розв'язанням навчально-розвивальних і виховних завдань.

Стрижнем комунікативного супроводу як процесу є модель комунікації (лінійна, інтерактивна, трансактивна) [12], мовленнєві жанри (діалогічні, монологічні), що відповідають стратегії тієї чи іншої моделі комунікації.

Функціями-цлями комунікативного супроводу освітнього процесу в закладі дошкільної освіти є:

- функція комунікативного чинника, що зумовлює створення і функціонування в закладі освіти комунікативного середовища, в якому відбувається процес особистісно-орієнтованого спілкування з дітьми у єдності просторового, емоційного, мовленнєвого, інтерактивного контактів; таке спілкування включає встановлення емоційної довіри, позитивної атмосфери спілкування, надання педагогічної підтримки, досягнення емоційно-ціннісної спільності з дітьми, задоволення їхніх комунікативних потреб та інтересів [11];

- функція педагогічного впливу – розв'язання навчально-розвивальних і виховних завдань, що включає врахування рівнів розвитку та індивідуальних особливостей дітей, добір відповідних мовленнєвих форм для взаємодії з різними дітьми, досягнення особистісно розвивального ефекту [12];

- функція надання психологічної допомоги дітям, що включає сприяння відновленню втраченої психологічної рівноваги дітей та її збереження; пом'якшення, зняття, компенсування впливу емоційного напруження, дії на дітей стресогенних чинників [15].

Комунікативний супровід освітнього процесу – це процес створення оптимальної сукупності комунікативних та комунікативно-педагогічних умов, необхідних для реалізації цілей освітнього процесу, стратегічних функцій освітньо-комунікативного середовища закладу дошкільної освіти.

Розглянемо особливості комунікації вихователя з дітьми, що має супроводжувати процес застосування цифрових технологій в закладі дошкільної освіти. Мета такої комунікації як комунікативного супроводу – це створення сукупності умов для сприймання дітьми цифрового контенту; регуляція та корегування впливу цифрових технологій; забезпечення впливу особистості педагога на особистісне становлення дітей; досягнення цілей освітньо-виховного процесу.

Як вже було зазначено, сам процес супроводу передбачає те, що педагог знаходиться поруч (І. Рогальська), разом з дитиною. Особливо це стосується ситуації застосування цифрових технологій, де все має відбуватися за його активної участі. Зауважимо, що мова йде не лише про цифрову грамотність та забезпечення роботи комп'ютерної техніки, з допомогою якої відбувається використання цифрового контенту, дотримання цифрової гігієни.

Наголошуємо на важливості підготовки дітей до сприйняття інформації:

зображень, аудіо, відео, інтерактивних елементів у цифровому форматі; спрямування їхньої уваги на певні аспекти цифрового змісту; наповнену присутність педагога, яка створює соціальний контекст сприйняття інформації під час перегляду дітьми презентацій, відеороликів, мультфільмів, використання комп'ютерних ігор; сприяння запам'ятовуванню інформації; допомога дітям в розумінні, інтерпретації побаченого, почутого й відчутого під час перегляду.

Важливим аспектом практичної реалізації комунікативного супроводу є те, що кожна дитина має сприймати комунікацію педагога як таку, що звернена як до всіх дітей, так і таку, що звернена саме до неї. Останнє залежить від дібраних ним слів, інтонацій, тону, глибини присутності педагога як особистості в освітньому процесі.

Підсумуємо. Комунікативний супровід застосування цифрових технологій – це процес створення оптимальної сукупності комунікативних та комунікативно-педагогічних умов, необхідних для якісного перебігу когнітивних процесів, що включає сприйняття дітьми цифрового контенту виховного чи навчального змісту, його інтерпретацію, розуміння, запам'ятовування інформації та цілеспрямованого формування уявлень і елементарних понять, емоційно-ціннісного ставлення дітей до побаченого, почутого, осмисленого, зрозумілого та пережитого в процесі сприйняття інформації та комунікації з вихователем за змістом цифрового контенту.

З метою технологізації процесів педагогічної комунікації, що супроводжують застосування цифрових технологій в закладі дошкільної освіти, розглянемо її як інтегративну технологію. Відмінні ознаки цієї технології визначаються специфікою процесів міжособистісного спілкування і комунікації, що включає орієнтування в обставинах спілкування і співрозмовникові, визнання його унікальності, врахування індивідуальних особливостей, емоційного стану, здійснення комунікативного впливу [10], а також специфікою педагогічної взаємодії, яку характеризує прямий і зворотний зв'язки, специфікою педагогічного впливу, який є односпрямованим, покликаним вирішити конкретні, найближчі завдання, зокрема передбачає зміну поведінки дітей [14].

Як послідовність перебігу комунікативного процесу, комунікативний супровід застосування цифрових технологій включає такі етапи: діагностика налаштованості вихованців-учасників взаємодії на сприйняття інформації у цифровому форматі і комунікацію; моделювання майбутньої взаємодії як процесу обміну інформацією; педагогічне пристосування та організація процесу сприйняття вихованцями цифрового контенту, його переживання, осмислення та обговорення; аналіз розуміння дітьми цифрового контенту та його вплив на них; аналіз комунікації і взаємодії що відбулася, завершення спілкування.

Висновки. Комунікативний супровід освітнього процесу в закладі дошкільної освіти важливо визначити як його обов'язкову складову. Комунікативний супровід застосування цифрових технологій в закладі дошкільної освіти є інноваційною діяльністю. Її мета – сприяти використанню нових можливостей для вдосконалення освітнього процесу, а також уникнути ризиків негативного впливу електронних пристроїв та небажаного цифрового контенту на фізичне, психічне здоров'я та соціальне благополуччя дітей [8]. Подальше дослідження проблеми застосування цифрових технологій у закладі дошкільної освіти вбачаємо у розробленні технології комунікативного супроводу застосування цифрових технологій у виховному процесі закладу дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Алексєєнко, ТФ, Бибики, ДД Гончар, ЛВ & Куниця, ТЮ 2020, *Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців*. Посібник, заг. ред. Алексєєнко, ТФ, Кропивницький: Імекс-ЛТД, 208 с.
2. Бабюк, ТІ Пукас, ІЛ Каньоса, НГ & Галаманжук, ЛЛ 2024, *Цифрові технології в дошкільній освіті*. Навчально-методичний посібник, авт.-упор. Бабюк, ТІ Пукас, ІЛ,

- Каньоса, НГ & Галаманжук, ЛЛ, Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 122 с.
3. Богуш, АМ 2014, 'Комунікативно-мовленнєвий супровід професійно спрямованого мовлення майбутніх фахівців дошкільної освіти', *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*, Вип. 29. с. 73–76. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_29_18>. [5 Серпень 2025].
 4. Замша, АВ Адамюк, НБ & Дробот, ОА 2022, 'Концептуалізація комунікативного супроводу здобувачів освіти з порушеннями слуху в освітньому середовищі', *Інноваційна педагогіка*. Вип. 49, Том. 1. с. 59–62. Доступно: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/49/part_1/12.pdf>. [5 Серпень 2025].
 5. Іваненко, НВ & Козак, ЛВ 2022, 'Педагогічний супровід дітей дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема', *Перспективи та інновації науки. Електронний науковий журнал "Перспективи та інновації науки (Серія "Психологія", Серія "Педагогіка", Серія "Медицина")*, № 4(6), с. 173–183. Доступно: <<https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41741>>. [5 Серпень 2025].
 6. Кобильченко, ВВ 2015, *Психолого-педагогічний супровід школярів з особливими освітніми потребами як інтегративна технологія: теоретична модель*. Доступно: <<http://konferenciya2015.jimdo.com>>. [5 Серпень 2025].
 7. *Комунікаційний-комунікативний-комутативний-комутаторний* (n.d.), *Slovnkyk.me*. Доступно: <https://slovnkyk.me/dict/linguistic_norm/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9#google_vignette>. [5 Серпень 2025].
 8. Концепція цифрової гігієни дітей дошкільного віку 2025. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2025-%D1%80#Text>>. [6 Серпень 2025].
 9. Курінна, СМ 2015, 'Педагогічний супровід процесу соціалізації дітей-сиріт в умовах закладів інтернатного типу', *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. № 2 (10) С. 53–59 Доступно: <<https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2015/2/10.pdf>>. [5 Серпень 2025].
 10. Крутій, К 2010, 'Концептуальні засади психолого-педагогічного супроводу: принципи і техніки', *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць*. Слов'янськ: СДПУ, Частина 1, с. 185–198.
 11. Луценко, ІО 2009, *Теоретичні та методичні засади розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери дитини. Від народження до 6 років*. Монографія, Київ: Вид-во НПУ імені МП Драгоманова, 291 с.
 12. Луценко, ІО 2013, *Дитина і дорослий: вчимося спілкуватись. Готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками*, Київ : Світлич, 208 с. Доступно: <<https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/15621>>. [5 Серпень 2025].
 13. Матюх, ЖВ 2018, 'Модель використання мультимедійних технологій вихователем закладу дошкільної освіти в освітній роботі з інклюзивною групою', *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. № 1 (15) с. 80–86. Доступно: <<https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2018/1/14.pdf>>. [5 Серпень 2025].
 14. Подберезський, МК 2011, 'Характеристика особливостей педагогічної взаємодії', *Вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. № 2 (2) Педагогіка, с. 31-35 Доступно: <<https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2011/2/7.pdf>>. [5 Серпень 2025].
 15. *Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології* 2018, Навчально-методичний посібник [авт. Луценко, ІО, Богуш, АМ, Калмикова, ЛО, Кузьменко, ВУ, Поворознюк, СІ & Рейпольська, ОД; за наук. редакцією Луценко, ІО], Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 211 с. Доступно: <<http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/24604>>. [5 Серпень 2025].
 16. *Професійний стандарт "Вихователь закладу дошкільної освіти"* 2021. Доступно: <https://register.nqa.gov.ua/uploads/o/357-nakaz_755.pdf>. [5 Серпень 2025].
 17. Седова, ТД 2009, 'Ціннісні орієнтації педагогічного супроводу обдарованих учнів освітньому середовищі гімназії', *Організація роботи з обдарованими учнями: досвід харківських шкіл (за результатами відкритого конкурсу-захисту проектів): Методичний посібник для заступників директорів ЗНЗ та вчителів, які працюють з обдарованими дітьми*, Харків, 40 с.
 18. Рогальська, І 2010, 'Сутнісні характеристики соціально-педагогічного супроводу

соціалізації особистості у дошкільному дитинстві', *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць*, Слов'янськ: СДПУ, Частина 1, с. 230–236.

References:

1. Aliksieienko, TF, Bybyk, DD Honchar, LV & Kunytsia, TIu 2020, *Sotsialno-pedahohichnyi suprovid ditei vymushenykh pereselentsiv (Social and educational support for children of internally displaced persons)*. Posibnyk, zah. red. Aliksieienko, TF, Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 208 s.
2. Babiuk, TI Pukas, IL Kanosa, NH & Halamanzhuk, LL 2024, *Tsyfrovi tekhnolohii v doshkilnii osviti (Digital technologies in preschool education)*. Navchalno-metodychnyi posibnyk, avt.-upor. Babiuk, TI Pukas, IL, Kanosa, NH & Halamanzhuk, LL, Kamianets-Podilskyi : Vydavets Kovalchuk O. V., 122 s.
3. Bohush, AM 2014, 'Komunikatyvno-movlennievyyi suprovid profesiino spriamovanoho movlennia maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity (Communicative and speech support for the professionally oriented speech of future preschool education specialists)', *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*, Vyp. 29. s. 73–76. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_29_18>. [5 Serpen 2025].
4. Zamsha, AV Adamiuk, NB & Drobot, OA 2022, 'Kontseptualizatsiia komunikatyvnoho suprovodu здобувачів освіти з порушеннями слуху в освітньому середовищі (Conceptualisation of communicative support for students with hearing impairments in the educational environment)', *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 49, Tom. 1. s. 59–62. Dostupno: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/49/part_1/12.pdf>. [5 Serpen 2025].
5. Ivanenko, NV & Kozak, LV 2022, 'Pedahohichnyi suprovid ditei doshkilnoho viku yak psykholoho-pedahohichna problema (Pedagogical support for preschool children as a psychological and pedagogical problem)', *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Elektronnyi naukovyi zhurnal "Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriiia "Psykholohiia", Seriiia "Pedahohika", Seriiia "Medytsyna")"*, № 4(6), s. 173–183. Dostupno: <<https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41741>>. [5 Serpen 2025].
6. Kobylchenko, VV 2015, *Psykholoho-pedahohichnyi suprovid shkoliariv z osoblyvymy osvithnimy potrebamy yak intehratyvna tekhnolohiia: teoretychna model (Psychological and pedagogical support for schoolchildren with special educational needs as an integrative technology: a theoretical model)*. Dostupno: <<http://konferenciya2015.jimdo.com>>. [5 Serpen 2025].
7. *Komunikatsiyni-komunikatyvnyi-komutatyvnyi-komutatornyi (Communication, communicative, commutative, commutative) (n.d.)*, Slovnyk.me. Dostupno: <https://slovnyk.me/dict/linguistic_norm/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9#google_vignette>. [5 Serpen 2025].
8. *Kontseptsiiia tsyfrovoi hihiieny ditei doshkilnoho viku (Concept of digital hygiene for preschool children)* 2025. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2025-%D1%80#Text>>. [6 Serpen 2025].
9. Kurinna, SM 2015, 'Pedahohichnyi suprovid protsesu sotsializatsii ditei-syrit v umovakh zakladiv internatnoho typu (Pedagogical support for the socialization of orphaned children in boarding schools)', *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia*. № 2 (10) S. 53–59 Dostupno: <<https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2015/2/10.pdf>>. [5 Serpen 2025].
10. Krutii, K 2010, 'Kontseptualni zasady psykholoho-pedahohichnoho suprovodu: pryntsyipy i tekhniki (Conceptual foundations of psychological and pedagogical support: principles and techniques)', *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats*. Sloviansk: SDPU, Chastyna 1, s. 185–198.
11. Lutsenko, IO 2009, *Teoretychni ta metodychni zasady rozvytku komunikatyvno-movlennievoi sfery dytyny. Vid narodzhennia do 6 rokiv (Theoretical and methodological foundations of the development of a child's communicative and speech sphere. From birth to 6 years)*. Monohrafiia, Kyiv: Vyd-vo NPU imeni MP Drahomanova, 291 s.
12. Lutsenko, IO 2013, *Dytyna i doroslyi: vchymosia spilkuvatys. Hotuiemosia do movlennievoho spilkuvannia z doshkilnykamy (Child and Adult: Learning to Communicate. Preparing for Verbal Communication with Preschoolers)*, Kyiv : Svitych, 208 s. Dostupno: <<https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/15621>>. [5 Serpen 2025].
13. Matiukh, ZhV 2018, 'Model vykorystannia multymediinykh tekhnolohii vykhovatelem zakladu

- doshkilnoi osvity v osvitnii roboti z inkluzyvnoiu hrupoiu (Model of multimedia technology use by preschool teachers in educational work with inclusive groups)', *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia*, № 1 (15) s. 80–86. Dostupno: <<https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2018/1/14.pdf>>. [5 Serpen 2025].
14. Podberezskyi, MK 2011, 'Kharakterystyka osoblyvosti pedahohichnoi vzaiemodii (Characteristics of pedagogical interaction)', *Visnyk dniproptetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia*, № 2 (2) Pedahohika, s. 31-35 Dostupno: <<https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2011/2/7.pdf>>. [5 Serpen 2025].
15. *Psykhologo-pedahohichniy suprovid vykhovannia i rozvytku ditei doshkilnogo viku z rodyn uchashnykiv ATO i vnutrishno peremishchenykh osib: kontseptsii, metodyka, tekhnolohii (Psychological and pedagogical support for the education and development of preschool children from families of ATO participants and internally displaced persons: concept, methodology, technologies)* 2018, Navchalno-metodychnyi posibnyk [avt. Lutsenko, IO, Bohush, AM, Kalmykova, LO, Kuzmenko, VU, Povorozniuk, SI & Reipolska, OD; za nauk. redaktsiieiu Lutsenko, IO], Kyiv : Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova, 211 s. Dostupno: <<http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/24604>>. [5 Serpen 2025].
16. *Profesiyniy standart "Vykhovatel zakladu doshkilnoi osvity" (Professional standard "Preschool educator")* 2021. Dostupno: <https://register.nqa.gov.ua/uploads/o/357-nakaz_755.pdf>. [5 Serpen 2025].
17. Siedova, TD 2009, 'Tsinnisni oriiientatsii pedahohichnogo suprovodu obdarovanykh uchniv osvitnomu seredovyshchi himnazii (Value orientations of pedagogical support for gifted students in the educational environment of a gymnasium)', *Orhanizatsiia roboty z obdarovanymy uchniamy: dosvid kharkivskykh shkil (za rezultatamy vidkrytoho konkursu-zakhystu proektiv): Metodychnyi posibnyk dlia zastupnykiv dyrektoriv ZNZ ta vchyteliv, yaki pratsiuut z obdarovanymy ditmy*, Kharkiv, 40 s.
18. Rohalska, I 2010, 'Sutnisni kharakterystyky sotsialno-pedahohichnogo suprovodu sotsializatsii osobystosti u doshkilnomu dytynstvi (Essential characteristics of socio-pedagogical support for the socialization of the individual in preschool childhood)', *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats*, Sloviansk: SDPU, Chastyna 1, s. 230–236.

Прорецензовано / Reviewed

29.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

22.09.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-10

УДК 821.111(73)-31 + 82.09

КАТЕГОРІЯ СЛІПОТИ: ЗМІНА ІНТЕРПРЕТАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ (ШТРИХИ ДО АНАЛІЗУ РОМАНУ Е. ПОРТЕР "СВІТАНОК")

У. В. Жорнокуй

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Необхідність досліджень феномену сліпоти в літературі зумовлена тим, що воно дозволяє не лише поглибити інтерпретаційні можливості художнього тексту, а й сприяє оновленню культурних і соціальних уявлень про інвалідність, відновленню повноцінного образу незрячої людини в художньому дискурсі та поверненню їй антропоцентричної й екзистенційної цілісності, що увиразнює міждисциплінарний характер обраної теми.

Постановка проблеми. Категорія сліпоти в художній літературі зазнає еволюції від

символу фізичного обмеження до складної інтерпретативної моделі, що віддзеркалює внутрішній розвиток особистості. У романі Е. Портер “Світанок” ця категорія потребує нового прочитання з урахуванням зміни смислових акцентів і наративних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова література, присвячена проблематиці категорії сліпоти, зазнала суттєвої еволюції – від медичних і дефіцитарних та компенсаторних моделей до соціальних, культурних і феноменологічних підходів. Загалом, кілька знакових праць визначили, як саме осмислюється сліпота у різних наукових парадигмах. Найновіші дослідження розглядають сліпоту крізь призму інтерсекційності, аналізуючи взаємодію раси, класу та гендеру з інвалідністю (роботи Дж. Клідж “Sight Unseen”; Р. Міхалка “The Mystery of the Eye and the Shadow of Blindness” й “The Difference That Disability Makes”; Т. Тімчкоскі та ін.). Ці праці підкреслюють, що досвід сліпоти не є однорідним, а формується під впливом множинних ідентичностей і систем соціального утиску й дискримінації.

Постановка завдання. Пріоритетного значення набуває необхідність комплексного аналізу існуючих інтерпретативних моделей категорії сліпоти і їх зміни у ході культурно-історичного розвитку й суспільно-політичних змін, котрі його мотивували.

Виклад основного матеріалу. У міфологічній та літературній традиції сліпота часто постає як ознака обраності або трагедії. В античності осліплення було водночас покаранням і наділенням надприродними здібностями, що робило сліпого персонажа носієм “надзнання” (Тіресій, Гомер). У подальші епохи в європейських літературах поширюється інша модель – сліпота як катастрофа, що призводить до дегуманізації героя і потреби “спокутування” або навіть смерті, як у творах Дж. Мільтона, Дж. Конрада чи Р. Кіплінга. На форму подібного сприйняття вплинув культурний “тілоцентризм” і зороцентризм, за якого незрячий опиняється на маргінесі онтології, вибудованої з пріоритетним акцентом на візуальних образах.

В українській традиції образ сліпця часто набуває символічного звучання (кобзар як пророк у Т. Шевченка чи П. Куліша), тоді як американська література початку ХХ ст. зосереджується на адаптаційних і психологічних вимірах. У романі Елеонор Портер “Світанок” сліпота зображена як фізичне та духовне випробування, що проходить головний герой Кім Бертон, переживаючи страх, заперечення, ескапізм і поступову соціалізацію. Письменниця аналізує втрату зору у її фізичних, психологічних, соціальних і сімейних проявах, показуючи, що катарсис може відбутися не лише з героєм, а й з його оточенням.

Висновки. У історико-літературному вимірі категорія сліпоти зазнала численних змін: від сакралізованого трактування в період Античності та Середньовіччя, коли незрячість пов’язувалася з божественним даром чи обраністю, через романтичну традицію сприйняття сліпого героя як знедоленої, але внутрішньо мудрої й духовно заглибленої постаті, аж до сучасних інтерпретацій у масовій культурі, де незрячий персонаж часто наділяється надприродними здібностями. Враховуючи масштаб і складність проблематики, потребу систематизації літературного матеріалу й вироблення узгоджених класифікацій, дослідження цієї теми видається важливим для заповнення наявної прогалини у сучасному українському літературознавстві, тим більше, що творчість Елеонор Портер, зокрема її роман “Світанок”, досі майже не представлена в українській рецепції та науковій розвідці.

Ключові слова: зороцентризм, інтерпретативна модель, катарсис, категорія сліпоти, рецептивна еволюція, прийняття.

CATEGORY OF BLINDNESS: SHIFT IN INTERPRETIVE MODELS (OUTLINES FOR THE ANALYSIS OF E. PORTER’S NOVEL “DAWN”)

Uliana Zhornokui

Abstract.

Relevance of the research. The need to investigate the phenomenon of blindness in literature arises from its ability not only to deepen the interpretive potential of a literary text but also to contribute to the renewal of cultural and social perceptions of disability, restoring a full-fledged image of the blind person in artistic discourse and returning them human and existential wholeness. This highlights the interdisciplinary nature of the chosen topic.

Problem statement. The category of blindness in fiction undergoes an evolution from a symbol of physical limitation to a complex interpretative model that reflects the inner development of an individual. In Eleanor Porter’s novel “Dawn”, this category requires a new reading that takes into

account the shift in semantic accents and narrative functions.

Analysis of recent research and publications. Scholarly literature on blindness has evolved significantly – from medical, deficit-based, and compensatory models to social, cultural, and phenomenological approaches. Several landmark works have shaped how blindness is conceptualized within different academic paradigms. The most recent studies examine blindness through the lens of intersectionality, analyzing the interaction of race, class, and gender with disability (works by J. Kleege “Sight Unseen”; R. Michalko “The Mystery of the Eye and the Shadow of Blindness” and “The Difference That Disability Makes”; T. Titchkosky, and others). These studies emphasize that the experience of blindness is not homogeneous but shaped by multiple identities and systems of social oppression and discrimination.

Research task. It becomes essential to conduct a comprehensive analysis of existing interpretative models and their transformations throughout cultural and historical development and the socio-political shifts that motivated it.

The statement of basic materials. In mythological and literary tradition, blindness frequently appears as a sign of chosenness or tragedy. In Antiquity, the loss of sight functioned simultaneously as punishment and as the granting of supernatural abilities, making the blind character a bearer of “higher knowledge” (Tiresias, Homer). In later European literatures, another model became dominant – blindness as catastrophe leading to the hero’s dehumanization and the need for “atonement” or even death, as seen in works by J. Milton, J. Conrad, or R. Kipling. This perception was influenced by “body-centric” culture and visual dominance, in which the blind people found themselves marginalized in a world defined by visual imagery.

In the Ukrainian tradition, the blind figure often acquires prophetic connotation (the kobzar in T. Shevchenko and P. Kulish), while the early XXth-century American literature focuses on adaptive and psychological dimensions. In Eleanor Porter’s novel *Dawn*, blindness is depicted as a physical and spiritual ordeal that the protagonist Keith Burton undergoes, experiencing fear, denial, escapism, and gradual social reintegration. The author explores the loss of sight in its physical, psychological, social, and familial aspects, showing that catharsis may occur not only within the protagonist but also among those around him – as in the case of his father, Daniel Burton, for whom his son’s loss of sight becomes a catalyst for spiritual awakening.

Conclusions. Historically, the category of blindness has undergone numerous transformations: from sacral interpretations in Antiquity and the Middle Ages, where blindness was associated with divine gift or chosenness, through Romantic tradition, which viewed the blind hero as deprived yet spiritually insightful, to contemporary representations in mass culture, where blind characters often possess supernatural abilities. Given the scope and complexity of the issue, the need for the systematization of literary material and the development of consistent classifications becomes evident. The study of this topic is particularly important for filling a gap in contemporary Ukrainian literary scholarship, especially considering that Eleanor Porter’s works, including her novel *Dawn*, have received minimal scholarly attention in Ukrainian academic discourse.

Keywords: visual dominance, interpretative model, catharsis, category of blindness, receptive evolution, acceptance. *t* influenced them.

Актуальність. По-перше, літературні інтерпретації сліпоти дають змогу простежити еволюцію суспільних уявлень – від міфологічних і релігійних трактувань до медичних, психологічних, культурних і феноменологічних підходів. Характерно, що у такий спосіб зможемо з’ясувати, як у різні епохи фізична відмінність використовувалася для осмислення таких понять, як гріх, пророцтво, трагедія, духовне прозріння, соціальне виключення чи особливий статус персонажа літературного твору.

По-друге, сучасні дослідження цієї категорії формуються, опираючись на методологію *disability studies*, зміщуючи акцент із дефіцитарних моделей на соціальні й культурні виміри досвіду інвалідності. Такий підхід дає змогу переосмислити традиційні літературні образи сліпих, уникнути надмірної символізації та зосередитися на реальному переживанні світу людьми з порушеннями зору без залучення компенсаторної моделі для інтерпретації.

По-третє, аналіз художніх текстів дає змогу виявити усталені соціальні упередження та стереотипи: часто сліпота постає або як “трагедія”, що неминуче веде до

деградації чи смерті, або як “містичний дар”, наділений надприродною мудрістю. Обидві моделі знеособлюють незрячих і потребують критичного переосмислення.

По-четверте, дослідження теми сліпоти має міждисциплінарний характер і знаходиться на перетині категоріального апарату філософії, феноменології, теології, когнітивних наук, історії культури й соціальної психології. Подібний комплексний підхід дає змогу вивчати, як людське сприйняття формує структуру тексту, світогляд персонажів і способи художнього моделювання реальності.

Таким чином, актуальність вивчення категорії сліпоти в літературі полягає у можливості не лише розширити інтерпретаційні межі тексту, а й сприяти переосмисленню культурних та соціальних уявлень про інвалідність, реабілітувати образ незрячої людини у художньому дискурсі та повернути йому людську й екзистенційну повноту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукова література, присвячена проблематиці у контексті категорії сліпоти, зазнала суттєвої еволюції – від медичних і дефіцитарних та компенсаторних моделей до соціальних, культурних і феноменологічних підходів. Загалом, кілька знакових праць визначили, як саме осмислюється сліпота у різних наукових парадигмах.

Ранні дослідження сліпоти були переважно зосереджені на тематиці в межах медичної та психологічної парадигм, які акцентували увагу на втраті й реабілітації. Ці підходи, хоч і надавали цінну клінічну інформацію, часто розглядали сліпоту, насамперед, як дефіцит, який необхідно компенсувати або подолати. Реабілітаційна література середини ХХ століття значною мірою зосереджувалася на механізмах адаптації та подолання, формуючи теоретичні рамки, що залишалися домінантними протягом десятиліть [6].

Зміна парадигми відбулася з появою досліджень у руслі *disabled studies* наприкінці ХХ століття. У своїй праці “The Difference That Disability Makes” (2002) Р. Міхалко поставив під сумнів есенціалістські уявлення про сліпоту, стверджуючи, що вона є не лише медичним станом, а й соціальною ідентичністю, сформованою під впливом культурних настанов і структурних бар’єрів [8; 9]. У подібному розрізі Дж. Клідж (“Sight Unseen”, 1999) представила потужну автобіографічну й теоретичну розвідку, що критикувала припущення “зрячого світу” щодо сліпоти, показуючи, як вона функціонує як категорія, сконструйована домінуванням візуальної культури [7].

Феноменологічні дослідження зосереджуються на вивченні досвіду сліпоти за межами медичних наративів: у цих працях аналізується, як незрячі люди сприймають і осмислюють світ за допомогою не візуальних відчуттів, кидаючи виклик зороцентричним епістемологіям [1]. Такий підхід підкреслює, що сліпота становить не дефіцит, а інший спосіб буття у світі.

Дослідники культурологічного напрямку аналізують, як сліпота функціонує як метафора або художній троп у літературі й візуальній культурі. Такі інтерпретації показують, що сліпоту часто використовували символічно – як уособлення прозріння, невігластва чи моральної поразки у спосіб, який приховує реальний досвід незрячих людей. Цей напрям критично осмислює переосмислює сюжети, у яких категорія інвалідності служить насамперед засобом розвитку персонажів без порушень [6].

Найновіші дослідження розглядають сліпоту крізь призму інтерсекційності, аналізуючи взаємодію раси, класу та гендеру з інвалідністю. Ці праці підкреслюють, що досвід сліпоти не є однорідним, а формується під впливом множинних ідентичностей і систем соціального гноблення [12].

Виклад основного матеріалу. Висвітлення сліпоти в компенсаторному ключі, згаданому вище, простежуємо ще у міфології Античності. У ті часи сліпота – якість особливих: сліпі персонажі – пророки, які володіють надзвичайними знаннями, свого роду “надзнаннями”, що вивищувало їх у суспільній ієрархії. Улюбленим методом покарання серед богів Стародавньої Греції було осліплення паралельно з наділенням

осліпленої жертви надзвичайними здібностями: “...usually the power of prophecy or some other exceptional skill” [6]. Для прикладу, сліпий провісник Тіресій у “Антигоні” Софокла чи незрячий Гомер, який був неабияким майстром поетичного слова. “The traditions are unanimous in showing us a blind poet, yet Homer’s poetry is visual, often splendidly visual” [5, p. 479]. Містифікація образу сліпої людини пов’язана, насамперед, з неможливістю категоріями зрячого сформулювати й достеменно описати ті, що визначають світобудову особи, яка не бачить. Немоżliвість когнітивної інтерпретації увиразнює необхідність залучення засобів містичного: наділення незрячого персонажа “даром пророцтва” (хоча саме змалювання каліцтва як подарунку – уже доволі суперечливе), який вона отримує від богів; або ж, навпаки, як покарання від останніх за певні злочинства самої людини чи її предків. Часто в літературі саме цей мотив тісно пов’язаний із сюжетним катарсисом: лише через осліплення герой може спокутувати свої гріхи, очистивши майбутнє від вчинків минулого.

Крім містифікації чи змалювання категорії сліпоти в компенсаторному ключі, одним із інших провідних мотивів є її зображення як трагедії, катастрофи, що увиразнюється знеціненням життя, майбутнього як його ключової складової, якщо персонаж незрячий. До цієї, позбавленої вітаїзму, семантики зверталися чимало англійських письменників, а саме: Джон Мільтон (поема “Самсон-борець”, сонет “На свою сліпоту”), Фрідріх Шиллер (“Вільгельм Телль”), Редьярд Кіплінг (“Світло згасло”), Джозеф Конрад (“Кінець рабства”), Девід Герберт Лоуренс (“Сліпець”) та інші. “For writers such as these, the supposed tragedy of blindness is so unbearable that only two solutions can be imagined: either the victim must be cured or he must be killed” [6]. Варто зауважити, що катастрофізм сліпоти у згаданих митців, зазвичай, увиразнюється введенням категорії смерті як єдиноможливого варіанту завершення життя або ж зверненням до танатологічної семантики.

Проте в якому із проаналізованих вище контекстів не змальовувалася б митцями аналізована категорія, наскрізною у розрізі існуючого рецептивного досвіду є дегуманізація незрячого персонажа, рівень якої відрізняється лише когнітивно-онтологічними сюжетними і композиційними особливостями. “Running like an ugly stain through many of these master plots- and, perhaps, in a subtle way underlying all of them-is the image of blindness as dehumanization, a kind of banishment from the world of normal life and relationships” [6].

Нівня Г., продовжуючи ідеї Мерло-Понті М., вдало підкреслила, що “...тіло є спільним для всіх людей способом буття у світі або ж володіння світом” [2, с. 252], а, отже, категорія тілесності є визначальним мірилом пізнання світу й самоідентифікації особистості. “Людина у своїй екзистенції обдарована і, водночас, проклята власною тілесністю” [2, с. 252]. У цьому контексті, можемо зробити висновок, що негативне, містичне сприйняття людини з фізичними вадами мотивоване саме принципом “тілоцентризму” культури, оскільки пізнання й ідентифікація цієї категорії людей відрізняється, зважаючи на неповний вияв категорії тілесності.

“Орієнтація сучасної культури на візуальні образи посилює чужинність незрячого” [2, с. 255], що вкотре увиразнює принцип зороцентризму як визначальний у формуванні людиною світобудови, проте водночас який формує неможливість діалогу сліпого з категоріями такої екзистенції. Зі свого боку незрячий також дистанціюється від зрячого у спосіб уникання прямого контакту.

Як бачимо, за цих умов у художньому творі образ незрячого увиразнюється письменником через введення мотиву страху чи заздрості. “Blindness has not been a total misfortune, it should be seen in a pathetic way. It [blindness – У. Ж.] should be seen as a way of life: one of styles of living” [5, p. 478]. Окрім концепту темноти як наскрізного серед письменників, котрі зверталися до категорії сліпоти, що звучить в одному із сонетів Дж. Мільтона: “In this dark world and wide [виділення наше – У. Ж.]” [10].

У вимірі духовності фізично зряча людина може бути абсолютно сліпою, і навпаки.

Щодо бачення майбутнього, то в літературній критиці детально вивчено архетипний образ сліпоти перед майбутньою долею, що є доволі глобальним щодо філософського і художнього осмислення, проте рецептивно з погляду фізичних особливостей простежується певна лакунарність у вітчизняній науковій парадигмі.

В українській літературі образ сліпця здебільшого пов'язаний із семантикою мотиву пророка. У творчості Т. Шевченка ("Перебендя", "Слепая", "Сліпий") та П. Куліша ("Чорна рада") сліпець – кобзар, не проста доля якого сюжетно поглиблюється життєвими перипетіями (як-от, збездечена, осліпла від горя жінка та осліплений у татарському полоні запорожець [4, с. 182]), що становить власне національно-історичну особливість цього образу, естетика якого мотивована у тому числі й художньо-мистецькими особливостями періоду романтизму в українській літературі. Мотив пророка відтворює П. Куліш, змальовуючи незрячого кобзаря як саможертвовного "Божого чоловіка", який всі зароблені гроші тратить на викуп невольників, що романтизує і вивищує образ незрячого.

У цей час в американській літературі митці звертаються до цього образу, зосереджуючи свою основну увагу на антропологічних вимірах категорії сліпоти, а також порушуючи проблему адаптації та соціалізації сліпих, особливо тих, хто втратив зір після досягнення зрілості.

Роман американської письменниці Е. Портер "Світанок" був опублікований 1919 р., після завершення Першої світової війни. Серед творчого доробку він посідає особливе місце: передовсім стане цікавим для літературознавців з огляду на проблематику категорії сліпоти й особливості її художньо-філософського зображення. Е. Портер: насамперед, письменниця цікава тим, що постає як деконструктивіст аналізованої категорії, нівелюючи важливість принципу зороцентризму у самоідентифікації людини в цьому світі. Сліпота зображена письменницею у двох площинах – духовній та фізичній. Остання – як набута і здобута – представлена двояко: внаслідок погіршення зору і зрештою його втрати на прикладі головного персонажа роману та через змалювання солдатів, які втратили зір у ході воєнних дій.

Головний герой твору, чотирнадцятирічний Кіт Бертон, усвідомлює, що поступово втрачає зір. Психологічне неприйняття цієї втрати змушує хлопця приховувати стан свого здоров'я, але юнак хвилюється не тільки за себе: складний матеріальний стан сім'ї та непристосованість до реалій життя батька-художника сповільнюють прийняття поступової втрати зору [3, с. 78].

Письменниця досить детально намагалася дослідити симптоми погіршення зору і, врешті, сліпоти на усіх стадіях у фізичній і психічній сферах, а також на індивідуальному рівні й серед найближчого соціального оточення. На початку для обох – Кіта і дядька Джо – погіршення зору проявлялося у розмитості зорових образів, що найвиразніше проявлялося під час читання ("all sort of blurred", "couldn't see clear an' distinct", "kind of run together" [11, p. 9]). У процесі погіршення зору ефект розмитості поширюється на розпізнання усіх інших предметів реальності: "...everything a little ways off was in a fog, like, an' I couldn't see anything real clear an' distinct" [11, p. 9].

Сам же Кіт у прийнятті своєї проблеми із погіршенням зору пройшов кілька стадій. Спершу – заперечення: "Keith tried not to notice the books and papers and he tried to forget the Great Terror" [11, p. 16]. Згадана деталь у перших розділах Елеонор Портер використовує як наскрізну, яка "dogged his footsteps" [11, p. 10] і на побутовому рівні, але, щонайгірше, на психологічному. Це порівняння звучить аж до моменту прийняття своєї сліпоти, до того часу, доки Кіт не зумів соціалізуватися у своєму щоденному побуті, щоб перестати відчувати фобію перед втратою зору. На зміну цьому страху прийшло гірке усвідомлення неможливості допомагати іншим. Мотив опіки часто змальовується через образ гака, бо, виправдовуючись необхідністю допомоги, незряча людина нівелює активне начало і втрачає себе: "Everybody was rather a hook or an eye, and that more than half of the folks were hooks hanging on to somebody else" [11, p. 117].

З часом, після виявленої загальної розмитості як першої ознаки погіршення зору, Кіт зрозумів, що цей симптом поглибився на одному оці. З часом уже обидва ока ще й почали боліти, “grew red and inflamed”, “...he began to see strange rainbow light flashes”, а інколи й “little holes around the lamp flame” [11, p. 21].

Після стадії погіршення зору, де розмитість була найпоширенішим симптомом, настає стадія певної туманної завіси, яка унеможлиблювала розпізнавання навіть того, чи була погода в певний день сонячною, і яку сам Кіт характеризував як “THE FOG HAD COME”¹ [11, p. 29].

Простежуємо також і сублімативні риси у процесі прийняття Кітом свого стану: “... behind the joyousness lay an eagerness to welcome anything that would help him to forget himself” [11, p. 103]. Найвиразніше вони відображені письменницею після повної втрати зору, коли хлопця навідували його знайомі. Вважаємо, що це певний прояв ескапізму, проте сюжетно не відтворений Елеонор Портер сповна. Характерно, що в цей час ми також простежуємо загострення інших відчуттів, наприклад: “... as if he could not hear the shake in dad's voice under all the fun, and if he couldn't feel the tremble...” [11, p. 29].

Похилий вік як категорія, яка найчастіше асоціюється з погіршенням або втратою зору також нівелюється письменницею. “Age didn't have nothin' ter to do with this kind of blindness” [11, p. 8], – саме так пояснював лікар можливі причини сліпоти (принаймні, у випадку дядька Джо). Для останнього погіршення зору не супроводжувалося больовими відчуттями, що також іде у розріз із усталеними уявленнями про хворобу як таку загалом, як стан погіршення здоров'я.

Не оминає письменниця і мотиву прокляття у концептосфері категорії сліпоти. Дядько Джо твердо переконаний у тому, що це втрата зору – не що інше, як прокляття: “'t was quite a spell comin' on – I know that” [11, p. 9].

Стереотипне уявлення про необхідність опіки в здійсненні побутових дій людьми із фізичними вадами лише поглиблює у них жалість до самих себе у зв'язку зі своїм станом. Це неодноразово підкреслює Елеонор Портер у аналізованому романі “Світанок”. Здебільшого рупором цієї позиції у творі є С'юзен, яка вперто дотримується думки, що будь-який прояв опіки не дає змоги Кітові зробити щось самому, а, отже, унеможлиблює набуття навиків, необхідних для “нормального” функціонування індивідуума. Антиподом С'юзен у цьому розумінні постає у творі сестра Деніела Бертон, місіс Колбрук, яка перетворила Кіта за час її перебування в домі в “...flappy, transparallel jellyfish” [11, p. 59].

Категорія сліпоти, як уже згадувалося, часто веде до катарсису, проте яскраво цей мотив розкривається на прикладі сюжетної лінії Деніела Бертон. Втрата зору сином дала поштовх для духовного прозріння батька, який до погіршення стану сина так і не міг змиритися із втратою дружини та синів, заглиблюючись в собі і “своєму мистецтві” і в результаті поволі втрачаючи Кіта. “Зовнішній часопростір, який охоплює п'ять років життя героїв, гармонійно поєднується з внутрішнім, розкриває душевний світ персонажів, їхню свідомість, пам'ять та уяву, надає можливість побачити важливі етапи внутрішнього зростання та серйозні зміни в характерах. На тлі життєвої логіки епічної розповіді в романі відбувається динаміка художніх образів як вираження зміни ціннісної системи координат” [11, с. 79].

Елеонор Портер через своїх персонажів, що в розмовах виражають ставлення до стану Кіта, відтворює й концептуальне бачення й розуміння сліпоти загалом у її час. С'юзен, для прикладу, вважає що незрячість – це цілковита темнота, проте паралельно жінка демонструє доволі діяльнісну позицію щодо при звичаювання до нового життя,

¹ Тут і далі при наведенні цитат дублюємо оригінальне написання певного слова, фрази і навіть речення, особливо тих, що відтворюють колорит (орфографічно чи фонетично) мовлення ключових для аналізу твору персонажів. Вважаємо це одним із прийомів самої письменниці, який вона використовує для вираження певних симптомів або стадій сліпоти, що полегшує характеристику цієї категорії, і також допомагає завершити інтерпретацію внутрішнього стану головного героя роману «Світанок» – У. Ж.

нівелюючи зороцентризм як ключовий у екзистенційному вимірі.

Як бачимо, звернення до сліпоти у романі “Світанок” дає змогу авторці порушити кілька важливих питань одночасно. Окрім того, що вона є визначальною у характеротворенні персонажів і батька, і сина (щодо Кіта Бертон, то сліпота дала змогу йому повноцінно пройти фізичну ідентифікацію, подолавши безліч моральних бар’єрів на шляху до прийняття втрати зору), також через ряд виражальних та зображальних стилістичних прийомів у відображенні сліпоти Елеонор Портер вдається поглибити символізм твору. Символізм твору, метафорично відображений у заголовку, полягає у комплексному прийнятті свого стану – не тільки у фізичній, моральній, міжособистісній, а й соціальній ідентифікації. Усталене уявлення сліпоти як уособлення екзистенційної темноти, яке, до речі, звучить як опозиція до зорових образів, набуває у романі “Світанок” нового звучання: “... for now, in spite of my blind eyes, the way looks all rosy ahead... It’s like the dawn – the dawn of a new day” [11, p. 173].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтерпретативно категорія сліпоти в історико-літературному розрізі пройшла чимало трансформацій: когнітивна еволюція – від поклоніння/возвеличення до розряду божественного у період Античності, Середньовіччя..., до образу жертви/бідняка з притаманною глибокою філософською життєвою мудрістю в період Романтизму, до, врешті, популярного мас-літературного персонажа коміксів чи аніме з надприродними можливостями у наш час. Таким чином, сліпота персонажів у художніх творах несе апріорі символічне значення, семантика якого мотивується суспільно-філософськими тенденціями епохи й релігійно-когнітивними особливостями у світопізнанні, лектурою автора і власне його біографією.

Зважаючи на глибину аналізованої проблеми, її висвітлення авторкою задля окреслення значного кола майбутніх перспектив досліджень та очевидну необхідність систематизації літературних зразків й уніфікації класифікацій текстів, де категорія сліпоти – ключова, вважаємо цю тему значущою для заповнення існуючої лакуни у вітчизняному літературознавстві на сучасному етапі. Більше того, проблема актуальність нашої розвідки поглиблюється розширенням рецепції творчості Е. Портер, роман “Світанок” якої майже не знайомий українському читачеві та досліднику.

Список використаних джерел:

1. Мерло-Понті, М 2001, *Феноменологія сприйняття*. Пер. з франц., післямова та прим. О. Йосипенко, С. Йосипенка. Київ: Український центр духовної культури.
2. Нівня, Г 2020, ‘Незрячий як Інший’, *Діаґа / Докса*, 1(33), сс. 251–262.
3. Пітерська, ОВ 2020, ‘Мотив сліпоти в романі Елеонор Портер “Світанок”’, *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*, вип. 33, сс. 77–80. Одеса: Видавничий дім “Гельветика”.
4. Сулима, ММ 2020, ‘Тема сліпця у творчості П. Куліша’. Доступно за: <<https://litstud.knu.ua/wp-content/uploads/2020/03/59-18.pdf>> (Дата звернення: 17 Вересень 2025).
5. Borges, JL 1977, ‘Blindness’. In: ‘Lectures’, pp. 473–483. Available at: <<https://gwern.net/doc/borges/1977-borges-blindness.pdf>> (Accessed: 25 September 2025).
6. Jernigan, K 1974, ‘Blindness: Is Literature Against Us?: An Address Delivered at the Banquet of the Annual Convention’, *Chicago, July 3*. Available at: <<https://nfb.org/images/nfb/publications/convent/banque74.htm>> (Accessed: 11 September 2025).
7. Kleege, G 1999, *Sight Unseen*. New Haven: Yale University Press.
8. Michalko, R 1998, *The Mystery of the Eye and the Shadow of Blindness*. Toronto: University of Toronto Press.
9. Michalko, R 2002, *The Difference That Disability Makes*. Philadelphia: Temple University Press.
10. Milton, J 1655, ‘Sonnet 19: When I consider how my light is spent’. Available at: <<https://www.poetryfoundation.org/poems/44750/sonnet-19-when-i-consider-how-my-light-is-spent>> (Accessed: 25 September 2025).

11. Porter, EH 1919, *Dawn*. Available at: <<https://www.gutenberg.org/ebooks/5874>> (Accessed: 25 September 2025).
12. Titchkosky, T 2011, *The Question of Access: Disability, Space, Meaning*. Toronto: University of Toronto Press.

References:

1. Borges, JL 1977, 'Blindness'. In: 'Lectures', pp. 473–483. Available at: <<https://gwern.net/doc/borges/1977-borges-blindness.pdf>> (Accessed: 25 September 2025).
2. Jernigan, K 1974, 'Blindness: Is Literature Against Us?: An Address Delivered at the Banquet of the Annual Convention', Chicago, July 3. Available at: <<https://nfb.org/images/nfb/publications/convent/banque74.htm>> (Accessed: 11 September 2025).
3. Kleege, G 1999, *Sight Unseen*, New Haven: Yale University Press.
4. Merleau-Ponty, M 2001, *Fenomenolohiia spryiniattia (Phenomenology of Perception)*, (Transl. O. Yosypenko, S. Yosypenko). Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture.
5. Michalko, R 1998, 'The Mystery of the Eye and the Shadow of Blindness'. Toronto: University of Toronto Press.
6. Michalko, R 2002, 'The Difference That Disability Makes'. Philadelphia: Temple University Press.
7. Milton, J 1655, 'Sonnet 19: When I consider how my light is spent'. Available at: <<https://www.poetryfoundation.org/poems/44750/sonnet-19-when-i-consider-how-my-light-is-spent>> (Accessed: 25 September 2025).
8. Nivnia, H 2020, 'Nezriachyi yak Inshyi' ('The Blind Person as the Other'), *Doxa*, 1(33), pp. 251–262.
9. Pitera, OV 2020, 'Motyv slipoty v romani Eleonor Porter *Svitanok*' ('The Motif of Blindness in Eleanor Porter's Novel *Dawn*'), *Scientific Notes of the International Humanitarian University*, 33, pp. 77–80. Odesa: Helvetyka Publishing House.
10. Porter, EH 1919, *Dawn*. Available at: <<https://www.gutenberg.org/ebooks/5874>> (Accessed: 25 September 2025).
11. Sulyma, MM 2020, 'Tema sliptsia u tvorchosti P. Kulisha' ('The Theme of the Blind Man in P. Kulish's Works'). Available at: <<https://litstud.knu.ua/wp-content/uploads/2020/03/59-18.pdf>> (Accessed: 17 Veresen 2025).
12. Titchkosky, T 2011, *The Question of Access: Disability, Space, Meaning*. Toronto: University of Toronto Press.

Прорецензовано / Reviewed

2.010.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

16.10.2025

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Жорнокуй Уляна Василівна	кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету “Одеська юридична академія” (Київ, Україна) e-mail: ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Кивлюк Ольга Петрівна	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, іноземних мов та соціальногуманітарних дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету “Одеська юридична академія” (Київ, Україна) e-mail: panyolga@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Кивлюк Ігор Миколайович	аспірант кафедри філософії, соціології та політології, Державний торговельно-економічний університет (Київ, Україна) e-mail: i.kyvlyuk@knute.edu.ua https://orcid.org/0000-0002-1092-9126
Корнієнко Світлана Григорівна	доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: s.pylypenko@hnpu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-3838-7805
Левчук Олександр Олегович	здобувач кафедри політології, права та філософії, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, кафедра політології, права та філософії (Ніжин, Україна) e-mail: vito@kpi.ua https://orcid.org/0000-0001-6344-9356
Луценко Ірина Олексіївна	доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України (Київ, Україна) e-mail: sofiras@ukr.net https://orcid.org/0000-0001-8360-9943
Радіонова Наталія Василівна	доктор філософських наук, професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: radionova_natali@i.ua https://orcid.org/0000-0001-7624-5539
Сагайдак Ілля Вадимович	кандидат економічних наук, докторант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: i.v.sahaidak@udu.edu.ua https://orcid.org/0009-0000-8622-3704
Сіماشко Інна Вячеславівна	кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail: vuselka@meta.ua https://orcid.org/0000-0001-8353-7310
Триняк Майя Вікторівна	доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: maya1973Trynyak@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-4981-8535
Хлонь Олександр Михайлович	кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail: alexkhlon@i.ua https://orcid.org/0000-0001-9733-8531
Чикало Олена Вадимівна	аспірантка кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail: lenokvolkova15@gmail.com https://orcid.org/0009-0003-4644-3165

AUTHORS

Uliana Zhornokui	PhD in Philology, Head of Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy" (Kyiv, Ukraine) e-mail: ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Olga Kyvliuk	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Foreign Languages and Social Sciences and Humanities, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University "Odessa Law Academy" (Kyiv, Ukraine) e-mail: panyolga@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Ihor Kyvliuk	PhD student Department of Philosophy, sociology and political science, State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine) e-mail: i.kyvlyuk@knute.edu.ua https://orcid.org/0000-0002-1092-9126
Svitlana Korniienko	Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kul'taieva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: s.pylypenko@hnpu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-3838-7805
Oleksandr Levchuk	PhD student at the Department of Political Science, Law and Philosophy, Mykola Gogol Nizhyn State University, Department of Political Science, Law and Philosophy (Nizhyn, Ukraine) e-mail: vito@kpi.ua https://orcid.org/0000-0001-6344-9356
Iryna Lutsenko	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Leading researcher of the Department of Institutional Education of the Institute of Educational Problems of the NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine) e-mail: sofiras@ukr.net https://orcid.org/0000-0001-8360-9943
Nataliia Radionova	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: radionova_natali@i.ua https://orcid.org/0000-0001-7624-5539
Illia Sahaidak	PhD in Economics, Doctoral Candidate at the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education, and Educational Policy at the Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: i.v.sahaidak@udu.edu.ua https://orcid.org/0009-0000-8622-3704
Inna Simashko	PhD in Philosophy, Lecturer, Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine) e-mail: vuselka@meta.ua https://orcid.org/0000-0001-8353-7310
Maya Trynyak	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor, Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: maya1973Trynyak@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-4981-8535
Oleksandr Khlon	PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail: alexkhlon@i.ua https://orcid.org/0000-0001-9733-8531
Olena Chykalo	PhD student at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine) e-mail: lenokvolkova15@gmail.com https://orcid.org/0009-0003-4644-3165

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISY ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- *порожній рядок*;
 - анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
 - *порожній рядок*;
 - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
 - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:*
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - *порожній рядок*;
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.
- Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.
- Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.
- Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (заклад вищої освіти, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., “Виконано за грантом назва, №..., НДР №...” або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (https://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.	Relevance of the research.
Постановка проблеми.	Problem statement.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.	Analysis of recent reseafch and publications.
Постановка завдання.	Research task.
Виклад основного матеріалу.	Main material presentation.
Висновки.	Conclusions.
Ключові слова:	Key words:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, ‘Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді’, *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 55(7-10), 2025

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 55(7-10), 2025

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головні редактори: О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 28 листопада 2025 р.
Формат 60х84/8. Ум. друк. арк. 9,3. Наклад 300 пр. Зам. № 824

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>